

ISSN (print) 2518-7600

ISSN (online) 2524-1060

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2022-17>

Society. Document. Communication

Соціум. Документ. Комунікація

СЕРІЯ «СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ»

Випуск 17, 2022

Society. Document. Communication (2022). Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav. Volume 17. 254 p.

The collection publishes scientific articles on topical issues in the field of document science, library and archival studies, social communications, information activities and socio-humanities at the national and international levels; on the theory and practice of research in the field of modern educational and methodological technologies for training specialists.

For researchers, teachers, postgraduate students, students.

SERIES «SOCIAL COMMUNICATIONS»

Editorial Board:

Vitalii V. Kotsur, Dr. Sc. in Historical Sciences, Professor (Editor-in-Chief);

Halyna H. Sitchkarenko, Dr. Sc. in Historical Sciences, Associate Professor (Managing Editor);

Alla M. Zlenko, Ph. D. in Historical Sciences, Associate Professor (Executive Assistant);

Oksana V. Pluzhnyk, Ph. D. in the Area of Education / Pedagogics (Technical Secretary);

Oksana O. Lutsyk, Ph. D. in the Area of Education / Pedagogics (Technical Secretary).

Responsible Editors:

Viktor P. Kotsur, Dr. Sc. in Historical Sciences, Professor;

Serhii H. Kuleshov, Dr. Sc. in Historical Sciences, Professor;

Oleksandra V. Borodiienko, Dr. Sc. in Pedagogical Sciences, Professor;

Oleksii M. Hontcharenko, Dr. Sc. in Historical Sciences, Professor;

Inna M. Levchenko, Dr. Sc. in Historical Sciences, Professor;

Yurii I. Palekha, Ph. D. in Historical and Cultural Sciences, Professor;

Olesia B. Skliarenko, Ph. D. in Philological Sciences, Associate Professor;

Yulia V. Kaluzhynska, Ph. D. in Philological Sciences;

Olena D. Isaikina, Ph. D. in Historical Sciences, Associate Professor.

International Editorial Board:

Elena H. Kazimianets, Doctor in Humanities, Associate Professor (Lithuania);

Dileta Iataugaite, Doctor in Humanities, Associate Professor (Lithuania);

Volodymyr V. Menshykov, Doctor in Sociology, Professor (Latvia).

For publication in the Collection, the authors must submit materials designed in accordance with the requirements for the Editorial Board of the collection. The authors of the materials bear full responsibility for the accuracy of the information covered in them, as well as for the compliance of the materials with the norms of legislation, morality and ethics. The materials provided by the authors must not contain insulting statements, manifestations of aggression or national, religious, racial and other discrimination, which can lead to interethnic and racial hatred, violate international legal norms and legislation. The authors are responsible for the views, opinions, results and conclusions presented in the articles, the accuracy of the information in the articles, the accuracy of titles, surnames and citations. Authors for publication

in the Collection should submit materials covering the original results of their own research on issues corresponding to the thematic focus of the collection «Society. Document. Communication». Plagiarism in all its forms is regarded as unethical behavior and is unacceptable. Authors are responsible for detecting plagiarism in submitted materials.

Recommended for printing by Scientific Council of Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav (protocol № 4 of November 24, 2022).

By the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 886 dated 02.07.2020 and according to the resolution of the Attestation Board of the Ministry of Education and Science of Ukraine a collection of scientific works «Society. Document. Communication» is included to the List of scientific professional publications of Ukraine, category «B».

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 894 (Appendix № 2) dated 10.10.2022, in accordance with the decision of the Certification Board of the Ministry of Education and Science of Ukraine, the collection of scientific papers «Society. Document. Communication» (series «Social Communications») is included in the List of professional publications of Ukraine, category «B».

Address of the Editorial Board: 08400, Pereiaslav, 30, Sukhomlynskoho Str., office 312.

E-mail: redkolegiasdk@gmail.com

Corrector: Maryna Navalna.

English accompaniment: Valentyna Krykun, Olesia Skliarenko.

Founder and issuer: Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav
08400, Pereiaslav, 30, Sukhomlynskoho Str.

Certificate on inclusion to the State Publisher Register: series KB, № 21860-11760 P dated 21.12.2015 p.; series KB, № 23991-13831 P dated 19.06.2019 p.; series KB, № 25192-15132 IIP dated 20.07.2022 p.

International information and scientometric data base: Google Scholar, Academic Resource Index – ResearchBib, ULRICHSWEB, National Library of Ukraine after V.I Vernadskiy, Ukrainian Scientific Journals.

Society. Document. Communication. Соціум. Документ. Комунікація. зб. наук. праць.
Переяслав: ФОП Домбровська Я.М. 2022. Вип. 17. 254 с.

У збірнику публікуються наукові статті з актуальних питань у галузі документознавства, бібліотечної та архівної справи, соціальних комунікацій, інформаційної діяльності та соціогуманітаристики на національному та міжнародному рівнях; з теорії та практики досліджень у галузі сучасних навчально-методичних технологій підготовки фахівців.

Для наукових працівників, викладачів, аспірантів, студентів.

СЕРІЯ «СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ»

Редакційна колегія:

Коцур В.В., доктор історичних наук, професор (головний редактор);
Січкаренко Г.Г., доктор історичних наук, доцент (заступник головного редактора);
Зленко А.М., кандидат історичних наук, доцент (відповідальний секретар);
Плужник О.В., доктор філософії в галузі освіти/педагогіки (технічний секретар);
Луцик О.О., доктор філософії в галузі освіти/педагогіки (технічний секретар).

Відповідальні редактори:

Коцур В.П., доктор історичних наук, професор;
Кулешов С.Г., доктор історичних наук, професор;
Бородієнко О.В., доктор педагогічних наук, професор;
Гончаренко О.М., доктор історичних наук, професор;
Левченко І.М., доктор історичних наук, професор;
Палеха Ю.І., кандидат історичних та культурологічних наук, професор;
Скляренко О.Б., кандидат філологічних наук, доцент;
Калужинська Ю.В., кандидат філологічних наук;
Ісайкіна О.Д., кандидат історичних наук, доцент.

Міжнародна науково-редакційна рада:

Казімянец Є.Г., доктор гуманітарних наук, доцент (Литва);
Ятаутайте Д., доктор гуманітарних наук, доцент (Литва);
Меньшиков В.В., доктор соціологічних наук, професор (Латвія).

До публікації у Збірнику автори мають подавати матеріали, оформлені відповідно до вимог, що висуваються Редакційною колегією збірника. Автори матеріалів несуть повну відповідальність за достовірність інформації, що в них висвітлюється, а також за відповідність матеріалів нормам законодавства, моралі та етики. Надані авторами матеріали не повинні містити образливі висловлювання, прояви агресії чи національної, релігійної, расової та іншої дискримінації, які можуть призвести до міжнаціональної та расової ворожнечі, порушують міжнародні правові норми і законодавство. Автори несуть відповідальність за погляди, думки, результати і висновки, викладені в статтях, достовірність інформації у статтях, точність назв, прізвищ та цитат. Автори для публікації

у Збірнику мають подавати матеріали, що висвітлюють оригінальні результати власних досліджень з питань, які відповідають тематичній спрямованості збірника «Соціум. Документ. Комунікація». Плагіат у всіх його формах розцінюється як неетична поведінка і є неприйнятним. Автори несуть відповідальність за виявлення плагіату у наданих матеріалах.

Рекомендовано до друку Вченою радою Університету Григорія Сковороди в Переяславі (протокол № 4 від 24 листопада 2022 р.).

Наказом Міністерства освіти і науки України № 886 від 02.07.2020 р. відповідно до рішення Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України збірник наукових праць «Соціум. Документ. Комунікація» внесений до Переліку фахових видань України, категорія «Б».

Наказом Міністерства освіти і науки України № 894 (Додаток № 2) від 10.10.2022 р. відповідно до рішення Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України збірник наукових праць «Society. Document. Communication. Соціум. Документ. Комунікація» (серія «Соціальні комунікації») внесений до Переліку фахових видань України, категорія «Б».

Адреса редакційної колегії: 08400, м. Переяслав, вул. Сухомлинського, 30, к. 312.
E-mail: redkolegiasdk@gmail.com
Коректор: Марина Навальна.
Англомовний супровід: Валентина Крикун, Олеся Склярєнко.

Засновник та видавець: Університет Григорія Сковороди в Переяславі
08400, м. Переяслав, вул. Сухомлинського, 30.

Свідectво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
серія KB, № 21860-11760 Р від 21.12.2015 р.; серія KB, № 23991-13831 Р від 19.06.2019 р.; серія KB, № 25192-15132 ПР від 20.07.2022 р.

Міжнародні інформаційні та наукометричні бази даних: Google Scholar, Academic Resource Index – Research Bib, ULRICHSWEB, Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського, Українські наукові журнали.

CONTENT

SOCIAL COMMUNICATIONS

Berezanska Iryna, Drok Pavlo

STAGES OF ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT OF WORLD AND NATIONAL STANDARDIZATION OF UKRAINE.....10

Bokshyts Olena, Kamenska Iryna

SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL FACTORS OF FORMING A HEALTHY LIFESTYLE OF FUTURE TEACHERS OF VOCATIONAL EDUCATION.....34

Dovzhuk Igor, Sichkarenko Halyna

BOOK PUBLISHING IN UKRAINE IN THE 19TH CENTURY (INFORMATION AND COMMUNICATION APPROACH).....60

Kamenska Iryna, Bokshyts Olena

MEDIA EDUCATIONAL TECHNOLOGIES IN THE DEVELOPMENT OF COMMUNICATION SKILLS OF FUTURE SPECIALISTS OF VOCATIONAL EDUCATION.....84

Klymova Kateryna

DEBATABLE QUESTIONS OF SPECIES CLASSIFICATION OF DOCUMENTATION: REFLECTION IN THE STRUCTURE AND CONTENT OF ACADEMIC DISCIPLINES.....106

Kurchenko Tetiana

FORMATION OF INCLUSIVE SPACE IN THE INSTITUTIONS OF SOCIAL MEMORY OF UKRAINE.....125

Molotkina Yuliia

VERBAL MANIPULATION OF THE «TROLL FACTORY» IN THE CONTEXT OF THE KREMLIN'S ANTI-UKRAINIAN PROPAGANDA IN THE ENGLISH LANGUAGE DISCOURSE OF SOCIAL MEDIA SITES TIKTOK AND TWITTER.....155

Sichkarenko Halyna

THE LANGUAGE ISSUE IN THE CONTEXT OF A
COMPARATIVE ANALYSIS OF THE UKRAINIAN
PRESS OF THE 1960's – 1980's.....182

Shymchenko Liudmyla, Zlenko Alla, Pluzhnyk Oksana

THE INFORMATION AGE IS A SOCIETY OF
KNOWLEDGE AS THE REQUIREMENT OF A NEW
APPROACH TO THE EDUCATIONAL PROCESS.....199

Shynkar Tetiana, Vakulych Volodymyr

«HROMADSKA DUMKA» AS THE FIRST DAILY
UKRAINIAN PUBLIC AND POLITICAL
NEWSPAPER AT THE BEGINNING OF
THE 20TH CENTURY.....227

ЗМІСТ

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

Березанська Ірина, Дрок Павло

ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ СВІТОВОЇ ТА
НАЦІОНАЛЬНОЇ СТАНДАРТИЗАЦІЇ УКРАЇНИ.....10

Бокшиц Олена, Каменська Ірина

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ
ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ
МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ
ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ.....34

Довжук Ігор, Січкаренко Галина

КНИГОВИДАННЯ В УКРАЇНІ У ХІХ СТ.
(ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИЙ ПІДХІД).....60

Каменська Ірина, Бокшиц Олена

МЕДІАОСВІТНІ ТЕХНОЛОГІЇ У РОЗВИТКУ
КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ
ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ.....84

Климова Катерина

ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ ВИДОВОЇ КЛАСИФІКАЦІЇ
ДОКУМЕНТАЦІЇ: ВІДОБРАЖЕННЯ У СТРУКТУРІ ТА
ЗМІСТІ НАВЧАЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН.....106

Курченко Тетяна

ФОРМУВАННЯ ІНКЛЮЗИВНОГО ПРОСТОРУ В
ІНСТИТУТАХ СОЦІАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ УКРАЇНИ.....125

Молоткіна Юлія

ВЕРБАЛЬНЕ МАНІПУЛЮВАННЯ
«ФАБРИКИ ТРОЛІВ» У КОНТЕКСТІ
АНТИУКРАЇНСЬКОЇ ПРОПАГАНДИ КРЕМЛЯ В
АНГЛОМОВНОМУ ДИСКУРСІ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ
ТІКТОК ТА TWITTER.....155

Січкаренко Галина

МОВНЕ ПИТАННЯ У КОНТЕКСТІ КОМПОРАТИВНОГО
АНАЛІЗУ УКРАЇНСЬКОЇ ПРЕСИ 1960-1980-х рр.....182

Шимченко Людмила, Зленко Алла, Плужник Оксана
ІНФОРМАЦІЙНА ЕПОХА – СУСПІЛЬСТВО ЗНАНЬ ЯК
ВИМОГА НОВОГО ПІДХОДУ ДО

ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ.....199

Шинкар Тетяна, Вакулич Володимир

«ГРОМАДСЬКА ДУМКА» ЯК ПЕРША ЩОДЕННА
УКРАЇНСЬКА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ГАЗЕТА
ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ.....227

УДК 006(100+477)(091)

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2022-17-10-33>

**STAGES OF ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT OF
WORLD AND NATIONAL STANDARDIZATION OF
UKRAINE**

**ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ СВІТОВОЇ ТА
НАЦІОНАЛЬНОЇ СТАНДАРТИЗАЦІЇ УКРАЇНИ**

Ірина Березанська,

*кандидат історичних наук,
доцент кафедри соціальних
комунікацій,*

документознавства та

інформаційної діяльності

E-mail:

berezanska.irynd@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7182-5750>

Університет Григорія

Сковороди в Переяславі,

вул. Сухомлинського,

*30, м. Переяслав, Київська обл.,
Україна, 08401*

Iryna Berezanska,

Ph.D. in Historical Sciences,

Associate Professor of the

Department of Social

Communications,

Documentation and Information

Activity

E-mail:

berezanska.irynd@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7182-5750>

Hryhorii Skovoroda University

in Pereiaslav, 30,

*Sukhomlynskoho Str., Pereiaslav,
Kyiv region, Ukraine, 08401*

Павло Дрок,

*кандидат історичних наук,
доцент кафедри соціальних
комунікацій,*

документознавства та

інформаційної діяльності

E-mail:

drok_pavlo@ukr.net

Pavlo Drok,

Ph.D. in Historical Sciences,

Associate Professor of the

Department of Social

Communications,

Documentation and Information

Activity

E-mail:

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4991-3711>

Університет Григорія
Сковороди в Переяславі,
вул. Сухомлинського, 30,
м. Переяслав, Київська обл.,
Україна, 08401

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4991-3711>

Hryhorii Skovoroda University
in Pereiaslav, 30,
Sukhomlynskooho Str., Pereiaslav,
Kyiv region, Ukraine, 08401

ABSTRACT

The article analyzes the formation and development of international and national standardization of Ukraine. The stages of the development of world standardization are: the natural development of standardization, which originates from the birth of language, writing, weights and measures and lasted until the end of the 19th century; the nascent stage of standardization (end of the 19th - beginning of the 20th century); development of national standardization systems; international cooperation in the field of standardization began in the second half of the 20th century. and is accompanied by the creation and activity of the International Organization for Standardization (ISO); a high level of standardization predicted the growth of world-class information technology standardization (since 1990).

The main purpose of the International Organization for Standardization ISO and the International Electrotechnical Commission MEK (now IEC), their development priorities are revealed.

The peculiarities of the development of national standardization in independent Ukraine, which became active with the adoption of the Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On standardization and certification» dated 05/10/93 No. 46-93, are traced. The formation of the National Standardization of Ukraine took place in the context of world trends, but it had its own peculiarities related to the period of transition to an industrial society, which was accompanied by economic instability.

The bodies of the state standardization service of Ukraine are singled out: the State Committee for Standardization, Metrology and Certification (State Standard of Ukraine); The State Committee of Ukraine for Technical Regulation and Consumer Policy (Derzhspozhivstandart), the State Inspectorate of Ukraine for the Protection of Consumer Rights (State Consumer Inspection of Ukraine), «Ukrainian Scientific and Educational Center for Problems of Standardization, Certification and Quality (SE “UkrNDNC”), DNDI “Systema” , the Ukrainian Research and Production Center for Standardization, Metrology and Certification (UkrCSM), technical committees that implement state policy in the field of standardization, unity of measurements, certification and state control, represent the interests of Ukraine in international organizations.

The legal technical regulation of standardization and certification in Ukraine is enshrined in the Laws of Ukraine: “On standardization and certification” (1993), “On state supervision of compliance with standards, norms and rules and responsibility for their violation» (1993), «On state supervision of compliance with standards, norms and rules and responsibility for their violation” (1993). “On standardization” (2001), “On standards, technical regulations and conformity assessment procedures” (2005); decrees and resolutions of the Government of Ukraine: “On state supervision of compliance with standards, norms and rules and responsibility for their violation” (1993), “On measures for the phased implementation in Ukraine of the requirements of the Directives of the European Union, sanitary, environmental, veterinary, financial norms and international and European standards” (1997), “State Standardization Program for 2006-2010” (2006), “Questions of the Council for Standardization and Technical Regulation” (2006), as well as decrees of the President of Ukraine: “On improving state control over on the quality and safety of food products, medicines and medical products” (1999), “On measures to improve activities in the field of regulation and consumer policy” (2005) and others.

Keywords: *national standardization of Ukraine, world standardization, international organizations, State Consumer Standard of Ukraine, State Consumer Inspection of Ukraine, normative documents.*

Постановка проблеми. З розвитком людської цивілізації відбувається процес становлення єдиних вимог до виготовлення продукції з метою забезпечення її високої якості, конкурентоспроможності товарів на ринку послуг. Виклики сучасного інформаційного суспільства ставлять перед державними органами стандартизації нові вимоги щодо продукції і послуг, на які потрібно швидко реагувати, а інколи здійснювати випереджувальні заходи, щоб не гальмувати економічний розвиток країни. Традиційні методи контролю якості готової продукції стали не дієвими, тому повинен бути застосований комплексний, системний підхід, який може бути реалізований завдяки системі управління якістю. З метою перевірки систем якості в ряді провідних країн Європи та Америки були створені національні стандарти, які встановили вимоги до систем якості продукції, а в кінці XIX ст. Міжнародна організація зі стандартизації ISO розробила і впровадила Міжнародні стандарти 9000, 10000, які уніфікували досвід управління якістю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питання світової та національної стандартизації України займалася значна кількість вітчизняних та зарубіжних науковців. Наукові, нормативні та організаційні основи стандартизації в організаційно-управлінській, бібліотечній, архівній та видавничій справі ґрунтовно представлено в навчальному посібнику А.В. Кропівної, Г.С. Бондаренко, В.М. Кропівного (Кропівна & Бондаренко & Кропівний, 2021) для спеціальності 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа»; основні положення державної системи стандартизації України, вітчизняний та зарубіжний досвід в управлінні якістю продукції на основі міжнародних стандартів розкрито в

підручнику М.І. Шаповал (Шаповал, 2001); історичним етапам становлення стандартизації в Україні присвячено дослідження Р.В. Тимченко, А.С. Овсієнко (Тимченко & Овсієнко, 2020); уніфікація та стандартизація управлінських документів представлена в навчальному посібнику І.Ю. Шкіцької (Шкіцька, 2020); особлива увага приділена розвитку Національної стандартизації у підручнику Г.А. Саранчи (Саранча, 2006); розкрито основні принципи міжнародних та регіональних організацій стандартизації, здійснено аналіз міжнародних стандартів по відношенню до систем управління якістю продукції, дано характеристику міжнародним організаціям, які працюють в сфері АПК у навчальному посібнику Г.Д. Гуменюк, Н.Б. Сілонової, Ю.В. Сливи (Гуменюк & Сілонова & Слива, 2014); розглянуто основні завдання і політику з технічного регулювання на державному рівні стандартизації, основні етапи робіт зі стандартизації та порядок їх реалізації у навчальному посібнику Н.А. Медведєвої, О.В. Радько, О.Д. Близнюк, М.М. Регульського (Медведєва & Радько & Близнюк & Регульський, 2013).

Проблема нормативно-правового забезпечення світової та національної стандартизації України порушується у наукових доробках О.С. Букрєєва (Букрєєв, 2019), Ю.Й. Гарасима (Гарасим, 2015), В.І. Грози (Гроза, 2017), І.В. Назаренко (Назаренко, 2017), І.В. Рибалко (Рибалко), Л.О. Стріхи (Стріха, 2017), І.Ю. Шкіцької (Шкіцька, 2020) та ін.

Метою статті є аналіз етапів та особливостей впровадження світових та національних стандартів України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стандартизація бере свій початок з давніх часів, поступово розвивалася, її успіхи мали вплив на культурний, науково-технічний та економічний прогрес упродовж існування людської цивілізації. З розвитком суспільства набувала нових форм трудова діяльність людини, завдяки якій створювались та

удосконалювались зняряддя праці, освоювались нові методи і навички їх застосування. Тому, з'явилась необхідність відбирати та фіксувати найкращі зразки трудової діяльності, для подальшого їх відтворення. Дослідниці Н.Г. Салухіна, О.М. Язвінська вважають письменність, систему лічби, грошові одиниці, одиниці міри і ваги, стилі архітектури проявами фактичної стандартизації (Салухіна & Язвінська, 2010: 14).

Розвиток світової стандартизації пройшов такі стадії:

- природна еволюція стандартизації розпочинається з появи мови, писемності, міри та ваги (до кінця XIX ст.);
- первинний етап (кінець XIX ст. – перша половина XX ст.) сприяв розвитку національних систем стандартизації;
- міжнародна співпраця в сфері дії стандартів (друга половина XX ст.) передбачала утворення та діяльність Міжнародної організації зі стандартизації (ISO);
- високий рівень стандартизації (з 1990 р.) передбачав еволюцію інформаційно-комунікаційних технологій стандартизації світового рівня (Стандартизація і сертифікація..., 2013: 10).

Світова стандартизація – це процес розробки та просування міжнародних стандартів, які визнаються і приймаються в усьому світі. Метою світової стандартизації є створення спільної мови для продуктів, послуг і систем, яку може зрозуміти і використовувати кожен, незалежно від його місцезнаходження або походження.

Особливістю стандартизації є широкий діапазон її застосування з метою виробництва конкурентноспроможної продукції, захисту навколишнього середовища, бережливого використання ресурсів, швидкого впровадження наукових досягнень у практику (Стандартизація і сертифікація..., 2013: 8).

Світова стандартизація функціонує завдяки розробці та впровадженню нормативних документів підготовлених міжнародними організаціями як ISO та IEC, Міжнародного

форуму з акредитації лабораторій (ILAC), Всесвітнього форуму ISO 9000, Міжнародної асоціації з атестації та підготовки експертів-аудиторів (IATCA) та європейськими організаціями: Європейський комітет із стандартизації в електроніці (CENELEC), Європейська організація якості (EOQ), Європейський фонд з управління якістю (EFQM), Європейська організація з випробувань та сертифікації систем якості (EQNET), Європейська академія сертифікаційної діяльності (EAC) та ін. (Стандартизація і сертифікація..., 2013: 6).

Сферами діяльності двох спеціалізованих організацій – Міжнародної організації зі стандартизації ISO та Міжнародної електротехнічної комісії МЕК (тепер IEC) є прогрес науки і техніки та передові технології, взаємний обмін досвідом, охорона довкілля, доцільне використання матеріалів (Саранча, 2006: 28).

Міжнародна організація із стандартизації (International Standardization Organization – ISO) почала свою діяльність в 1946 р. у Лондоні, на основі Координаційного Комітету. У її складі було 33 країни. Мета організації – сприяти розвитку стандартизації у світі (Тимченко & Овсієнко, 2020: 138).

ISO є неурядовою організацією, яка користується консультативним статусом ООН, і є найбільшою міжнародною організацією в сфері стандартизації і сертифікації з різних питань. Основними пріоритетами діяльності ISO є:

- координація та об'єднання національних стандартів;
- підготовка та прийняття міжнародних стандартів;
- обговорення ряду питань зі стандартизації;
- співпраця з різними міжнародними організаціями, які вирішують проблеми стандартизації (Салухіна & Язвінська, 2010: 19).

Ключовими типами нормативних документів ISO є:

- стандарти (ISO Standards);
- загальні для доступу технічні вимоги (ISO/PAS – Publicity Available Specifications);
- технічні вимоги (ISO/TS – Technical Specifications);

- технічні звіти (ISO/TR – Technical Reports);
- угоди міжнародного семінару (ISO/IWA);
- настанови ISO (ISO Guides) (Машта, 2015: 59).

У склад ISO входять керівні і робочі технічні органи. Вищим органом ISO є Генеральна Асамблея, яка скликається один раз на три роки. Генеральна Асамблея – це зібрання посадових осіб і делегатів, які призначаються комітетами-членами. Кожен комітет представляє трьох делегатів, яких супроводжують спостерігачі. Керівними органами є Рада, Технічне бюро та Центральний секретаріат. Посадовими особами ISO є Президент, який обирається на три роки, віцепрезидент, скарбник, і генеральний секретар (Салухіна & Язвінська, 2010: 20).

У 1906 р. в Лондоні розпочала свою діяльність Міжнародна електротехнічна комісія (IEC). До її складу увійшло 60 країн. Результатом її діяльності стала розробка 5000 міжнародних стандартів. У кінці XX ст. ISO та IEC об'єдналися на рівноправних засадах для спільної діяльності. Наслідком їхньої роботи стала поява міжнародних стандартів з індексом «ISO/IEC» (Саранча, 2006: 28).

Основана мета діяльності IEC – міжнародна співпраця спрямована на розв'язання проблем стандартизації, розробка, погодження та публікація міжнародних стандартів у сфері електроніки, електротехніки, радіозв'язку, телекомунікацій та інших галузях. Секретаріат IEC розташований у Женеві (Швейцарія). Фінансування IEC здійснюється за рахунок членських внесків, прибутку з продажу стандартів IEC, інвестицій (Машта, 2015: 62, 65).

Організації ISO та IEC, разом з Міжнародною організацією законодавчої метрології (OIML), Міжнародною спілкою електрозв'язку (ITU) та Міжнародною конференцією з вимірювальної техніки та приладобудуванню (IESCO) створили найбільшу в світі недержавну організацію функцією якої стало добровільне промислово-технічне співробітництво на міжнародній арені, врегулювання питань міжнародної

стандартизації. Понад 350 міжнародних організацій працюють над вирішенням проблем технічного регулювання та управління якістю (Салухіна & Язвінська, 2010: 24).

Широко відомими міжнародними організаціями є Міжнародна організація законодавчої метрології (МОЗМ) заснована в 1956 р., Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ) створене в 1957 р., Міжнародна організація цивільної авіації (ІКАО) створена в 1944 р. (Саранча, 2006: 29-30).

Міжнародні рекомендації прописані в стандартах не є обов'язковими для країн, але виготовлена ними продукція має відповідати нормам стандартів, що впливає на її вартість і конкурентноспроможність на світовому ринку. Стандартизація є важливим засобом забезпечення споживача якісною продукцією, підвищує зовнішньоторговельний обіг країни (Опорний конспект лекцій...).

Однією з головних переваг світової стандартизації є сприяння міжнародній торгівлі. Коли продукти і послуги виробляються і розробляються відповідно до міжнародних стандартів, вони можуть продаватися і використовуватися в різних частинах світу без необхідності дорогої і тривалої модифікації. Це, в свою чергу, може призвести до підвищення ефективності, зниження витрат та покращення продуктивності бізнесу.

Ще однією перевагою світової стандартизації є сприяння інноваціям. Встановлюючи спільну мову для продуктів, послуг і систем, міжнародні стандарти можуть сприяти обміну знаннями та передовим досвідом між різними країнами та регіонами. Це може призвести до розробки нових та інноваційних продуктів і послуг, які принесуть користь як споживачам, так і бізнесу.

Крім того, світова стандартизація може сприяти підвищенню безпеки та захисту навколишнього середовища. Міжнародні стандарти можуть допомогти встановити мінімальні вимоги до продуктів і послуг, які гарантують їхню безпеку та екологічну стійкість. Це може допомогти захистити

споживачів і навколишнє середовище, а також сприяти сталому розвитку.

Однак зі світовою стандартизацією пов'язані й певні виклики. Одним із найбільших викликів є необхідність збалансувати потреби різних країн і регіонів. Міжнародні стандарти повинні бути актуальними і практичними для різних контекстів, а також враховувати різні економічні, культурні та соціальні умови різних країн і регіонів.

З метою введення та дотримання єдиних норм і правил до підприємств та організацій будь-якої форми власності в 1992 р. була започаткована Національна система стандартизації. Фахівцями розроблено комплекс основоположних стандартів державної системи стандартизації до якого ввійшло п'ять стандартів (від ДСТУ 1,093 до ДСТУ 1,593). Стандарти ґрунтувалися на правових засадах Декрету Кабінету Міністрів України «Про стандартизацію та сертифікацію», спиралися на принципи і положення міжнародних організацій стандартизації. Прагнення України до інтеграції в Європейський Союз та вступу до Світової організації торгівлі призвело до створення нової законодавчої бази у сфері технічного регулювання (Саранча, 2006: 107). Прийнята законодавча база (Закон України «Про стандартизацію» (2001 р.), Закон України «Про підтвердження відповідності» (2001 р.) сприяла утвердженню правових та організаційних засад стандартизації та відповідала принципам технічного регулювання, які діють у Європейському Союзі (Тимченко & Овсієнко, 2020: 138).

Метою національної стандартизації є встановлення положень, які забезпечують відповідність об'єкта стандартизації своєму призначенню та безпеку його життю, здоров'ю людей, охорону рослинного і тваринного світу, охорону природного середовища, що передбачає раціональне використання усіх різновидів національних ресурсів, забезпечує конкурентоспроможність товарів (Опорний конспект лекцій...).

Одним з ключових компонентів української системи стандартизації є розробка технічних регламентів, які встановлюють обов'язкові вимоги до продукції, послуг та систем. Ці регламенти розробляються в консультаціях з представниками промисловості, уряду та іншими зацікавленими сторонами і, де це доречно, базуються на міжнародних стандартах. Технічні регламенти застосовуються через систему оцінки відповідності, яка включає випробування, інспекції та сертифікацію акредитованими органами.

Окрім технічних регламентів, в Україні діє комплексна система добровільних стандартів, які розробляються галузевими асоціаціями, групами споживачів та іншими зацікавленими сторонами. Ці стандарти охоплюють широке коло питань, включаючи безпеку продукції, управління якістю та охорону навколишнього середовища. Хоча дотримання добровільних стандартів не є обов'язковим, багато компаній обирають їх як спосіб продемонструвати свою прихильність до якості та безпеки.

Започатковано нову версію комплексу основоположних стандартів національної стандартизації, основні завдання якої наведено в ДСТУ 1.0:2003 «Національна стандартизація. Основні положення». Метою комплексу стандартів було встановлення вимог до національної стандартизації та правил її функціонування. Основними завданнями перегляду комплексу основоположних стандартів національної стандартизації стала розробка основоположних та організаційно-методичних стандартів національної стандартизації керуючись Законом України «Про стандартизацію» та документами міжнародних та регіональних організацій зі стандартизації; розробити правила про те як схвалювати, приймати, змінювати чи скасовувати національні стандарти, забезпечити відповідність цих правил «Кодексу усталеної практики щодо розроблення, затвердження і застосування стандартів», «Угоді про технічні бар'єри в торгівлі Світової організації торгівлі (COT) та ISO/IEC Guide 59

«Кодексу усталених правил стандартизації»; сприяти впровадженню міжнародних та європейських стандартів (Саранча, 2006: 107-108).

Суб'єктами Державної стандартизації України відповідно до Закону України «Про стандартизацію» є:

- центральний орган виконавчої влади, який відповідає за державну політику в сфері стандартизації;
- центральний орган виконавчої влади, який сприяє реалізації державної політики в сфері стандартизації;
- національний орган стандартизації;
- технічні комітети, що розглядають питання стандартизації;
- інші суб'єкти, що займаються стандартизацією (Грищенко, 2019: 29-30).

Після проголошення незалежності України було започатковано Державний комітет стандартизації, метрології та сертифікації (Держстандарт України), який став національним органом державного управління, щодо здійснення державної політики в галузі стандартизації, єдності вимірювань, сертифікації та державного нагляду, представляє інтереси України в міжнародних організаціях (Стріха, 2017: 12).

З 1 жовтня 2002 р. Державний комітет України з питань технічного регулювання та споживчої політики (Держспоживстандарт) перебрав на себе функцію центрального органу виконавчої влади у галузі стандартизації, метрології та захисту прав споживачів (Салухіна & Язінська, 2020: 37). Основна мета діяльності Держспоживстандарту України полягала у сприянні економічному розвитку України, підвищенні конкурентоспроможності українських товарів на світовому ринку, представленні інтересів України в міжнародних організаціях, інтеграції української економіки в міжнародний та європейський економічний простір. За короткий період часу Держспоживстандарт представляв Україну в 9 міжнародних та регіональних організаціях, серед

них Міждержавна рада зі стандартизації, метрології та сертифікації країн СНД відповідно до «Угоди про проведення узгодженої політики в галузі стандартизації метрології та сертифікації», а з 1993 р. – в Міжнародній організації зі стандартизації (ISO) та Міжнародній електротехнічній комісії (IEC). Участь України в цих міжнародних організаціях дозволила їй впроваджувати міжнародні стандарти у вітчизняну економіку (Тимченко & Овсієнко, 2020: 139).

У результаті проведення адміністративної реформи 2011 р. Держспоживстандарт було ліквідовано, а натомість створено Державну інспекцію України з питань захисту прав споживачів (Держспоживінспекцію України). Основним функціями якої стала реалізація державної політики з питань державного контролю у сфері захисту прав споживачів (Гарасим, 2015: 60).

З 2014 р. обов'язки національного органу стандартизації перейшли до Державного підприємства «Український науково-дослідний і навчальний центр проблем стандартизації, сертифікації та якості» (ДП «УкрНДНЦ»), основними напрямками діяльності якого стали: забезпечення функціонування та розвитку національної системи стандартизації; розроблення систем управління якістю і довколишнім середовищем та їх контроль в Україні; науково-методичний супровід забезпечення національної системи сертифікації; сертифікація продукції, послуг та систем управління; забезпечення підготовки та підвищення фахового рівня працівників сфери стандартизації, процес підготовки та видання нормативних документів, інформаційних та міждержавних показників стандартів (Грищенко, 2019: 31).

ДП НДІ «Система» розробляє основоположні стандарти, в яких прописано методичні та загально-технічні положення для окремої галузі стандартизації, правила та норми, що допомагають впорядкувати, взаємопогодити різні види технічної та виробничої діяльності під час розроблення, виготовлення, транспортування та утилізації продукції (Органи стандартизації в Україні).

До функцій діяльності Українського науково-виробничого центру стандартизації, метрології та сертифікації (УкрЦСМ) належить доведення до відома установ інформації про існуючі стандарти та інші нормативні документи; забезпечення їх даною документацією; реєстрація стандартів та нормативних документів із стандартизації державного і галузевого значення; підготовка кадрового забезпечення, набуття ними нових навичок; публікація нормативної документації зі стандартизації.

Технічні комітети відповідають за розроблення, експертизу, погодження і підготовку до схвалення державних стандартів України, іншої нормативної бази зі стандартизації; проведення робіт з регіональної та міжнародної стандартизації (Органи стандартизації в Україні).

Державна політика в сфері стандартизації повинна забезпечувати:

- участь фізичних та юридичних осіб у підготовці стандартів і вільний вибір ними стандартів для виробництва чи постачання продукції;
- відкритість і прозорість процедур щодо розроблення і прийняття стандартів, враховуючи інтереси всіх причетних сторін;
- доступ користувачів до стандартів та інформації про них;
- відповідність стандартів законодавству;
- пристосування стандартів до науково-технічного прогресу, врахування стану вітчизняної економіки;
- додержання міжнародних та європейських правил та процедур стандартизації;
- участь у міжнародній (регіональній) стандартизації (Шкіцька, 2020: 93-94).

Н. Салухіна, О. Язвінська, виділяють такі основні функції стандартизації:

- цивілізуюча – відповідає за гармонізацію документів, методів та засобів якості життя із світовими стандартами;

- інформаційна – інформатизація завдяки використанню уніфікованих методів та засобів;
- документуюча – відповідає за документацію процесів;
- ресурсозберігальна – передбачає раціональне та економне використання ресурсів;
- соціокультурна – сприяє забезпеченню сумісності та взаємозамінності;
- комунікативна – відповідає за нормалізацію соціальних методів та засобів зв'язку;
- охоронна – сприяє екобезпеці та вітабезпеці;
- нормативна (технічна) – передбачає формування вимог до продукції, процесів, послуг;
- регулятивна – впливає на ринок товарів і послуг, захист прав вітчизняного виробника і споживача;
- соціальна – забезпечує безпеку якості товарів і послуг, захищає права споживачів (Салухіна & Язвінська, 2010: 10).

Основними етапами стандартизації та уніфікації в організаціях є:

- визначення документообігу організації;
- стандартизація формулярів і текстів документів;
- трафаретизація формулярів документів (Демуз, 2018: 31).

Джерелами фінансування робіт з національної стандартизації є надходження з бюджету України коштів передбачених на реалізацію програм і проєктів, власних коштів та коштів суб'єктів господарювання, інші джерела фінансування, які не заборонені законодавством (Основи стандартизації).

До перших нормативних документів зі стандартизації документації в Україні слід віднести стандарт, в якому визначалась побудова формуляра-зразка документів у сфері зовнішньої торгівлі ДСТУ 3239-95 «Документація у сфері зовнішньої торгівлі. Формуляр-зразок». Стандарт розроблявся за потреби проведення товарообміну із зарубіжними країнами, сприяв погодженню вітчизняних документів із міжнародними стандартами документації. Стандарт було узгоджено з

міжнародним стандартом ISO 8439:1990 і визначено формуляр-зразок документації у сфері зовнішньої торгівлі. Широке застосування отримав і стандарт ДСТУ 3008-95 «Документація. Звіти у сфері науки і техніки. Структура і правила оформлення» (Кропівна, 2021: 176-177).

Правові основи технічного регулювання стандартизації та сертифікації в Україні закріплено в Законах України: «Про стандартизацію і сертифікацію» від 10.05.93 р. № 46-93, «Про державний нагляд за додержанням стандартів, норм і правил та відповідальність за їх порушення» від 08.04.93 р. № 30-93, «Про стандартизацію» від 17.05.2001 р. № 2408-III, «Про стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності» від 01.12.2005 р. № 3164-IV та ін. (Салухіна & Язвінська, 2010: 41).

Деякі аспекти технічного регулювання регламентовано декретами та постановами Уряду України: «Про державний нагляд за додержанням стандартів, норм і правил та відповідальність за їх порушення» від 08.05.93 р. № 30-93, «Про заходи щодо поетапного впровадження в Україні вимог Директив Європейського Союзу, санітарних, екологічних, ветеринарних, фінансових норм та міжнародних і європейських стандартів» від 19.03.97 р. № 244, «Державна програма стандартизації на 2006-2010 роки» від 01.03.2006 р. № 229, «Питання Ради стандартизації та технічного регулювання» від 26.07.2006 р. № 1016, а також указами Президента України: «Про вдосконалення державного контролю за якістю та безпекою продуктів харчування, лікарських засобів та виробів медичного призначення» від 01.02.99 р. № 109/99, «Про заходи щодо вдосконалення діяльності у сфері регулювання та споживчої політики» від 13.07.2005 р. № 105 та ін.) (Салухіна & Язвінська, 2010, 43).

Призначення національних та міжнародних стандартів полягає в тому, що вони окреслюють вимоги до складання документів відповідно до класифікації документної інформації. Використання стандартів передбачає одноманітність створення

документів, розробку єдиних вимог до формату, розміру берегів, розташування реквізитів, правил оформлення й нумерації сторінок, поділу та нумерації тексту (Кропівна, 2021: 177).

Висновки. Світова та національна стандартизації пройшли нелегкий шлях, який мав свої етапи становлення та розвитку. Стандартизація у світовому масштабі сприяє розширенню торговельних зв'язків між країнами, так як створюються єдині вимоги до якості продукції, безпеки і охорони навколишнього середовища; удосконалюються методи контролю над виробництвом товарів, їх надійності. Завдяки Міжнародним організаціям, які розробляють міжнародні стандарти, відбувається усунення технічних бар'єрів у торгівлі, які містяться у національних стандартах різних країн. Світова стандартизація є важливим процесом, який може принести значні переваги для бізнесу, споживачів і суспільства в цілому. Встановлюючи спільну мову для продуктів, послуг і систем, міжнародні стандарти можуть сприяти міжнародній торгівлі, просувати інновації, захищати безпеку та навколишнє середовище. Однак, щоб бути ефективними, міжнародні стандарти повинні бути доречними і практичними для різних контекстів, а також враховувати потреби різних країн і регіонів.

Національна система стандартизації України відіграє важливу роль у сприянні економічному зростанню, захисту прав споживачів та екологічній стабільності. Забезпечуючи відповідність продукції та послуг мінімальним стандартам безпеки та якості, система сприяє зміцненню довіри на ринку, що має важливе значення як для внутрішньої, так і для міжнародної торгівлі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Букреєва О. С., Рибалко І. В. Основи стандартизації та оцінки відповідності [Електронний ресурс] : електронний навчальний посібник у схемах і таблицях. Харків : ХНАДУ, 2019. 76 с.

2. Гарасим Ю. Й. Аналіз національної системи стандартизації і сертифікації у контексті угоди про асоціацію України та ЄС. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. Науковий журнал*. Серія: Економічні науки. 2015. № 3 (80). С. 58-65.

3. Грищенко О. Ф. Стандартизація та сертифікація товарів і послуг : конспект лекцій. Суми : Сумський державний університет, 2019. 54 с.

4. Гуменюк Г.Д., Сілонова Н.Б., Слива Ю.В. Міжнародна і регіональна стандартизація: Навчальний посібник. К. : Кондор-Видавництво, 2014. 470 с.

5. Демуз І. О. Документаційне забезпечення діяльності державних установ : навч.-мет. посіб. Переяслав-Хмельницький (Київ. обл.) : Домбровська Я. М., 2018. 210 с.

6. Кропівна А.В., Бондаренко Г.С., Кропівний В.М. Стандартизація : Навчальний посібник /Електронне видання/. Кропивницький; ЦНТУ, 2021. 307 с.

7. Машта Н.О., Бенчук О.П., Бенчук Г.П., Акімова Л.М., Дейнега О.В. Основи стандартизації, метрології та управління якістю: Навчальний посібник. Рівне: О. Зень, 2015. 388 с.

8. Опорний конспект лекцій з дисципліни «Стандартизація та сертифікація» для студентів гуманітарного факультету напряму підготовки 6.020105 «Документознавство та інформаційна діяльність». URL: <http://studcon.org/opornyu-konspekt-lekciy-z-dyscypliny-standartyzaciya-ta-sertyfikaciya>.

9. Органи стандартизації в Україні. URL: [file:///C:/Users/Admin/Downloads/%D0%9E%D1%80%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D0%B8%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97%20%D0%B2%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/Admin/Downloads/%D0%9E%D1%80%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D0%B8%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97%20%D0%B2%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96%20(2).pdf)

10. Салухіна Н. Г., Язвінська О. М. Стандартизація та сертифікація товарів і послуг: Підручник. К. : Центр учбової літератури, 2010. 336 с.

11. Саранча Г.А. Метрологія, стандартизація, відповідність, акредитація та управління якістю : Підручник. К. : Центр навчальної літератури. 2006. 672 с.

12. Стандартизація і сертифікація продукції і послуг : навч. посіб. / Н.А. Медведєва, О.В. Радько, О.Д. Близнюк, М.М. Регульський. К. : НАУ, 2013. 400 с.

13. Стріха Л.О., Назаренко І.В., Гроза В.І. Стандартизація продукції та послуг : курс лекцій. Миколаїв : МНАУ, 2017. 80 с.

14. Тимченко Р., Овсієнко А. Стандартизація: історичні етапи становлення в Україні. *Соціум. Документ. Комунікація*. 2020. Вип. 10. С. 128-148.

15. Шаповал М.І. Основи стандартизації, управління якістю і сертифікації : Підручник. 3-тє вид., перероб. і доп. К. : Вид-во Європ. ун-ту. 2001. 174 с.

16. Шкіцька І.Ю. Управлінське документознавство : навч. посібник для студ. закладів вищої освіти III-IV рівнів акредитації спеціальностей «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа», «Професійна освіта (освітня програма «Інформаційне забезпечення управління та електронне урядування»)). Вид. 2-ге. оновл. та доп. Тернопіль: ТНЕУ, 2020. 382 с.

REFERENCE

1. Bukryeyeva O. & Rybalko I. V. (2019). Osnovy standartyzatsiyi ta otsinky vidpovidnosti [Elektronnyy resurs] : elektronnyy navchal'nyy posibnyk u skhemakh i tablytzyakh [Fundamentals of standardization and conformity assessment [Electronic resource] : an electronic study guide in diagrams and tables]. Kharkiv: KhNADU. 76. [in Ukrainian].

2. Harasym Yu. Y. (2015). Analiz natsional'noyi systemy standartyzatsiyi i sertyfikatsiyi u konteksti uhody pro asotsiatsiyu Ukrayiny ta YeS [Analysis of the national system of standardization and certification in the context of the association agreement between Ukraine and the EU]. Zovnishnya torhivlya: ekonomika, finansy,

pravo. Naukovyy zhurnal. Seriya: konomichni nauky. № 3 (80). 58-65. [in Ukrainian].

3. Hryshchenko O. F. (2019). Standartyzatsiya ta sertyfikatsiya tovariv i posluh : konspekt lektsiy [Standardization and certification of goods and services: lecture notes]. Sumy : Sums'kyi derzhavnyi universytet. 54. [in Ukrainian].

4. Humenyuk H. D. & Silonova N. B. & Slyva Yu. V. (2014). Mizhnarodna i rehional'na standartyzatsiya: Navchal'nyy posibnyk [International and regional standardization: Study guide]. K. : Kondor-Vydavnytstvo. 470. [in Ukrainian].

5. Demuz I. O. (2018). Dokumentatsiynе zabezpechennya diyal'nosti derzhavnykh ustanov: navch.-met. Posib [Documentary support for the activities of state institutions: educational and technical. manual]. Pereyaslav-Khmel'nyts'kyi (Kyyiv. obl.) : Dombrovs'ka Ya. M. 210. [in Ukrainian].

6. Kropivna A. V. & Bondarenko H. S. & Kropivnyy V. M. (2021). Standartyzatsiya : Navchal'nyy posibnyk /Elektronne vydannya/ [Standardization: Study guide /Electronic edition/]. Kropyvnyts'kyi; TsNTU. 307. [in Ukrainian].

7. Mashta N.O. & Benchuk O.P. & Benchuk H.P. & Akimova L.M. & Deyneha O.V. (2015). Osnovy standartyzatsiyi, metrolohiyi ta upravlinnya yakistyu: Navchal'nyy posibnyk [Basics of standardization, metrology and quality management : Tutorial]. Rivne: O. Zen'. 388. [in Ukrainian].

8. Opornyy konspekt lektsiy z dystsypliny «Standartyzatsiya ta sertyfikatsiya» dlya studentiv humanitarnoho fakul'tetu napryamu pidhotovky 6.020105 «Dokumentoznavstvo ta informatsiyna diyal'nist'» [Reference synopsis of lectures on the discipline «Standardization and certification» for students of the Faculty of Humanities in the field of training 6.020105 «Documentation and information activities»]. URL: <http://studcon.org/opornyy-konspekt-lekciy-z-dystsypliny-standartyzatsiya-ta-sertyfikatsiya>. [in Ukrainian].

9. Orhany standartyzatsiyi v Ukrayini [Standardization bodies in Ukraine]. URL:file:///C:/Users/Admin/Downloads/% D0%

9E%D1%80%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D0%B8%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97%20%D0%B2%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96%20(2).pdf [in Ukrainian].

10. Salukhina N.H. & Yazvins'ka O.M. (2010). Standartyzatsiya ta sertyfikatsiya tovariv i posluh: Pidruchnyk [Standardization and certification of goods and services : Textbook]. K: Tsentр uchbovoyi literatury. 336. [in Ukrainian].

11. Sarancha H.A. (2006). Metrolohiya, standartyzatsiya, vidpovidnist', akredytatsiya ta upravlinnya yakisty: Pidruchnyk [Metrology, standardization, conformity, accreditation and quality management: Textbook]. K. : Tsentр navchal'noyi literatury. 672. [in Ukrainian].

12. Standartyzatsiya i sertyfikatsiya produktsiyi i posluh: navch. posib. (2013). [Standardization and certification of products and services: education. manual] / N. A. Medvedyeva, O. V. Rad'ko, O. D. Blyznyuk, M. M. Rehul's'kyy. K. : NAU. 400. [in Ukrainian].

13. Strikha L.O. & Nazarenko I. V. & Hroza V. I. (2017). Standartyzatsiya produktsiyi ta posluh : kurs leksiy [Standardization of products and services: a course of lectures]. Mykolayiv : MNAU. 80. [in Ukrainian].

14. Tymchenko R. & Ovsiyenko A. (2020). Standartyzatsiya: istorychni etapy stanovlennya v Ukrayini [Standardization: historical stages of formation in Ukraine]. Sotsium. Dokument. Komunikatsiya. Vyp. 10. 128-148. [in Ukrainian].

15. Shapoval M. I. (2001). Osnovy standartyzatsiyi, upravlinnya yakisty i sertyfikatsiyi: Pidruchnyk [Basics of standardization, quality management and certification: Textbook]. 3-tye vyd., pererob. i dop. K. : Vyd-vo Yevrop. un-tu. 174. [in Ukrainian].

16. Shkits'ka I.Yu. (2020). Upravlins'ke dokumentoznavstvo: navch. posibnyk dlya stud. zakladiv vyshchoyi osvity III-IV rivniv akredytatsiyi spetsial'nostey «Informatsiyna, bibliotekna ta arkhivna sprava», «Profesiyna osvita (osvitnya prohrama

«Informatsiyne zabezpechennya upravlinnya ta elektronne uryaduvannya»» [Administrative document science: education. study guide institutions of higher education of the III-IV levels of accreditation of the specialties «Information, library and archival affairs», «Professional education (educational program «Information support of management and electronic governance»)»]. Vyd. 2-he. onovl. ta dop. Ternopil': TNEU. 382. [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано становлення та розвиток світової та національної стандартизації України. Етапами розвитку світової стандартизації є: природний розвиток стандартизації, який бере свій початок із зародження мови, писемності, мір і ваг і тривав до кінця XIX ст.; етап зародження стандартизації (кінець XIX – початок XX ст.); розвиток національних систем стандартизації; міжнародна співпраця в галузі стандартизації почалося в другій половині XX ст. і супроводжується створенням та діяльністю Міжнародної організації зі стандартизації (ISO); високий рівень стандартизації передбачав зростання стандартизації інформаційних технологій світового рівня (з 1990 р.).

Розкрито основне призначення Міжнародної організації зі стандартизації ISO та Міжнародної електротехнічної комісії МЕК (нині IEC), пріоритети їх розвитку.

Простежено особливості розбудови національної стандартизації незалежної України, яка активізувалася із прийняттям Декрету Кабінету Міністрів України «Про стандартизацію і сертифікацію» від 10.05.93 р. № 46-93. Становлення Національної стандартизації України відбувалося в контексті світових тенденцій, але мало свої особливості пов'язані з періодом переходу до індустріального суспільства, який супроводжувався економічною нестабільністю.

Виокремлено органи державної служби стандартизації України: Державний комітет стандартизації, метрології та

сертифікації (Держстандарт України); Державний комітет України з питань технічного регулювання та споживчої політики (Держспоживстандарт), Державну інспекцію України з питань захисту прав споживачів (Держспоживінспекцію України), «Український науково-навчальний центр проблем стандартизації, сертифікації та якості (ДП «УкрНДНЦ»), ДНДІ «Система», Український науково-виробничий центр стандартизації, метрології та сертифікації (УкрЦСМ), технічні комітети, які здійснюють реалізацію державної політики в сфері стандартизації, єдності вимірювань, сертифікації та державного контролю, представляють інтереси України в міжнародних організаціях.

Правове технічне регулювання стандартизації та сертифікації в Україні закріплено в Законах України: «Про стандартизацію і сертифікацію» (1993 р.), «Про державний нагляд за додержанням стандартів, норм і правил та відповідальність за їх порушення» (1993 р.), «Про державний нагляд за додержанням стандартів, норм і правил та відповідальність за їх порушення» (1993 р.). «Про стандартизацію» (2001), «Про стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності» (2005); декретах та постановах Уряду України: «Про державний нагляд за дотриманням стандартів, норм і правил та відповідальність за їх порушення» (1993), «Про заходи щодо поетапного впровадження в Україні вимог Директив Європейського Союзу, санітарні, екологічні, ветеринарні, фінансові норми та міжнародні та європейські стандарти» (1997), «Державна програма стандартизації на 2006-2010 роки» (2006 р.), «Питання Ради стандартизації та технічного регулювання» (2006 р.), а також указах Президента України: «Про вдосконалення державного контролю за якістю та безпекою продуктів харчування, лікарських засобів та виробів медичного призначення» (1999 р.), «Про заходи щодо вдосконалення діяльності у сфері регулювання та споживчої політики» (2005 р.) та ін.

Ключові слова: національна стандартизація України, світова стандартизація, міжнародні організації, Держспоживстандарт України, Держспоживінспекція України, нормативні документи.

УДК 316.6:378.178

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2022-17-34-59>

**SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL FACTORS OF
FORMING A HEALTHY LIFESTYLE OF FUTURE
TEACHERS OF VOCATIONAL EDUCATION**

**СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ
ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ
МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ПРОФЕСІЙНОГО
НАВЧАННЯ**

Олена Бокшиц,

*кандидат історичних наук,
доцент, доцент кафедри
теорії та методики
професійної підготовки
E-mail:*

alenabokshic@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3528-5312>

*Університет Григорія
Сковороди в Переяславі,
вул. Сухомлинського, 30,
м. Переяслав, Київська обл.,
Україна, 08401*

Olena Bokshyts,

*Ph.D. in Historical Sciences,
Associate Professor, Associate
Professor of the Department of
Theory and Methods of
Vocational Training*

E-mail:

alenabokshic@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3528-5312>

*Hryhorii Skovoroda University
in Pereiaslav, 30, Sukhomlynskyi
Str., Pereiaslav, Kyiv region,
Ukraine, 08401*

Ірина Каменська,

*кандидат
сільськогосподарських наук,
доцент, доцент кафедри
теорії та методики
професійної підготовки
E-mail:*

ikamenskay1@gmail.com

Iryna Kamenska,

*Ph.D. in Agricultural Sciences,
Associate Professor, Associate
Professor of the Department of
Theory and Methods of
Vocational Training*

E-mail:

ikamenskay1@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2872-5065>

Університет Григорія
Сковороди в Переяславі,
вул. Сухомлинського, 30,
м. Переяслав, Київська обл.,
Україна, 08401

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2872-5065>

Hryhorii Skovoroda University
in Pereiaslav, 30, Sukhomlynskyi
Str., Pereiaslav, Kyiv region,
Ukraine, 08401

ABSTRACT

In the present day, one of the priority directions of education reform in Ukraine is to ensure in every institution of higher education appropriate conditions for training and education of a mentally and physically healthy social personality. However, unfortunately, the culture of a healthy lifestyle has only become relevant in recent years. Domestic higher education institutions paid insufficient attention, and in most cases did not consider the appropriate number of credits for teaching disciplines for the formation of a healthy lifestyle of modern youth of higher education. Due to this fact, student youth devoted little time to physical training and physical activity. Also, the majority of higher education students do not take care of their social and mental health.

Cultivating a conscious attitude to one's health and the health of other citizens as the highest social value, forming hygienic skills and the basics of a healthy lifestyle, strengthening the physical and mental health of modern students of higher education and youth, in particular, is one of the priorities of Ukrainian society and education in particular.

In view of this, there is a need to make significant changes to the existing system of forming a healthy lifestyle for future teachers of vocational education in higher education institutions.

Conceptual provisions regarding the formation of a healthy lifestyle of the younger generation are reflected in the Constitution of Ukraine (2010), «Basics of the legislation of Ukraine on health care» (2014), «On social work with children and youth» (2012), the

National Strategy for the Development of Education of Ukraine on period until 2021 (2013), Sustainable Development Strategy «Ukraine – 2020» (2015), in the Charter of the World Health Organization (1946, 2005). The mentioned documents indicate the necessity of forming a healthy lifestyle through professional education.

In the scientific study, the authors analyzed the literary sources of domestic scientists regarding the formation of a healthy lifestyle of those who have obtained higher education and the definition of the concept of «healthy lifestyle». The most important social and psychological factors regarding the formation of a healthy lifestyle of student youth in modern conditions have been determined.

The socio-psychological factors regarding the attitude of higher education students of the Faculty of Technological and Mathematical Education of Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav towards health and the formation of a healthy lifestyle have been identified and characterized.

The health culture of future teachers of vocational education at the Faculty of Technological and Mathematical Education of Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav was determined by means of a questionnaire (the questionnaire was developed by the authors of the scientific study).

The authors focused attention on the importance of pedagogical conditions of socio-psychological factors that have their own internal capabilities, being aimed at the formation of a healthy lifestyle in future teachers of vocational education. Only a systematic combination of pedagogical conditions can achieve the best results and form a healthy lifestyle in future teachers of vocational training.

Keywords: *health, healthy lifestyle, students of higher education, future teachers, vocational training, education, higher education institution.*

Постановка проблеми. Формування здорового способу життя молоді є важливим завданням не тільки самої нації, а й

кожного з нас, особливо здобувачів вищої освіти, які в близькому майбутньому складуть національну сучасну еліту нашої держави. Відомо, що загальнолюдська планетарна стратегія – сприяння покращанню здоров'я, ставить вимогу виховання нової якості людини (ноосферної), нової свідомості (екологоцентричної), нової якості освіти (інтегративної), нового ставлення до здоров'я, побудованого на загальнолюдських цінностях (Зимівець, 2010: 10).

Здоровий спосіб життя відображає узагальнену типову структуру форм життєдіяльності сучасних здобувачів вищої школи навчання. В умовах здорового способу життя відповідальність за здоров'я формується в майбутніх педагогів професійного навчання закладів вищої освіти, як частина загальнокультурного розвитку, що виявляється в особливостях поведінки в здатності побудувати себе як особистість відповідно до власних уявлень про повноцінне в духовному, моральному і фізичному відношенні до життя.

Формування здорового способу життя майбутніх педагогів професійного навчання передбачає створення для здобувачів вищої освіти таких умов, за яких бажані мотиви й цілі складатимуться та розвиватимуться з урахуванням набутих ними знань, умінь і навичок, їхньої індивідуальності та переконань. Все це стимулює оновлення методології та змісту професійної освіти на основі реалізації принципу цілісності, що передбачає формування здорового способу життя в освітньому середовищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз літературних джерел щодо формування здорового способу життя майбутніх педагогів професійного навчання свідчить про те, що в цей час відбувається активний процес пошуку нових напрямів, форм, методів та засобів формування здорового способу життя здобувачів вищої освіти й української молоді зокрема, а також збереження та зміцнення їхнього здоров'я в цілому.

Процес формування здорового способу життя розглядається, передусім, через цілісний погляд на категорію здоров'я Г. Апанасенко, Д. Изуткін, Ю. Лисицин, О. Мусієнко, В. Одайник, В. Пономаренко, В. Підлісна, Л. Сущенко, О. Юрченко; через спосіб життя як стиль життєдіяльності, що складається під впливом соціальних, культурних, матеріальних та професійних обставин М. Головатий, І. Зверева, через збереження і зміцнення здоров'я М. Лук'янченко та інші.

Мета статті полягає у розкритті особливостей процесу підготовки здобувачів вищої освіти до сприяння поліпшенню свого здоров'я та здоров'я того соціально-педагогічного оточення, з яким вони будуть мати справу як майбутні фахівці професійного навчання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Високі темпи розвитку сучасного суспільства зумовлюють дедалі більш високі вимоги до сучасної мобільної особистості та її здоров'я. Сучасній людині непросто зберегти здоров'я в умовах техногенно зміненого довкілля, забрудненого багатьма шкідливими для організму елементами фізичного, хімічного та біологічного походження, величезним обсягом різноманітних негативних психоемоційних впливів зокрема у час військових дій на території нашої держави.

Сформувати у свідомості кожної особистості ставлення до здоров'я як пріоритетної цінності, дати необхідні для життя знання, навчити вести правильний спосіб життя є важливим завданням гуманістичної педагогіки.

Аналіз сучасних досліджень засвідчив, що здоров'я особистості детермінується основними факторами здоров'я: біологією людини, зовнішніми умовами, медичними послугами та способом життя.

А.М. Изуткін характеризує здоров'я та здоровий спосіб життя як оптимальну відповідність біосоціальних якостей індивіда, всебічним проявам задатків і здібностей, якими володіє людина як організм і особистість (Изуткін, 1981).

Подібні визначення зустрічаємо в низці інших наукових досліджень, в яких здоров'я пов'язують з динамічною рівновагою організму з навколишнім природним і соціальним середовищем, при якому всі закладені в біологічній та соціальній сутності людини фізичні, духовні та інші здібності виявляються найбільш повно і гармонійно.

Особливої уваги заслуговують роботи сучасних авторів, а саме: Р.Д. Давиденко та ін., в яких розглянута сутність поняття «здоров'я», як одного з найважливіших компонентів людського благополуччя, щастя, як одне з невід'ємних прав людини, як умову успішного соціального та економічного розвитку будь-якої країни. І. Брехман формулює здоров'я як здатність людини зберігати відповідно до віку стійкість в умовах різких змін кількісних і якісних параметрів триєдиного потоку сенсорної, вербальної та структурної інформації (Давиденко, 2005: 60-62).

В. Лозова у своїх дослідженнях духовне здоров'я нерозривно пов'язує з призначенням людини, з такими категоріями і цінностями, як висока моральність, свідомість і наповненість життя, творчі стосунки, гармонія з собою і навколишнім світом (Лозова, 2002).

І. Вітенко, під поняттям «здоровий спосіб життя» розуміє систему розумної поведінки людини, тобто помірність в усьому, оптимальний руховий режим, загартовування, правильне харчування, раціональний режим життя і відмова від шкідливих звичок (Вітенко, 2008).

Вітчизняний дослідник В. Петрович у своїх думках обумовлював, що діяльність зі сприяння покращанню здоров'я, спрямована на розкриття та досягнення повної реалізації всіма людьми потенціалу їхнього здоров'я, розвиток кожного індивіда в контексті його життєвих та загальнолюдських цінностей, підвищення контролю особистості за своїм здоров'ям і його чинниками, зміцнення й охорону здоров'я людей упродовж усього їхнього життя, досягнення благополуччя і особистості, і спільнот, до яких вона входить (Зимівець, 2010:12).

Н. Зимівець стверджує, що формування відповідального ставлення до здоров'я – це систематичний цілеспрямований процес впливу і взаємодії його суб'єктів, створення умов для передавання знань, формування вибіркових, усвідомлених зв'язків особистості з різними сторонами об'єктивної дійсності; з явищами навколишньої дійсності; оцінка їх індивідуумом із погляду розвитку здоров'я; мотивація та відпрацювання навичок, які сприяють умінню людини реалізовувати свої прагнення, задовольняти потреби, змінювати середовище і справлятися з ним для того, щоб досягти стану повного фізичного, психічного й соціального благополуччя (Зимівець, 2010: 345–346).

Погоджуємося із думкою Н. Зимівець адже на нашу думку саме дана площина аудиторної та позааудиторної роботи має стати головним у діяльності викладача-педагога закладів вищої освіти.

Турбота про здоров'я та формування здорового способу життя майбутніх педагогів професійного навчання зокрема сьогодні є одним з провідних напрямків у системі освіти. Важливість формування здорового способу життя полягає у необхідності збереження і вдосконалення здоров'я молодого, перспективного покоління, а також поліпшення їхнього фізичного, психічного соціального і духовного благополуччя. Гарне самопочуття, фізична працездатність є умовою і базисом для розкриття творчого потенціалу особистості, її професійної самореалізації. Від того, наскільки ефективно сформовані і закріплені навички на здоров'язбереження в молодому віці, залежить у майбутньому і добробут людини і її задоволеність життям.

Отже, можемо стверджувати, що здоровий спосіб життя є інтегральною характеристикою життєдіяльності людини, яка свідчить про зв'язок між індивідуальним здоров'ям і навколишнім середовищем, її спрямованістю на збереження здоров'я в цілому і виявляється у гарній фізичній формі, цілісності, гармонійних стосунках самим з собою, оточуючими та довголітті.

Дослідження здорового способу життя майбутніх педагогів професійного навчання у закладах вищої освіти пов'язано з виявленням основних складників життєдіяльності, які мають суттєвий відбиток на становленні особистості як конкурентоспроможного креативного, комунікабельного та компетентного фахівця (Бокшиц, 2022).

Під час навчально-аудиторної та позанавчальної і позааудиторної робіт варто враховувати, що при створенні певних організаційно-педагогічних умов можливе формування у здобувачів вищої освіти установок як на здоров'язберігаючу так і на здоров'ямотивуючу діяльність. Цей процес має розпочинатися з актуалізації проблеми здоров'я і його суттєвих ознак, а саме: холістичності (цілісності), багатокомпонентності, системності; співвідношення структурного і динамічного аспектів здоров'я; рівнів здоров'я, їхньої детермінованості факторами здоров'я, серед яких найвпливовішим фактором є ставлення до власного здоров'я; взаємозалежності і взаємообумовленості благополуччя особистості, оточуючого середовища, держави та всього світу в цілому.

Особливо маємо звернути увагу на те, що сприяння здоров'ю передбачає і особисту активність особистості, і організацію та керівництво, супервізію з боку освітянського та побутового соціуму.

Розглянемо зміст, напрями та способи підготовки здобувачів вищої освіти, майбутніх фахівців професійного навчання, до сприяння покращанню здоров'я та ознайомимось з досвідом Університету Григорія Сковороди в Переяславі.

У своїх працях Н. Зимівець та В. Петрович зазначають, що у формуванні здорового способу життя важливу роль відіграють певні форми і методи роботи стосовно опанування здобувачами вищої освіти знань щодо понять «здоров'я», «здоровий спосіб життя», «сприяння здоров'ю»; формування валеологічного світогляду – системи відповідних переконань особистості й почуття відповідальності за власне здоров'я, його визначальні детермінанти, що спрямовані на оздоровлення

організму, «інвестування» у здоров'я, оскільки внески в здоров'я сьогодні сприятимуть процвітання та благополуччю завтра; формування персональних умінь та навичок запобігання захворюванням, функціональним відхиленням, шкідливим звичкам, психопрофілактики емоційних зривів, стресів та депресивних станів; здійснення активної превентивної роботи і організації інтерактивних форм навчання підлітків і молоді здоровому способу життя (Гусак, 2009: 58).

Проаналізувавши навчальні плани ЗВО звернемо увагу на те, що у переважній більшості в закладах вищої освіти планами не передбачено окремих навчальних дисциплін, які б готували до поліпшення здоров'я, розкривали здобувачам вищої освіти мету й технологію формування у майбутніх педагогів й педагогів професійного навчання зокрема відповідального ставлення до нього. Хочемо звернути увагу на те, що в сучасних умовах розвитку інновацій, при стрімкому розвитку технологічних процесів й новітніх технологічних потреб на ринку праці, при потребі на ринку праці досвідченого, конкурентоспроможного, мобільного, сучасного фахівця, при зміні кліматичних умов всесвіту, при військовому стані на території нашої держави, ми вважаємо доцільним на кафедрах професійної освіти і кафедрах соціальної педагогіки та соціальної роботи реалізовувати шляхом формальної освіти в контексті викладання навчальних дисциплін фахового (професійного) та гуманітарного, природничо-наукового спрямування, спеціального фахового та практичного циклу, дисциплін вільного вибору через лекції, семінари, практичні заняття; під час проведення різних видів практики та виконання студентами індивідуальних науково-дослідних завдань – курсових, дипломних, магістерських робіт тощо; завдяки неформальній освіті – участі студентів у семінарах, тренінгах у рамках просвітницьких програм та проектів; завдяки інформальній освіті – через різні види позааудиторної діяльності, самоосвіту та індивідуальну роботу і завдання.

Детальний розгляд освітніх компонентів дисциплін освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» напряму підготовки 015 Професійна освіта (Охорона праці) в Університеті Григорія Сковороди в Переяславі дав можливість виділити ті дисципліни, які орієнтовані, безпосередньо чи опосередковано, на формування готовності до здоров'язберігаючої діяльності, до сприяння зміцненню здоров'я майбутніх педагогів професійного навчання. До них належать: «Валеологія. Основи медичних знань», «Основи охорони праці. Безпека життєдіяльності», «Охорона праці при роботі з комп'ютерною технікою», «Захист у надзвичайних ситуаціях», «Безпека праці та її психологія», «Соціально-економічні основи охорони праці», «Методика викладання охорони праці та безпеки життєдіяльності», «Промислова безпека сучасних виробничих технологій», «Фізична культура», «Загальна та професійна педагогіка», «Психологія», «Екологія».

Зазначимо, що у змісті вищезгаданих освітніх компонентів є окремі питання з теоретичних основ діяльності педагога з різними освітніми рівнями здобувачів вищої освіти фахового спрямування (охорона праці) і молоді: «бакалавр», «магістр», етичних засад його професійної діяльності тощо. Окрім того, з'ясовано, що у програмах фахових практик підготовки майбутніх педагогів професійного навчання чітко поставлені завдання, спрямовані на підготовку до роботи з майбутніми освітніми вихованцями, але недостатньо представлені завдання, спрямовані на підготовку до роботи з учасниками освітнього процесу щодо збереження їхнього здоров'я (Бокшиц, 2020).

Важливого значення у питаннях сприяння здоров'ю майбутніх педагогів професійного навчання мають предмети за вибором здобувачів вищої освіти. Тому, для належного розвитку та формування здорового способу життя майбутніх педагогів професійного навчання та для вирішення поставлених завдань у майбутній професійній діяльності маємо

більш ґрунтовно поставитися до змістового наповнення цих компонентів у практико-орієнтованій роботі зі студентською молоддю.

Дослідження здорового способу життя засвідчило, що здоровий спосіб життя є індивідуальним новоутворенням кожної особистості і ґрунтується на індивідуальних особливостях людини. Індивідуальні особливості, науковці поділяють на зовнішні й внутрішні.

До зовнішніх вони відносить відмінності за статтю й віком, за фізичною силою, іншими словами, за конституціональними відмінностями. До внутрішніх відмінностей відносяться інтелектуальні й емоційні особливості, моральні установки, риси характеру, темперамент тощо.

Узагальнюючи думки різних науковців можна виокремити систему внутрішніх і зовнішніх індивідуальних проявів здобувачів вищої освіти у процесі професійної підготовки, які виявляються у ході життєдіяльності.

До внутрішніх відносяться: ерудованість, цінності, рефлексія тощо, а до зовнішніх: професія, діяльність, поведінка тощо.

Найбільш системно, на нашу думку, поняття «здоров'я» досліджували вчені-валеологи В. Петленко та Д. Давиденко. Вони доводять, що здоров'я – це:

1) стан організму, за якого існує відповідність структури й функції органів і систем органів людського тіла, а також здатність регуляторних систем підтримувати гомеостаз (постійність внутрішнього середовища),

2) відбувається процес збереження й розвитку психічних, фізичних та біологічних здібностей людини, її оптимальної працездатності, соціальної активності при максимальній тривалості життя;

3) здатність організму зберігати відповідну до віку стійкість в умовах різких змін кількісних і якісних параметрів триєдиного потоку сенсорної, вербальної та структурної інформації;

4) стан організму, що визначає його адаптивні можливості й забезпечує мотиваційну та інформаційну основу життєдіяльності індивідуума;

5) при цьому спостерігається відсутність значних захворювань або функціональних відхилень організму, наявний високий рівень функціонування різних систем, а також гармонійність їх розвитку;

6) такий стан організму, коли функції всіх систем урівноважені із зовнішнім середовищем і відсутні хворобливі зміни;

7) життя, що забезпечує найбільш повноцінну участь у різних видах громадської та іншої діяльності;

8) належний психосоматичний стан людини, здатної реалізувати потенціал своїх тілесних і духовних сил й оптимально задовольнити систему матеріальних, духовних і соціальних потреб.

З метою детального вивчення формування здорового способу життя майбутніх педагогів професійного навчання було проведено анкетування серед здобувачів вищої освіти різних курсів факультету технологічної і математичної освіти Університету Григорія Сковороди рівня вищої освіти «бакалавр». Результати опитування, дали можливість організаторам виховного процесу, викладачам проаналізувати характерні тенденції життя здобувачів вищої освіти стосовно їх ставлення до формування здорового способу життя й визначити основні пріоритети у виховній роботі з ними.

В анкетуванні приймало участь 79 респондентів. Це дозволило виявити рівень освіченості щодо формування здорового способу життя. Дослідження передбачало постановку певних завдань, результати анкети подано в таблиці 1.

Таблиця 1

Результати анкетування щодо формування здорового способу життя у майбутніх педагогів професійного навчання

№ п/п	Запитання анкети	Показники відповіді %
1.	Що ви розумієте під поняттям «здоровий спосіб життя майбутніх педагогів професійного навчання»? Ваше ставлення до здорового способу життя?	75% 25%
2.	Чи потрібно майбутнім педагогам професійного навчання формування здорового способу життя?	100%
3.	Як Ви намагаєтеся вести здоровий спосіб життя? Вкажіть причини, бар'єри, що заважають організації здорового способу життя?	47% 53%
4.	Які джерела дають вам знання щодо професійної освіти та знання про формування здорового способу життя у закладах вищої освіти?	50% 50%

Таблиця показує нам результати опитаних респондентів, які дали відповіді на поставлені запитання: 75% майже, чітко розкривали зміст поняття «здоровий спосіб життя майбутніх педагогів професійного навчання», зазначали, що здоровий спосіб життя – це концепція життєдіяльності людини, спрямована на поліпшення і збереження здоров'я за допомогою відповідного харчування, фізичної підготовки, морального настрою, і, безумовно, відмови від шкідливих звичок. Стверджували, що в наш час здоровий спосіб життя – це популярний тренд сучасного світу, що в ХХІ столітті бути здоровим – модно і престижно! 25% вважають, що кожна людина сама вирішує, як будувати своє життя і здоровий спосіб життя потрібно формувати у більш зрілому віці (після 35 років і більше). Можемо зробити підсумки, що причиною їхньої необізнаності є неналежне вивчення педагогічного матеріалу та низьке відвідування фахових дисциплін, які викладаються в Університеті Григорія Сковороди в Переяславі на факультеті технологічної і математичної освіти.

Послідуюче запитання: «Чи потрібно майбутнім педагогам професійного навчання формування здорового способу життя?» отримали однозначну відповідь так, вважаючи, що без формування здорового способу життя майбутній фахівець професійного навчання не зможе надати відповідні стимули і навики у майбутній професійній діяльності.

Наступне запитання показало, що великий відсоток здобувачів вищої освіти намагаються дотримуватися здорового способу життя і формувати певний режим для належного його виконання і це – 47% респондентів, але більша кількість, а саме 53% вказали в анкеті, що не мають часу на дотримання та формування здорового способу життя через навчання, стрес через військові дії на території нашої держави, через фінансові потреби та через лінощі.

Відповідаючи на крайнє запитання, здобувачі вищої освіти назвали основні джерела, звідки вони отримують належні знання: 50% – на лекційних і практичних заняттях; 50% – під час проходження практики та опрацьовуючи самостійно літературні джерела з вказаної тематики.

Отже, предметом нашого дослідження стало виявлення соціально-психологічних чинників щодо ставлення здобувачів вищої освіти факультету технологічної і математичної освіти Університету Григорія Сковороди в Переяславі до здоров'я та формування здорового способу життя.

Основним методом дослідження у нашій роботі обрано анкетну форму опитування, яка найбільш зручна при змішаній формі навчання здобувачів вищої освіти й при обробці й аналізі даних, а також дозволяє значно скоротити час збору інформації, що неможливе при методі бесіди або інтерв'ювання.

Для посилення обробки і аналізу даних щодо формування здорового способу життя у майбутніх педагогів професійного навчання нами було розроблено анкету «Культура здоров'я майбутніх педагогів професійного навчання», питання якої дозволяють діагностувати сформованість компонентів

здорового способу життя за всіма показниками згідно визначених критеріїв

Анкета

«Культура здоров'я майбутніх педагогів професійного навчання»

(анкета розроблена авторками наукового дослідження)

Шановні здобувачі вищої освіти!

Просимо Вас відповісти на кілька запитань щодо здорового способу життя. Ваші відповіді допоможуть нам дослідити дану проблему.

При заповненні анкети уважно читайте запитання та відмічайте той варіант відповіді, який найбільше відповідає Вашій думці. Якщо Ви не знайшли у запропонованих варіантах необхідної відповіді, запишіть власний варіант у підготовлених для цього рядках.

Анкетування проводиться конфіденційно Вказувати ПІБ не обов'язково!

Заздалегідь дякуємо за допомогу!

1. Ваш вік:

- ☐ 17-21 років
- ☐ 18-24 років
- ☐ 25-29 років
- ☐ 30 і більше
- ☐ Інший

2. Стать:

- ☐ чоловіча
- ☐ жіноча

3. Вкажіть повну назву Вашої спеціальності на факультеті ☐

4. Чи знаєте Ви, як підтримати добре самопочуття?

- ☐ так

- ☐ ні

5. Чи брали Ви колись участь у здоров'язберігаючих проектах?

- ☐ так
☐ ні

6. Як часто куратори та педагоги Ваших освітніх компонентів розповідають про здоровий спосіб життя та використовують наведені факти щодо позитивних результатів дотримання здорового способу життя?

- ☐ ніколи
☐ намагаються, але не дуже успішно
☐ розповідає лише куратор
☐ успішно з окремих предметів
☐ постійно та успішно з більшості предметів

7. Вкажіть предмет (чи предмети), на яких проводяться вправи для підвищення рівня здоров'я у Вашому навчальному закладі:

8. Чи маєте шкідливі звички?

- ☐ так
☐ ні

9. Яка форма вивчення основ здоров'язберігаючої поведінки Вам найбільш цікава? (можна відмітити кілька відповідей)

- ☐ самостійне виконання вправ
☐ робота в парах
☐ робота в малих групах по 3-5 осіб
☐ виконання вправ усією аудиторною групою

10. Який проект здорового способу життя Вам було б виконувати цікавіше? (можна відмітити кілька відповідей)

- ☐ шукати і аналізувати цікаву інформацію

- ☐ проводити дослідження, експериментувати
- ☐ вирішувати реальну проблему
- ☐ створювати новий продукт
- ☐ готувати проєкт чи знімати відеофільм
- ☐ з одного предмету
- ☐ з кількох предметів
- ☐ інше _____

11. Чи регулярно ви з друзями відвідуєте спортивні майданчики?

- ☐ так
- ☐ ні

12. Чи використовуєте ви хоча б один вихідний день для фізичної роботи, занять спортом, туризмом?

- ☐ так
- ☐ ні

13. Чи знаєте, як найкраще позбавитися втоми?

- ☐ так

-
- ☐ ні

14. Чи маєте звичку втрачати час на своє оздоровлення щоденно?

- ☐ так
- ☐ ні

15. Чи вважаєте Ви роботу над станом свого здоров'я більш цікавою, корисною, ніж інші завдання?

- ☐ так
- ☐ ні
- ☐ важко відповісти

16. Як ви оцінюєте свої вольові якості? (поставте «+» у відповідній клітинці)

Вольові якості	Рівень сформованості		
	низький	середній	високий
☐ цілеспрямованість			
☐ відповідальність			
☐ самодисципліна			
☐ активність			

17. Як відомо, правильний режим харчування – це повноцінний сніданок, обід з трьох страв, полуденок і скромна вечеря. А чи дотримуетесь ви такого режиму?

- ☐ так
- ☐ ні

18. Чи страждаєте ви на будь-яке хронічне захворювання?

- ☐ так
- ☐ ні

19. Чи маєте ви звичку приймати ліки?

- ☐ так
- ☐ ні

20. Чи маєте ви задоволення від навчання?

- ☐ так
- ☐ ні

Результати анкетування показали ставлення здобувачів вищої освіти, майбутніх фахівців професійного навчання до здорового способу життя, а також виявлено фактори, що мають вплив на адекватний спосіб життя молоді. Однією з робочих гіпотез було висунуто припущення, що здобувачі вищої освіти не можуть дотримуватися здорового способу життя через різного роду причини, а також молоді не вистачає часу та засобів для організації здорового способу життя.

Також у своєму дослідженні ми використали методику «Ваш стиль життя» (автор Р. Рожнов).

Методика «Ваш стиль життя» (автор Р. Рожнов)

Що ти робиш для збереження свого здоров'я	Постійно	Часто	Іноді	Ніколи
Роблю зарядку.			+	
Займаюся спортом в секції, тренуюся самостійно.		+		
Буваю на свіжому повітрі не менше години в день.			+	
Сплю по сім-вісім годин і більше.		+	+	
Харчуюся три або чотири рази на день.			+	
Дотримуюся норми раціонального харчування.		+		
Дотримуюся особистої гігієни, загартовуюся.			+	
Намагаюся не перевтомлюватися, вживаю вітаміни.			+	
Відвідую лікарів для профілактики здоров'я (стоматолог, щеплення тощо).			+	
Контролюю свій емоційний стан.			+	
Вийжджаю відпочивати на природу (чи свій варіант).			+	

Обробка анкет респондентів виявила загальні тенденції щодо ставлення молоді до формування, зміцнення та збереження здорового способу життя. Так, у результаті проведеного соціологічного дослідження отримано такі результати: виявилось, що переважна більшість опитаних респондентів (75%) не мають шкідливих звичок, вважають за краще провести вільний час з користю для формування здорового способу життя.

Перешкодами в організації здорового способу життя є:

- 1) здобувачі вищої освіти не приділяють належної уваги правильному харчуванню;
- 2) більшість опитаних студентів закладу вищої освіти не виконують фізичних вправ, особливо – ранкову зарядку, мало рухаються;
- 3) частина респондентів (25%) упевнені, що зайнялися б спортом, якби розпочали нове життя. Але приємним є той факт, що значна частина опитаних здобувачів вищої освіти (27%) займаються або продовжують займатися різними видами спорту, що допомагає підтримувати позитивний настрій та творче виробниче самопочуття. Таким чином, більшість

опитаних здобувачів вищої освіти вважають, що здоровий спосіб життя сприяє успіху в багатьох сферах людської діяльності, дає відчуття впевненості та емоційного благополуччя, й дає значну перевагу у соціумі.

Аналізуючи розгляд наукових праць відповідно здорового способу життя студентської молоді маємо можливість визначити найважливіші соціальні та психологічні чинники щодо формування здорового способу життя здобувачів вищої освіти в сучасних освітніх умовах.

Це дозволяє нам зробити висновки, що до соціальних чинників належать:

1. Ціннісні орієнтації, які закладені в сім'ї та визначають спосіб життя молоді особистості.
2. Соціальна адаптація та стресостійкість.

Також, за проведеним літературним аналізом виділимо, що до найважливіших психологічних чинників формування здорового способу життя здобувачів вищої освіти належать:

1. Самопочуття та самооцінка свого психічного стану у здобувачів вищої освіти.
2. Тип поведінки здобувачів вищої освіти.
3. Локус контролю, тобто поняття, яке характеризує суб'єктивне сприйняття локалізації причин поведінки чи керівного початку у себе (здобувачів вищої освіти) чи інших.

У своїх наукових дослідженнях багато вітчизняних сучасних науковців вказують на те, що на психосоматичний стан сучасної студентської молоді негативно впливають соціальні, економічні, суспільнополітичні чинники: різке зниження життєвого рівня, збідніння населення, посилення соціальної нерівності, невпевненість у майбутньому через пандемію хвороб, тривале перебування в умовах психоемоційного напруження під час дистанційного навчання, недотримання правил санітарії, незадовільні житлові умови, низька якість продуктів харчування, забруднення навколишнього середовища. Дослідники впевнені, що невміння та небажання здобувачів вищої освіти раціонально

організовувати свій режим дня, навчання, харчування і відпочинку призводить до появи у них гострих і хронічних захворювань (Соколенко, 2011).

Досліджуючи, соціально-психологічні чинники формування здорового способу життя можемо стверджувати, що сучасний стан формування здорового способу життя майбутніх педагогів професійного навчання буде успішним при реалізації комплексів педагогічних умов. Виділимо декілька основних груп педагогічних умов, які сприятимуть забезпеченню ефективної роботи з формування здорового способу життя майбутніх педагогів професійного навчання. Такими групами педагогічних умов є:

1) педагогічні умови, які сприяють формуванню пізнавального та інтелектуального потенціалу у здобувачів вищої освіти, які будуть проявлятися у здоров'яформуючій грамотності майбутніх педагогів професійного навчання – когнітивний компонент процесу педагогічного навчання;

2) педагогічні умови, які сприяють формуванню у здобувачів вищої освіти стійких потреб і мотивів до свідомого підходу та діяльності у збереженні власного здоров'я і здоров'я оточуючих їх людей – формування позитивного мотиваційного компоненту навчання;

3) педагогічні умови, які сприяють практичному застосуванню здобувачами вищої освіти знань в усіх сферах життєдіяльності – практично-діяльнісний компонент навчання;

4) активізація професійної підготовки майбутніх педагогів професійного навчання у процесі навчання педагогічно-психологічних дисциплін та дисциплін із формування здорового способу життя;

5) діагностика, корекція базової підготовки здобувачів вищої освіти й створення освітньо-розвивального середовища та професійне спрямування змісту навчання;

6) використання міждисциплінарних зв'язків у процесі формування здорового способу життя і активізація навчання при вивченні циклу гуманітарних, суспільних та загально-теоретичних дисциплін..

- 7) профорієнтація абітурієнтів;
- 8) забезпечення позитивних взаємин між педагогами й здобувачами вищої освіти.

Отже, у своєму науковому дослідженні ми з'ясували, що на соціально-психологічні чинники формування здорового способу життя у здобувачів вищої освіти впливають різноманітні чинники соціального, економічного, психологічного і педагогічного характеру. Але провідними, на нашу думку, є такі соціально-психологічні чинники, як: соціальна адаптація й стресостійкість, ціннісні орієнтації (соціальні); самопочуття і самооцінка свого психічного стану, тип поведінки і локус контролю молодих людей (психологічні).

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бокшиц О.М., Каменська І.С. Історія розвитку та сучасний стан формування фахової мотивації у майбутніх педагогів професійного навчання. Соціум. Документ. Комунікація. зб. наук. праць. Переяслав: ФОП Домбровська Я.М. 2022. Вип. 15. с. 12-32.

2. Бокшиц О.М. Компоненти підготовленості до здоров'язбережувальної професійної діяльності майбутніх фахівців з охорони праці. Здоров'я дітей і молоді: безпекові та психолого-педагогічні аспекти : колективна монографія / за заг. ред. Н. І. Коцур. Вип. 3. Monograph. Warszawa: iScience Sp. z o. o., 2020. Р. 46-55.

3. Вітенко І.С., Вітенко Т.І. Основи психології. Видання друге, перероблене і доповнене. Вінниця: Нова книга, 2008. 256°с.

4. Гусак П.М. Відповідальне ставлення до здоров'я: теорія та технології: монографія / П.М. Гусак, Н.В. Зимівець, В.С. Петрович; за ред. П.М. Гусака. Луцьк: ВАТ «Волиньоблдрукарня», 2009. 252 с.

5. Давиденко Д. Н., Щедрин Ю. Н., Щеголев В. А. Здоровье и образ жизни студентов: учеб. пособие / под. общ. ред. проф. Д.Н. Давиденко. Харьков, 2005. 124 с.

6. Изуткин А. М., Петленко В. П., Царегородцев Г. И. Социология медицины. Киев: Здоров'я, 1981. 184 с.

7. Лозова В.І., Троцько Г.В. Теоретичні основи виховання і навчання: навч. посіб. Харків: «ОВС», 2002. 400 с.

8. Навчання здоров'я: просвітницька робота з підлітками щодо збереження, розвитку та зміцнення репродуктивного здоров'я: навч. посіб. / Н.В. Зимівець, В.С. Петрович, О.Ю. Закусило. Луцьк, 2010. 360 с.

9. Петрович В.С. Особливості професійної підготовки соціальних педагогів/працівників до діяльності зі сприяння здоров'ю дітей та молоді / Соціальна педагогіка: теорія та практика. 2012. № 2. С. 85–93.

10. Соколенко Л. С. Формування культури здорового способу життя студентів вищих навчальних закладів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Умань, 2011. 20 с.

REFERENCES

1. Bokshyts O.M., & Kamenska I.S. (2022). *Istoriia rozvytku ta suchasnyi stan formuvannia fakhovoi motyvatsii u maibutnikh pedahohiv profesiinoho navchannia [The history of development and the current state of the formation of professional motivation among future teachers of vocational training]* Pereiaslav:FOP Dombrovska Ya.M. [in Ukrainian].

2. Bokshyts O.M. (2020). *Komponenty pidhotovlenosti do zdorov'iazberezhuvanoi profesiinoi diialnosti maibutnikh fakhivtsiv z okhorony pratsi [Components of preparedness for health-preserving professional activity of future occupational health and safety specialists]* Pereiaslav:FOP Dombrovska Ya.M. [in Ukrainian].

3. Vitenko I.S., & Vitenko T.I. (2008). *Osnovy psykholohii [Basics of psychology]*. Vinnytsia: Nova knyha. [in Ukrainian].

4. Husak P.M. & Zymivets N.V., & Petrovych V.S (2009). *Vidpovidalne stavlennia do zdorov'ia: teoriia ta tekhnolohii [Responsible attitude to health: theory and technology]*. Lutsk: VAT «Volynobldrukarnia». [in Ukrainian].

5. Davydenko D.N., & Shchedryn Yu.N., & Shchegolev V.A. (2005). *Zdorove y obraz zhyzny studentov [Health and lifestyle of students]*. Kharkov. [in Ukrainian].
6. Yzutkyn A.M., & Petlenko V.P., & Tsarehorodtsev H.Y. (1981). *Sotsyolohyia medytsyny [Sociology of medicine]*. Kyev: Zdorov'ya. [in Ukrainian].
7. Lozova V.I., & Trotsko H.V. (2002). *Teoretychni osnovy vykhovannia i navchannia [Theoretical foundations of education and training]*. Kharkiv: «OVS». [in Ukrainian].
8. Zymivets N.V., & Petrovych V.S., & Zakusylo O.Yu. (2010). *Navchannia zdorov'ia: prosvitnytska robota z pidlitkami shchodo zberezhennia, rozvytku ta zmitsnennia reproduktyvnoho zdorov'ya [Health education: educational work with adolescents regarding the preservation, development and strengthening of reproductive health]*. Lutsk. [in Ukrainian].
9. Petrovych V.S. (2012). *Osoblyvosti profesiinoi pidhotovky sotsialnykh pedahohiv/pratsivnykiv do diialnosti zi spriannia zdorov'iu ditei ta molodi [Peculiarities of professional training of social pedagogues/workers to promote the health of children and youth]*. [in Ukrainian].
10. Sokolenko L.S. (2011). *Formuvannia kultury zdorovoho sposobu zhyttia studentiv vyshchyykh navchalnykh zakladiv [Formation of a healthy lifestyle culture of students of higher educational institutions]*. Extended abstract of candidate's thesis. Uman. [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

У сучасному сьогоденні одним з пріоритетних напрямків реформування освіти в Україні є забезпечення у кожному закладі вищої освіти відповідних умов для навчання і виховання психічно та фізично здорової соціальної особистості. Проте, на жаль, культура здорового способу життя, лише, останні роки набуває актуальності. Вітчизняні заклади вищої освіти приділяли недостатньо уваги, а в більшості випадків взагалі не приймали до розгляду належну кількість кредитів на

викладання дисциплін для формування здорового способу життя сучасної молоді вищої школи. У зв'язку із цим студентська молодь мало приділяла часу фізичному загартовуванню, фізичній активності. Також більшість здобувачів вищої освіти не дбають про своє соціально-психічне здоров'я.

Виховання свідомого ставлення до свого здоров'я та здоров'я інших громадян як найвищої соціальної цінності, формування гігієнічних навичок та засад здорового способу життя, зміцнення фізичного та психічного здоров'я сучасних здобувачів вищої освіти та молоді зокрема є одним із пріоритетів українського суспільства та освіти зокрема.

З огляду на це, зумовлюється необхідність внесення істотних змін в існуючу систему формування здорового способу життя майбутніх педагогів професійного навчання у закладах вищої освіти (ЗВО).

Концептуальні положення щодо формування здорового способу життя підростаючого покоління відображено в Конституції України (2010), «Основи законодавства України про охорону здоров'я» (2014), «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» (2012), Національній стратегії розвитку освіти України на період до 2021 року (2013), Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» (2015), у Статуті Всесвітньої організації охорони здоров'я (1946, 2005). У названих документах зазначається необхідність формування здорового способу життя через професійну освіту.

У науковому дослідженні авторками проаналізовано літературні джерела вітчизняних науковців щодо формування здорового способу життя здобувачів вищої освіти та до визначення понять «здоровий спосіб життя». Визначено найважливіші соціальні та психологічні чинники щодо формування здорового способу життя студентської молоді в сучасних умовах.

Виявлено та охарактеризовано соціально-психологічні чинників щодо ставлення здобувачів вищої освіти факультету

технологічної і математичної освіти Університету Григорія Сковороди в Переяславі до здоров'я та формування здорового способу життя.

Визначено, шляхом анкетування (анкета розроблена авторками наукового дослідження) культуру здоров'я майбутніх педагогів професійного навчання на факультеті технологічної та математичної освіти Університету Григорія Сковороди в Переяславі.

Авторками з акцентовано увагу, на важливість педагогічних умов соціально-психологічних чинників які мають свої внутрішні можливості, будучи націленими на формування здорового способу життя у майбутніх педагогів професійного навчання. Лише системне поєднання комплексів педагогічних умов дозволяє досягти найкращих результатів і становлять формування здорового способу життя у майбутніх педагогів професійного навчання.

Ключові слова: *здоров'я, здоровий спосіб життя, здобувачі вищої освіти, майбутні педагоги, професійне навчання, виховання, заклад вищої освіти.*

УДК 655.11(09)(477) «18»

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2022-17-60-83>

**BOOK PUBLISHING IN UKRAINE IN THE 19TH
CENTURY (INFORMATION AND COMMUNICATION
APPROACH)**

**КНИГОВИДАННЯ В УКРАЇНІ У ХІХ СТ.
(ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИЙ ПІДХІД)**

Ігор Довжук,

*доктор історичних наук,
професор кафедри соціальних
комунікацій,*

*документознавства та
інформаційної діяльності*

E-mail: i.v.dovzhuk@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6941-6336>

*Університет Григорія
Сковороди в Переяславі,
вул. Сухомлинського, 30,
м. Переяслав, Київська обл.,
Україна, 08401*

Igor Dovzhuk,

*Doctor of Historical Sciences,
Professor of the Department of
Social Communications,*

*Documentation and Information
Activity*

E-mail: i.v.dovzhuk@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6941-6336>

*Hryhorii Skovoroda University
in Pereiaslav, 30,
Sukhomlynskoho Str., Pereiaslav,
Kyiv region, Ukraine, 08401*

Галина Січкаренко,

*доктор історичних наук,
доцент, професор кафедри
документознавства та
інформаційної діяльності*

E-mail: gsich54@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3292-4681>

*Державний Університет
Телекомунікацій,
вул. Солом'янська, 7, м. Київ,
Україна, 03110*

Halyna Sichkarenko,

*Doctor of Historical Sciences,
Associate professor, Professor of
Department of scientific
discipline of documentation and
information activity*

E-mail: gsich54@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3292-4681>

*State University of
Telecommunications, 7,
Solomenska st., Kyiv, Ukraine,
03110*

ABSTRACT

The article addresses the most important issues of book publishing in Ukraine in the 19th century in terms of information and communication approach. The spread of book printing is defined by science as the second information revolution. This has radically changed society, contributing to its rapid development. In the conditions of Ukraine's transition to the information society, the task of rethinking the historical processes related to informatization for the generalization of the accumulated experience is actualized.

The purpose of the study is to highlight the features of the book publishing in Ukraine in the 19th century through prism of information and communication approach. Tasks – a re to show the specifics of the first and second stages of book printing development and analysis of its role in creating an information and communication space of society.

In the 19th century, Ukrainian book publishing received its further development. However, he was hindered in Ukraine by the colonial policy of the Russian Empire, which sought to pursue an assimilationist policy toward the Ukrainian people and its language. Valuevskyi and Yemskyi decrees caused a number of long-term negative consequences for both the Ukrainian people and the tsarist government. Ukrainian book publishing has shown its unifying information and communication property. The ban on the distribution and publication of books in tsarist Russia slowed down Ukraine's progress, but this contributed to the intensification of publications in Western Ukraine and abroad. In addition, the development of printing in Russia continued and the progressive intellectuals used it quite well. Book communication created an information space that brought the unity of Ukraine closer, the transformation of Ukrainians into a European nation, accelerated serious socio-political changes. Tsarist Russia, through its bans, contributed to the consolidation of conscious Ukrainians and the creation of a broad movement of resistance to anti-Ukrainian policies, which led to liberation struggles.

Keywords: *book publishing, printing house, Ukrainians, Ukrainian language, Ukraine, Galicia, Ems decree.*

Постановка проблеми. Історія книгодрукування в Україні переважно досліджується в руслі історії розвитку культури та української мови. Поважаючи минуле, треба продовжувати його осмислення, керуючись досвідом і знаннями, що відповідають сучасному руху в бік інформаційного суспільства. З погляду авторів статті, доцільно спробувати переосмислити книговидавничий процес використовуючи інформаційно-комунікаційний підхід.

Винахід і поширення книгодрукування визначається світовою наукою як друга інформаційна революція, що надала доступ до інформації широким верствам населення через тиражування знань. Це радикально змінило суспільство, сприяючи його стрімкому розвитку. В умовах переходу України до інформаційного суспільства актуалізується завдання переосмислення історичних процесів, пов'язаних з інформатизацією для узагальнення і творчого використання накопиченого досвіду. Найцікавішим у цьому плані є становлення та розвиток книговидавництва в Україні у XIX ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Першою спробою системного викладу історії української книги, заснованою на вивченні першоджерел, була колективна праця «Книга і друкарство на Україні» (Дей та ін., 1965). Присутні роботи по окремих періодах, напрямках і регіонах. Загальна історія книговидання розглядається в працях Н. Зелінської (Зелінська, 2002; Зелінська, 2003), Я. Ісаєвича (Ісаєвич, 2002), В. Овчіннікова (Овчінніков, 2010), М. Тимошика (Тимошик, 2007) тощо. Важливий фактичний матеріал наведений в Енциклопедії українознавства (Дорошенко & Зленко, 1949). Заслужують на увагу дотичні роботи зарубіжних авторів (Міллер, 2000; Григор'єва, 2008). У працях вітчизняних науковців докладно розглянута репресивна політика царського уряду щодо українських книг, переслідування українських

діячів, Валуєвський та Емський циркуляри. Разом з тим, низка публікацій має неточності щодо виходу книжок і носять навчальний характер. Питання ролі книговидавництва XIX ст. у створенні інформаційно-комунікаційного простору України досі не стали предметом спеціального дослідження.

При розгляді українського книговидавництва через інформаційно-комунікаційний підхід, автори розуміють інформаційну складову як відображення в тексті смислової інформації, а комунікативну – як поширення інформації в часі й просторі та встановлення на цій основі інтелектуальних зв'язків, взаємодії між окремими членами суспільства, групами, а також народами, територіями та державами. Сутність соціально-комунікативної ролі книжок є передача знань, досвіду поколінь через механізм культурної спадковості: мову, цінності, традиції свого народу, спільнот й усього людства. Це називається соціалізацією. Сюди відноситься і залучення до нових сучасних норм, цінностей, способу життя тощо. Автори припускають, що переважно через цензурні заборони на українське книговидавництво у другій половині XIX ст. широкі верстви населення підросійської України запізналися із соціалізацією.

Метою дослідження є висвітлення особливостей книговидавництва в Україні у XIX ст. через призму інформаційно-комунікаційного підходу. Завданнями – показати специфіку етапів розвитку книгодрукування та аналіз його ролі у створенні інформаційно-комунікаційного простору суспільства. Методологія дослідження ґрунтується на принципах історизму, методі логічної систематизації історичних явищ і фактів. В основу логіки викладу матеріалу покладено проблемно-історичний принцип. За основу береться той факт, що забезпечення суспільства в XIX ст. інформацією відбувалось переважно через книгу та пресу. Останні в другій половині XIX ст. відігравали роль об'єднуючої комунікації між Західною, Східною Україною та світом, а також між різними групами українського населення через мову. Наукова новизна

роботи визначається розширенням категоріальної сфери історії за допомогою використання інформаційно-комунікативного підходу в інтерпретації понять «книговидання» та «книга» в межах аналізу розвитку українського книговидання в XIX ст.

Виклад основного матеріалу. Для українського книгодрукування було характерним зміна різних періодів, у залежності від політики імперій Російської та Габсбурзької (меншою мірою), куди входили українські землі. Нестабільність українського книговидання відображають бібліографії і каталоги україномовних видань. Можна чітко виділити, щонайменше, періоди першої та другої половини XIX ст.

Перша половина XIX ст. була сприятливою для розвитку українського книговидання. Початкові кроки, зроблені Олександром I (1801-1825 рр.) при сходженні на престол, характеризувались намірами заспокоїти громадську думку і скасувати найбільш одіозні розпорядження Павла I. Одним з перших було розпорядження від 31.03.1801 р. про скасування заборони на ввезення з-за кордону книг і нот. У 1802 р. був оприлюднений указ, за яким дозволялося відкриття друкарень у всіх містах імперії та друкування книг на всіх мовах. Це був сприятливий час для швидкого розвитку українського друкарства.

Початок упровадження у книговидання нової української літературної мови, яка виникла на основі розмовної, пов'язаний з поемою І. Котляревського «Енеїда». Три її частини без відома автора з об'ємним українсько-російським словником були видані 1798 р. в Санкт-Петербурзі. Від сюди почався «процес, що непоборно йшов уперед у розумінні дедалі більшого охоплення жанрів практичного мововжитку й дедалі вищого стилістичного удосконалення» (Чапленко & Шерех 1949: 354). Енциклопедія українознавства повідомляє, що від 1798 до 1840 рр. в Російській імперії було видано українських книг 44, з них 7 на території України, переважно в Харкові, решта – поза Україною (Дорошенко & Зленко 1949: 972).

Найбільша в Україні друкарня Києво-Печерської лаври продовжувала друкувати релігійні тексти мовою церковнослов'янською в русифікованому варіанті. Друкарня Київської академії, що діяла при ній, видавала релігійні й світські книжки російською мовою гражданськими літерами. Розширення світського друкарства у Києві переважно пов'язане з діяльністю митрополита Київського та Галицького Є. Болховітінова (1767–1837). Він надав Лаврі право на видання своїх описів Софійського собору (1825 р., перевидання 1831, 1847 рр. і далі) і Києво-Печерської лаври (1826 р., перевидання 1831, 1847 рр. і далі) (Ясь, 2003: 335; Ісаєвич, 2002: 395). Гражданським шрифтом у Києві видавалися підручники для початкового навчання, календарі, пізніше і періодичні видання. Книжки «гражданкою» видавались у друкарнях при губернських правліннях у Києві, Харкові, Чернігові, Кам'янці-Подільському, Житомирі. Проте більшість селян були неписьменними (Ісаєвич, 2002: 395).

У плані насичення інформаційного простору та науково-освітньої комунікації великий внесок належить університетським видавництвам. Поряд із навчальною і науковою книгою там випускалась періодика. Нова сторінка у книговиданні належить друкарні Харківського університету. Ще до офіційного відкриття університету В. Каразіним куплено 4 друкарські верстати, матриці для 12 кириличних і 3-х латинських шрифтів тощо (Ісаєвич, 2002). Тут 1831 р. були видані перші книги на українських землях, зокрема «Українській альманах». Найпродуктивнішим був 1834 р., коли вийшло 5 видань: твори Г. Квітки-Основ'яненка, «Українські народні пісні» І. Максимовича, фольклорно-історична збірка «Запорозька старина» І. Срезневського (1812–1880), збірка українських прислів'їв і приказок, казка «Маруся» невідомого автора (Тимошик, 2007: 235). Більшість припадає на наукові та навчальні видання: підручник риторики І. Рижського (1759–1811), хімії Ф. Гізе (1781-1821) (5 ч.), праці з математики, філології, історії, музики. Слід відзначити публікацію

українською п'єс І. Котляревського «Наталка Полтавка» (1838 р.), «Москаль-чарівник» (1841 р.), повне видання «Енеїди» у 6 ч. (1842 р.) (Войцехівська та ін., 1995: 33-38). З 1812 р. в університетській друкарні виходили численні періодичні видання, де переважала українська тематика, але україномовні тексти (наприклад Гулака-Артемовського) належали радше до винятків (Бакіров, 2013: 358). Видавцями виступали переважно меценати – О. Корсун, О. Волохін, І. Вецький, І. Петров, П. Мартос.

У 1835 р. Київському університету було передано друкарню Головного штабу Першої армії. Тут розпочалися видання практично всієї навчальної літератури для потреб не лише університету, а й усіх навчальних закладів Київського округу. В цьому була одна з головних переваг університетських друкарень над іншими, що нерідко існували поруч. Одними з перших важливих видань тут були дослідження М. Максимовича «Звідки йде руська земля. За переказом Несторової повісті та іншими старовинними писаннями руськими» (1837 р.) та «Історія стародавньої руської словесності» (1839 р.). Це була смілива спроба відійти від офіційної концепції історії Росії та нагадати про право українців на власну історію. Кошти на видання в друкарні університету колишній його ректор мусив шукати сам (Тимошик, 2007: 218). Уже перші видані книги відрізнялися чіткою українською тематикою, яка існувала до Валуєвського антиукраїнського циркуляру 1863 р., що виділяло її серед інших університетських друкарень Російської імперії. Серед найпомітніших видань – збірник дум (українською мовою) під назвою «Україна» (упорядник П. Куліш). До цього періоду відноситься кількатомний звід «Памятников», що називають вершиною не лише в історії друкарні Київського університету, а й усього українського друкарства XIX ст. (Тимошик, 2007: 226).

Перший західноукраїнський альманах народною мовою «Русалка Дністровая» (1837 р.), підготований студентами

греко-католицької духовної семінарії М. Шашкевичем, І. Вагилевичем і Я. Головацьким, мав для Галичини подібне значення, як «Енеїда» І. Котляревського для України Східної. Цей збірник оригінальних творів, записів фольклору й історичних матеріалів був виявом прагнення до творення нової української культури як загальнонаціональної. Це показує інформаційно-комунікаційний аспект проблеми. Через заборону на видання книжки у Львові її друкували у Буді, у друкарні Пештського університету азбукою «гражданки», фонетичним правописом (Стеблій, 2000: 692); у Відні надруковано два випуски альманаху «Вінок русинам на обжинки» (1846–1847 рр.).

Загальноукраїнське культурно-інформаційне значення мали книги, видані в столицях імперії. Серед найпомітних: «Грамматика малороссійскаго наречія» О. Павловського (1818 р.), «Опыт собранія старинных малороссійских песен» М. Цертелєва (1819 р.), альманах «Ластівка» Є. Гребінки (1841 р.) – видані у С.-Петербурзі; «Малороссійские песни», зібрані й видані М. Максимовичем (1827, 1834 рр.), «Москаль-Чарівник» І. Котляревського (1841 р.) – у Москві. У С.-Петербурзі вийшли «Кобзар» Т. Шевченка (1840 р.), поеми «Гайдамаки» (1841 р.), «Гамалія» (1844 р.) (Тимошик, 2007: 235). Тут яскраво виявилось інформаційно-комунікаційне значення Шевченкова друкованого слова, яке стало чинником формування історичної свідомості українців, сприяло культурно-політичній соборності України. До Закарпаття книги Т. Шевченка дійшли із запізненням, що негативно вплинуло на інтенсивність національно-політичного життя цього краю. Проте, видані у С.-Петербурзі, вони залучали до інформаційно-комунікаційного процесу й російську прогресивну інтелігенцію.

Знакові події для українського народу відбувалися у 1848 р. на західноукраїнських землях. Під час революційного руху були сформульовані національні політичні програми, почала виходити перша українська газета «Зоря Галицька», що

виступила з маніфестом про соборність українського народу і його право на розвиток власної культури.

Значна частина українського панства та духовенства в побуті користувалася українською, інші мови вживались як писемні, переважно для спілкування із зовнішнім світом. Поширення імпортованих книжок, а потім і друкованих в Україні російською, польською, латинською, французькою, у Галичині та Буковині німецькою, на Закарпатті угорською мовами було чинником розвитку освіти, що привело до усвідомлення частиною людей ролі мови національної (Ісаєвич, 2002).

Отже, перша половина XIX ст. була досить сприятливою для розвитку українського книговидання. Українські видання переважно складалися з релігійної духовної літератури, літературних творів, гуманітарних розвідок, що відповідало інформаційним запитам українців. Через книжкову комунікацію відбувалось формування спільної суспільної свідомості, розуміння національної єдності. Комунікація передається через інтеграцію та дезінтеграцію. Інтегративна функція книги через комунікацію сприяє усвідомленню єдності суспільства через засвоєння спільної культури, і разом з тим дезінтегрується з іншими. Це доповнює пояснення зміни ставлення царської влади до українського друку в середині XIX ст.

У 1847 р., після розгрому Кирило-Мефодіївського товариства, книговидання зазнало серйозних утисків. Була посилена цензура, заборонені твори репресованих братчиків. Лише з початком царювання Олександра II і певною лібералізацією режиму цю заборону скасували. Знову ожило й українське друковане слово, з'являється українська преса. У П. Куліша з'явилася власна друкарня в С.-Петербурзі. Повернувся до столиці Т. Шевченко. М. Костомаров отримав місце професора С.-Петербурзького університету, де на кожній лекції відбувалось стовпотворіння. Вдома по вівторках у нього збирався цвіт російської культури. С.-Петербург того часу стає

центром досить численного й активного українофільського осередку.

Українське книговидання переходить від періоду спорадичних спроб до систематичної діяльності. Початок нової доби засвідчило видання П. Кулішем фольклорно-історичного збірника «Записки о Южной Руси» (1856–1857 рр.), надрукованого «кулішівкою» – розробленим ним фонетичним правописом, яким користуємося дотепер (Ісаєвич, 2002: 397). У 1857–1859 рр. вийшли україномовні проповіді та три збірки бесід В. Гречулевича¹. За 1860–1862 рр. друкарня П. Куліша видала в серії «Сільська бібліотека» українською 39 брошур, що дорівнює числу українських книг, виданих за попередні 40 років (Дей та ін., 1965: 129). Тоді ж О. Кониський видрукував в С.-Петербурзі низку початкових підручників, які поширювались через книгарні в Києві, Полтаві, Харкові, Чернігові, Одесі, доходили й до Львова. З'явилися перші приватні видавці – Ф. Піскунов (Київ), Є. Роспопов (Одеса) (Дорошенко & Зленко, 1949: 973). До широкого читача стали надходити українські книги, зокрема підручники. Царський уряд через Міністерство народної просвіти асигнував 500 руб. на видання українських підручників для народних шкіл. 1862 р. українська книжка – «Казки» Л. Глібова – була видана за казенний кошт (Миллер, 2000). У містах і селах України відкривалися недільні школи, що зумовило видання численних підручників, серед яких: «Грамотка» П. Куліша (С.-Петербург, 1867), «Домашня наука» К. Шейковського² (ч. 1–2, Київ, 1860–1861), «Буквар Южнорусскій» Т. Шевченка (С.-Петербург, 1861), «Українська абетка» М. Гатцука³ та «Українська

¹ **Гречулевич Василь Якович** (1791–1870) – протоієрей, православний священик Кам'янець-Подільської єпархії, проповідник, громадський діяч Поділля.

² **Шейковський Каленик Васильович** (1835–1903) – мовознавець, етнограф, видавець, педагог.

³ **Гатцук Микола Олексійович** (?–?) – фольклорист, мовознавець, письменник другої половини XIX ст.

граматика» І. Деркача⁴ (Москва, 1861). На початку 1862 р. в С.-Петербурзі й Москві можна було вільно купити шість українських букварів різних авторів.

На твердий ґрунт ставала «Основа» – перший у Росії український за мовою і суттю друкований періодичний орган, що виходив у петербурзькій друкарні П. Куліша у 1861–1862 рр. накладом близько 2 тис. примірників. Газета «Черниговский листок» друкувалась у Чернігові (1861–1863 рр.) українською і російською мовами видавцем і редактором Л. Глібовим⁵. Вона містила, крім розвідок останнього, твори О. Кониського, П. Куліша, фольклорно-етнографічні матеріали. Після припинення виходу журналу «Основа» – це був єдиний часопис в імперії, який друкував матеріали українською мовою.

Особливо наочно інформаційно-комунікаційна роль української книги ілюструється внеском університетів і студентів у розвиток патріотичного руху. Як слушно зауважив О. Міллер, у Німеччині, Франції, Британії університети і школи були ефективними провідниками централізаторського націоналізму, в той час як у Центральній і Східній Європі вони ставали вогнищами опору асиміляторським зусиллям домінуючих груп (Миллер, 2000).

18 липня 1863 р. до Київського, Петербурзького і Московського цензурних комітетів надходить циркуляр міністра внутрішніх справ П. Валуєва, яким заборонялося вживання української мови у друкуванні та шкільному навчанні. П. Валуєв визнав за необхідне «...видати цензурному відомству розпорядження, щоб до друку дозволялися тільки твори цією мовою, які належать до галузі красного письменства; пропускання ж книг малоруською мовою як

⁴ **Деркач Ілля Петрович** (1834–1916) – педагог, автор низки посібників зі школознавства, методичних праць і букварів, письменник (твори для дітей).

⁵ **Глібов Леонід Іванович** (1827–1893) – український письменник, поет, байкар, видавець, громадський діяч.

духовного змісту, так навчальних і взагалі призначених для початкового читання народу припинити...» (Сарбей, 1999: 188). Зазначимо, що відразу проти цього указу в уряді рішуче виступив міністр народної освіти О. Головнин. Його протести в офіційних інстанціях підкріплювались активністю в пресі М. Костомарова. О. Головнин і українофіли незабаром стали координувати свої дії щодо скасування Валуєвського указу (Миллер, 2000). Усе було марним. Указ наніс значний удар по книговидадню, що почало так активно розвиватись. Якщо 1862 р. в Російській імперії вийшло 40 українських книг, то у 1863 р. – 15, у подальшому друкувались лише окремі книги, як-от фольклорні збірники і два видання «Кобзаря» (1867 р.) у С.-Петербурзі Д. Кожанчиковим⁶ і І. Лисенковим⁷ (Ісаєвич, 2002: 399). У Києві наукові видання виходили лише російською, але заснований 1872 р. Південно-Західний відділ Російського географічного товариства у свої публікації включав українські фольклорні тексти.

Цензура в Російській імперії призвела до концентрації українського книговидадння в Галичині, де умови були сприятливішими. Цензурні обмеження стосувались переважно змісту видань, а не мови. У Львові існували українські наукові товариства, школи, газети тощо. Східні українці були кореспондентами і передплатниками галицької преси. Управління в Галичині фактично було передано польській меншині, яка отримувала урядові субсидії для своїх культурно-освітніх установ. Чинниками культурного життя українців стали національні освітні й інші товариства та преса, остаточно утвердилось соборницьке спрямування більшості галицьких видань. Завдяки цьому, а також активній участі в книговидадні

⁶ **Кожанчиков Дмитро Юхимович** (1819–1877) – російський видавець, власник книгарні в С.-Петербурзі, яка стала своєрідним клубом, місцем зустрічей близьких до журналу «Современник» літераторів, художників, артистів, журналістів і вчених.

⁷ **Лисенков Іван Тимофійович** (1795–1881) – видавець і продавець україномовних та російськомовних книг. Власну торгіву та видавничу діяльність почав у С.-Петербурзі в Гостинному дворі у 1836 р.

Галичини діячів культури з інших регіонів – Наддніпрянщини, Буковини, Закарпаття, друковані у Львові, Коломиї та інших містах видання ставали загальнонаціональними за своїм значенням, сприяючи перетворенню Галичини на «український П'ємонт» – осередок культурно-національних ініціатив для всієї України (Ісаєвич, 2002: 403). Отже, книговидання було інформаційно-комунікаційним каталізатором створення бази для консолідації української спільноти і національного відродження.

Засноване у 1868 р. у Львові товариство «Просвіта», вважаючи одним із головних завдань книговидання, у 1869–1876 рр. видало 43 назви книжок накладом майже 390 тис. примірників. Окремі з них виходили накладом до 10 тис. і розповсюджувалися книгарнями за низькими цінами. У 1871–1876 рр. було видано 17 підручників, які започаткували в Галичині українське шкільництво. Міські й сільські бібліотеки, ремісничі й інші товариства одержували книги безоплатно. Важливе місце займали серії «Українське письменство», «Народна бібліотека», «Історична бібліотека», «Учітеся, брати мої». Видавцями виступали І. Франко (серія «Дрібна бібліотека», 1878–1881; «Літературно-наукова бібліотека», 1889–1898), К. Паньківський («Мала бібліотека») та ін. Видання ставали інформаційно-комунікаційним чинником донесення українських книжок до народу.

Потужним видавничим центром із 1873 р. стало Товариство імені Шевченка (НТШ), яке 1892 р. стало науковим. Там виходило серійне видання «Записки Наукового товариства імені Шевченка», яке у 1895 р. очолив М. Грушевський. Під його орудою видавались історичні документи і монографії. Видання розповсюджували книгарні НТШ і «Просвіти» у Львові, засновувалися українські книгарні й у повітових містах (Довжук, 2009: 229).

Важливою подією в історії релігійного книговидання стало відкриття в 1895 р. друкарні при Василіянському монастирі у Жовкві. Це дало поштовх для створення

василянських видавничих осередків в Ужгороді на Закарпатті, Прудентополісі в Бразилії, Біксаді в Румунії, Мондері в Канаді (пізніше перенесено до Торонто), а також у США й Аргентині (Ісаєвич, 2002: 404).

Звісно, у Галичині відкривалося багато польських видавництв, на Буковині активізувалися німецькі й румунські, на Закарпатті – угорські. З 1864 р. в Ужгороді діяло освітньо-видавниче «Общество святого Василия Великого» москвофільського напрямку, яке ратувало за народну освіту, права Греко-Католицької Церкви, національні традиції. Стимулом для діяльності була загроза мадяризації населення на Закарпатті та Словаччині, а метою: «Духовнонравственное образование восточных соединенных католиков, сочинением и издаванием книг школьных, приспособленных потребам школ двух епархий, составлением в языках русском и мадярском полезных книг, образов и часописей» (Кондратович, 1927: 42).

Горезвісний Емський акт (указ) Олександра II 1876 р. забороняв «ввезення в межі Імперії без особливого на те дозволу Головного управління у справах друку будь-яких книг і брошур, що видаються за кордоном на малоросійському наріччі, друкування й видання в Імперії оригінальних творів і перекладів на тому ж наріччі, за винятком лише історичних документів і пам'яток та творів красного письменства» (Тимошик, 2007: 244). Указ усугубляв політику на асиміляцію українського народу, посилював Валуєвський циркуляр 1863 р. Головним в Емському указі стає – «не допускати» і «заборонити». Кінець 1870-х років був найлютішим періодом відносно українських публікацій. Не дивлячись на те, що цензурні заборони були частково пом'якшені й робилися неодноразові спроби їх офіційно відмінити, указ проіснував до 1905 р. У 1896–1900 рр. Київський цензурний комітет щорічно забороняв не менше 15 % українських видань, що було істотно вище відповідних показників стосовно інших мов, які не перевищували 2 % (Миллер, 2000). Це був нечуваний репресивний захід. Як слушно зазначав В. Антонович, «щось

подібне зустрічалось у ставленні німців до чеської мови за Фердинанда II чи в діяннях польської духовної цензури XVII ст., що знищила десятки тисяч примірників російських літописів і книг лише тому, що вони були написані поросійськи. Але це релігійний фанатизм або боротьба політична» (Тимошик, 2007: 246–247).

Прямою реакцією на Емський указ стало заснування М. Драгомановим за дорученням Київської громади Вільної української друкарні в Женеві. Багатолітнім її керівником був Антін Ляхоцький (1853–1918). Серед значних видань: збірники «Громада» (т. 1–5, 1878–1882 рр.), однойменний журнал (1881 р.), твори М. Драгоманова та С. Подолинського. 1876 р. на кошти київської Старої громади надруковано у Празі «Кобзар» Т. Шевченка, другий том якого містив заборонені в Росії твори, у 1878 р. у Женевській друкарні видано його мініатюрну форму. Драгоманівські видання нелегально пересилалися в Україну, хоча поліція не допускала їхнього масового розповсюдження.

Ставлення російської влади в центрі й на місцях до українських видань визначалося як демократичним спрямуванням більшості з них, так і прагненням урядових кіл не допустити перетворення української мови на повноцінний засіб суспільної комунікації. У конкретних випадках дозволи або заборони на друкування книжок були пов'язані з коливаннями урядової політики між спробами обмежених ліберальних реформ і тенденцією до цілком авторитарного правління. Міру свавілля цензорів визначало часом власне тлумачення чинних правил, погляди щодо наслідків їхнього упровадження. Так, у 1894 р. заборонено друкувати кілька оповідань М. Вовчка, українського перекладу «Зачарованого місця» М. Гоголя, підготованого К. Білиловським⁸ альманаху «Складка», збірника народних пісень М. Лисенка та багато ін.

Нестабільність українського книговидання, тривалість періодів

⁸ Білиловський Кесар Олександрович (1859–1938) – поет, перекладач, видавець, лікар.

застою наочно відображають наявні бібліографії і каталоги україномовних видань⁹.

1895 р. в Києві відкрилось видавництво «Вік» за участю С. Єфремова¹⁰, В. Дурдуківського¹¹, В. Доманицького¹², О. Лотоцького¹³ Ф. Матушевського¹⁴. Воно отримувало допомогу від об'єднання українських ліберально-демократичних діячів київської Старої громади, очолюваного В. Антоновичем та О. Кониським, громад інших міст та ін. Особливо цінним було видання творів української класичної літератури та тритомної «Антології української літератури XIX ст.» (Київ, т. 1–3, 1899–1902) (Тимошик, 2007: 244).

Велике значення мала поява в Україні нових друкарень, серед них і таких технічно досконалих, як С. Кульженка в Києві та Є. Фесенка в Одесі, де, крім російських, видавали й українські книжки. Останні друкувались приватними видавцями: Піскуновим, Кочетовим, Фан-дер-Флитом, Маракуєвим, Павленковим (Київ), Распоповим (Одеса), Маркевичем (Полтава). Розширюють видавничу діяльність Комітети і Товариства грамотності. Слід згадати «Благотворительное Общество издания общепользных и

⁹ Україномовна книга у фондах Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського 1798–1900. Вип. 1–3. 1996–1999. Київ: НПБУ; Друкований зведений каталог української книги державних бібліотек та музеїв України 1795–1923. 1999. Київ: НПБУ.

¹⁰ **Єфремов Сергій Олександрович** (1876–1939) – громадсько-політичний і державний діяч, літературний критик, історик літератури, академік Української академії наук (з 1919 р.).

¹¹ **Дурдуківський Володимир Федорович** (1874–1938) – український літературознавець, мовознавець, педагог.

¹² **Доманицький Василь Миколайович** (1877–1910) – український літературознавець, письменник, історик, фольклорист, публіцист, громадсько-політичний діяч.

¹³ **Лотоцький Олександр Ігнатович** (1870–1939) – український громадсько-політичний діяч, письменник, публіцист, науковець.

¹⁴ **Матушевський Федір Павлович** (1869–1919) – громадський діяч, публіцист, літературознавець, критик.

дешевих книг», яке, працюючи під російською вивіскою, видавало й українську книгу (Книгодрук). Найбільше нотне видавництво діяло в Києві при книгарні «Книжково-музичний магазин», заснованої Л. В. Ідзіковським (1827–1865) у 1858 р. До 1865 р. тут надруковано понад 200 видань. Після смерті Леона Вікентійовича фірмою «Leon Idzikowski» керувала його вдова – Герсилія Гнатівна (у дівочтві – Бухаревич; 1832–1917). Вона 1870 р. відкрила при книгарні читальний зал, який вміщував до 500 осіб і з часом переріс у книгозбірню. Її книжковий фонд 1894 р. налічував 40 тис. томів. З 1897 р. фірмою керував син – Владислав Ідзіковський (1864–1944). У книгарні на Хрещатику було понад 150 осіб штатного персоналу. Крім польських авторів, книгарня видала майже всі твори українських композиторів, зокрема О. Кошиця¹⁵, К. Стеценка¹⁶, М. Лисенка та ін. Владислав Львович організував 1897 р. при фірмі концертне бюро, яким керувала його сестра, співачка Марія Ящевська (Довжук, 2020: 371–372).

В останні десятиліття XIX ст. видавництва активно стали з'являтися у провінції. Майже кожне місто, інколи й містечко мало свою друкарню, газету. Книговидавничою діяльністю займалися 17 видавництв (з них 13 у Києві), серед яких великі видавництва «Час» і «Криниця» у Києві, видавничі заклади в Полтаві, Катеринославі, Харкові, Одесі. У Херсоні надруковано збірник творів І. Карпенка-Карого (1886 р.), у Чернігові – літературні альманахи «Степові квіти» (1899 р.), «Хвиля за хвилиною» (1900 р.) тощо. На 1890-ті рр. припадає і становлення книготоргівлі в Україні. Від складів на квартирах, книгоносців, агентів-книгарів – українське книгорозповсюдження переходить до власної торговельної мережі. Перші – при журналі «Київська старовина» (1897 р.) та Харківському книжковому складі (Книгодрук).

¹⁵ **Кошиць Олександр Антонович** (1875–1944) – український хоровий диригент, композитор, етнограф та письменник-мемуарист.

¹⁶ **Стеценко Кирило Григорович** (1882–1922) – композитор, диригент, громадський діяч.

Обсяг статті не дозволяє викласти всі перипетії українського друкарства в підросійській Україні, де чергувалися періоди цензурних репресій з періодами деякого їх послаблення. Важливо зазначити, що в умовах, коли українська книжка особливо переслідувалася, поширювались так звані лубочні видання для народу – низькопробні пригодницькі й гумористичні тексти, розповіді про відьом і чортів тощо. Малоосвічених читачів приваблював невибагливий зміст. Протистояти цьому мала масова україномовна просвітницька книжка, за створення і поширення якої взялася молода українська патріотична інтелігенція. Особливо великими щодо цього були заслуги Б. Грінченка.

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, наприкінці XIX ст. у розвитку українського книговидання сталися значні позитивні зміни, пов'язані з прогресом поліграфічної техніки, стереотипним друком, що підвищило якість і наклад книг, також з доступністю через здешевлення, системне розповсюдження тощо. Це привело до значного інформаційно-комунікаційного ефекту. Книжки стали доходити до селян, люди навіть з обмеженими статками могли скласти невеличку бібліотеку. Український друк та книгорозповсюдження переходять від періоду спорадичних спроб до систематичної діяльності.

У XIX ст. українське книговидання, попри періоди підйому та падіння, викликані головним чином політикою царської влади, отримало свій подальший розвиток. Однак на перешкоді йому в Наддніпрянській Україні стояла колоніальна політика Російської імперії, яка намагалася проводити асиміляторську політику щодо українського народу та його мови. На відміну від інших імперських народів тут діяли крім загальних і спеціальні додаткові цензурні правила. За друкування недозволеного твору курівник друкарні піддавався суду. Валуєвський та Емський укази викликали низку довготривалих негативних наслідків як для українців, так і для царської влади.

Українська книговидавнича діяльність показала свою об'єднуючу інформаційно-комунікаційну властивість. Заборона на розповсюдження та видання книжок у Росії уповільнила український поступ, але сприяло активізації видань у Західній Україні та за кордоном. Видавнича діяльність перемістилася до Галичини і Женеви. Туди ж прямували гроші, які активно збирала українська громада. Книжкова комунікація створювала інформаційний простір, який наближав соборність України, перетворення українців у європейську націю, прискорював серйозні суспільно-політичні зміни. Царська Росія через свої заборони сприяла консолідації свідомих українців і створенню широкого руху спротиву антиукраїнській політиці, що і привело до визвольних змагань. Вважаємо актуальним подальший розгляд означених процесів на початку XX ст.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бакіров В. С. Харківський національний університет. *Енциклопедія історії України*, Т. 10: Т-Я. Київ: Наукова думка, 2013. С. 358-359.
2. Бондарчук П. М. Котляревський Іван Петрович. *Енциклопедія історії України*, Т. 5: Кон-Кю. Київ: Наукова думка, 2008. С. 236-237.
3. Войцехівська І., Аблицов В., Божко О. та ін. *Історія України в особах: XIX-XX ст.* Київ: Україна, 1995. 479 с.
4. Григорьева О. А. Книга как информационно-коммуникативная система в истории отечественной культуры: структурно-функциональный подход: дис. канд. культурологии. Бийск: БПГУ, 2008. URL: <http://cheloveknauka.com/kniga-kak-informatsionno-kommunikativnaya-sistema-v-istorii-otechestvennoy-kultury-strukturno-funktsionalnyy-podhod#ixzz6T1ljr7ok>
5. Дей О. І., Ісаєвич Я. Д., Коляда Г. І. та ін. *Книга і друкарство на Україні.* Київ: Наукова думка, 1964. 313 с.
6. Довжук І. В. *Історія культури України: підручник.* Луганськ: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2009. 552 с.

7. Довжук І. В. Нова історія України (середина XVII – початок XX ст.): підручник. Луганськ: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2010. 732 с.
8. Довжук І. В. Основи книгознавства: підручник. Переяслав: Домбровська Я. М., 2020. 480 с.
9. Дорошенко В., Зленко П. Видавництва. *Енциклопедія українознавства. Загальна частина* Т. 3. (ЕУ-І). Мюнхен, Нью-Йорк, 1949. С. 972-981.
10. Зелінська Н. В. та ін. Видавнича справа та редагування в Україні: постаті і джерела (XIX – перша третина XX ст.): навч. посіб. Львів: Світ, 2003. 612 с.
11. Зелінська Н. Наукове книговидання в Україні: історія та сучасний стан: навч. посібник. Львів: Світ, 2002. 268 с.
12. Ісаєвич Я. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. 520 с.
13. Кондратович М. Коротка історія Общества св. Василя Великого. Ювілейний ілюстрований календар на переступний рік 1928. Ужгород: Уніо, 1927. С. 41-48.
14. Книгодрук і книгорозповсюдження в Україні. URL: <http://polinfo.gov.ua/vydavnycho-polihrafichna-sprava/217-knyhodruk-i-knyhorozpovsiudzhennia-v-ukraini>
15. Миллер А. И. «Украинский вопрос» в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX века). СПб.: Алетея, 2000. URL: http://royallib.com/book/miller_aleksey/ukrainskiy_vopros_v_politike_vlastey_i_russkom_obshchestvennom_mnenii_vtoraya_polovina_XIX_veka.html
16. Овчинников В. С. Історія книги: становлення сучасного книгодрукарського мистецтва: навч. посіб. для студ. Львів: Укр. акад. друкарства, 2010. 356 с.
17. Сарбей В. Г. Національне відродження України. Київ: Альтернативи, 1999. 336 с.
18. Стеблій Ф. «Русалка Дністровая». *Довідник з історії України*. Київ: Генеза, 2001. С. 692.

19. Тимошик М. Історія видавничої справи. 2-ге вид. Київ: Наша культура і наука, 2007. 495 с.

20. Чапленко В., Шерех Ю. Розвиток літературної мови в XIX-XX ст. *Енциклопедія українознавства*. Загальна частина. Т. 3. (ЕУ-І). Мюнхен, Нью-Йорк, 1949. С. 353-356.

21. Ясь О. В. Болховітінов Євген. *Енциклопедія історії України*: Т. 1: А-В. Київ: Наукова думка, 2003. С. 335.

REFERENCES

1. Bakirov, V.S. (2013). Kharkivskiy natsionalnyi universytet [*Kharkiv National University*]. Entsyklopediia istorii Ukrainy, T. 10: T-Ia. Kyiv: Naukova dumka, 358-359 [in Ukrainian].

2. Bondarchuk, P.M. (2008). Kotliarevskiy Ivan Petrovych [*Kotlyarevsky Ivan Petrovich*]. Entsyklopediia istorii Ukrainy, T. 5: Kon-Kiu. Kyiv: Naukova dumka, 236-237 [in Ukrainian].

3. Voitsekhivska, I. ta in. (1995). Istoriia Ukrainy v osobakh: XIX-XX st. [*History of Ukraine in persons: XIX-XX centuries*]. Kyiv: Ukraina, 479 [in Ukrainian].

4. Hryhoreva, O.A. (2008). Knyha kak ynformatsyonno-kommunykatyvnaia systema v ystoryy otechestvennoi kultury: strukturno-funktsyonalnyi podkhod [*The book as an information and communication system in the history of Russian culture: structural and functional approach*]: dys. kand. kulturolohyi. Byisk: Byiskiy ped. hos. un-t. URL: <http://cheloveknauka.com/kniga-kak-informatsionno-kommunikativnaya-sistema-v-istorii-otechestvennoy-kultury-strukturno-funktsionalnyy-podhod#ixzz6Tl1jr7ok> [in Russian].

5. Dei, O.I. ta in. (1964). Knyha i drukarstvo na Ukraini [*Books and printing in Ukraine*]. Kyiv: Nauk. Dumka, 313 [in Ukrainian].

6. Dovzhuk, I.V. (2009). Istoriia kultury Ukrainy [*History of Ukrainian culture*]: pidruchnyk. Luhansk: vyd-vo SNU im. V. Dalia, 552 [in Ukrainian].

7. Dovzhuk, I.V. (2010). Nova istoriia Ukrainy (seredyna XVII – pochatok XX st.) [*New history of Ukraine (middle of XVII – beginning of XX century)*]: pidruchnyk. Luhansk: vyd-vo SNU im. V. Dalia, 732 [in Ukrainian].

8. Dovzhuk, I.V. (2020). Osnovy knyhoznavstva [*Bases of bibliology*]: pidruchnyk. Pereiaslav (Kyivska obl.): Dombrovska Ya. M., 480 [in Ukrainian].

9. Doroshenko, V. & Zlenko, P. (1949). Vydavnytstva [*Publishers*]. Entsyklopediia ukrainoznavstva. Zahalna chastyna T. 3. (EU-I). Miunkhen, Niu-Iork, 972-981 [in Ukrainian].

10. Zelinska, N.V. ta in. (2003). Vydavnycha sprava ta redahuvannia v Ukraini: postati i dzhherela (XIX – persha tretyna XX st.) [*Publishing and editing in Ukraine: figures and sources (XIX – first third of XX century)*]: navch. posib. dlia stud. vyshch. navch. zakl. Lviv: Svit, 612 [in Ukrainian].

11. Zelinska, N. (2002). Naukove knyhovydannia v Ukraini: istoriia ta suchasnyi stan [*Scientific book publishing in Ukraine: history and current state*]: navch. posibnyk. Lviv: Svit, 268 [in Ukrainian].

12. Isaievych, Ya. (2002). Ukrainske knyhovydannia: vytoky, rozvytok, problemy [*Ukrainian book publishing: origins, development, problems*]. Lviv: In-t ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy, 520 [in Ukrainian].

13. Kondratovych, M. (1927). Korotka istoriia Obshchestva sv. Vasyliia Velykoho [*A brief history of the Society of St. Basil the Great*]. Yuvyleinyi iliustrovanyi kalendar na perestupnyi rok 1928. Uzhhorod: Unio, 41-48 [in Ukrainian].

14. Knyhodpuk i knyhopozpovsiudzhennia v Ukpaini. URL: <http://polinfo.gov.ua/vydavnycho-polihrafichna-sprava/217-knyhodpuk-i-knyhopozpovsiudzhennia-v-ukpaini> [in Ukrainian].

15. Miller, A.I. (2000). «Ukrainskij vopros» v politike vlastej i ruskom obshchestvennom mnenii (vtoraja polovina XIX veka) [*«Ukrainian question» in the policy of the authorities and Russian public opinion (second half of the XIX century)*]. SPb.: Aleteija. URL: http://royallib.com/book/miller_aleksey/ukrainskiy_vopros_v_politike_vlastey_i_ruskom_obshchestvennom_mnenii_vtoraya_polovina_XIh_veka.html [in Russian].

16. Ovchinnikov, V.S. (2010). Istoriia knyhy: stanovlennia suchasnoho knyhodrukarskoho mystetstva [*History of the book: the*

formation of modern book printing art]: navch. posib. Lviv: Ukr. akad. Drukarstva, 356 [in Ukrainian].

17. Sarbei, V.H. (1999). *Natsionalne vidrozhennia Ukrainy*. Kyiv: Alternatyvy, 336 [in Ukrainian].

18. Steblii, F. (2000). «Rusalka Dnistrovaia» [*«Mermaid of the Dniester»*]. *Dovidnyk z istorii Ukrainy*. Kyiv: Geneza, 692 [in Ukrainian].

19. Tymoshyk, M. S. (2007). *Istoriia vydavnychoi spravy [History of publishing]: pidruchnyk. 2-he vyd., vypr.* Kyiv: Nasha kultura i nauka, 495 [in Ukrainian].

20. Chaplenko, V. & Sherekh, Yu. (1949). *Rozvytok literaturnoi movy v XIX-XX st. [The development of literary language in the XIX-XX centuries]*. *Entsyklopediia ukrainoznavstva. Zahalna chastyna. T. 3. (EU-I)*. Miunkhen, Niu-Iork, 353-356 [in Ukrainian].

21. Yas, O.V. (2003). *Bolkhovitinov Yevhen [Bolkhovitinov Eugene]*. *Entsyklopediia istorii Ukrainy: T. 1: A-V*. Kyiv: Naukova dumka, 335 [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

У статті розглядаються найважливіші проблеми книговидання в Україні XIX ст. з точки зору інформаційно-комунікаційного підходу. Поширення книгодрукування наука визначає як другу інформаційну революцію. Це докорінно змінило суспільство, сприяючи його швидкому розвитку. В умовах переходу України до інформаційного суспільства актуалізується завдання переосмислення історичних процесів, пов'язаних з інформатизацією, для узагальнення накопиченого досвіду.

Мета дослідження – висвітлення особливостей книговидання в Україні XIX ст. через призму інформаційно-комунікаційного підходу. Завдання – показати специфіку першого та другого етапів розвитку книгодрукування та аналіз його ролі у формуванні інформаційно-комунікаційного простору суспільства.

У XIX столітті українське книговидання отримало свій подальший розвиток. Однак на заваді йому в Україні стала колоніальна політика Російської імперії, яка прагнула проводити асиміляторську політику щодо українського народу та його мови. Валуєвський та Емський укази спричинили низку довготривалих негативних наслідків як для українського народу, так і для царського уряду. Українське книговидання виявило свою об'єднуючу інформаційно-комунікаційну властивість. Заборона розповсюдження та видання книг у царській Росії гальмувала поступ України, але це сприяло активізації видань у Західній Україні та за кордоном. Крім того, в Росії продовжувався розвиток друкарства, яким досить добре користувалася прогресивна інтелігенція. Книжкова комунікація створила інформаційний простір, який наблизив єдність України, перетворення українців на європейську націю, прискорив серйозні суспільно-політичні зміни. Царська Росія своїми заборонами сприяла консолідації свідомого українства та створенню широкого руху опору антиукраїнській політиці, що вилилося у визвольні змагання.

Ключові слова: *книговидання, друкарня, українці, українська мова, Україна, Галичина, Емський указ.*

УДК 378.14.015.62(316.77):004.9

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2022-17-84-105>

**MEDIA EDUCATIONAL TECHNOLOGIES IN THE
DEVELOPMENT OF COMMUNICATION SKILLS OF
FUTURE SPECIALISTS OF VOCATIONAL EDUCATION**

**МЕДІАОСВІТНІ ТЕХНОЛОГІЇ У РОЗВИТКУ
КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ
ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ**

Ірина Каменська,

кандидат

сільськогосподарських наук,

доцент, доцент кафедри

теорії та методики

професійної підготовки

E-mail:

ikamenskay1@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2872-5065>

Університет Григорія

Сковороди в Переяславі,

вул. Сухомлинського, 30,

м. Переяслав, Київська обл.,

Україна, 08401

Iryna Kamenska,

Ph.D. in Agricultural Sciences,

Associate Professor, Associate

Professor of the Department of

Theory and Methods of

Vocational Training

E-mail:

ikamenskay1@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2872-5065>

Hryhorii Skovoroda University

in Pereiaslav, 30,

Sukhomlynskoho Str., Pereiaslav,

Kyiv region, Ukraine, 08401

Олена Бокшиц,

кандидат історичних наук,

доцент, доцент кафедри

теорії та методики

професійної підготовки

E-mail:

alenabokshic@gmail.com

Olena Bokshyts,

Ph.D. in Historical Sciences,

Associate Professor, Associate

Professor of the Department of

Theory and Methods of

Vocational Training

E-mail:

alenabokshic@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3528-5312>

Університет Григорія
Сковороди в Переяславі,
вул. Сухомлинського, 30,
м. Переяслав, Київська обл.,
Україна, 08401

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3528-5312>

Hryhorii Skovoroda University
in Pereiaslav, 30, Sukhomlynskyi
Str., Pereiaslav, Kyiv region,
Ukraine, 08401

ABSTRACT

The actual problem of developing communication skills in future professionals of vocational education using media educational technologies of learning and diversification of forms of organization of the educational process by means of traditional and innovative media educational technologies is considered.

The possibilities of using media educational technologies and the expediency of their use in the development of communication skills of future specialists in vocational education are substantiated.

The authors revealed the essence of the concepts «skill», «communicative skills», «communicative competence». The possibilities of media educational technologies and the expediency of their use in the development of communication skills of future vocational education specialists are theoretically substantiated.

The specifics of the training of future specialists in the specialty 015 «Vocational education (Occupational safety)» have been determined in accordance with the Standards of Higher Education of Ukraine.

The peculiarities of the use of media educational technologies in today's conditions and the advantages of their use in the development of communication skills are characterized. It has been established that the use of media educational technologies in vocational preparation for future professional activity is an additional opportunity for students of higher education to solve complex problems in broad or multidisciplinary contexts in future professional activity.

It has been established that the popularity of media educational technologies enables teachers to use them in the educational process. The authors substantiated the advantages of organizing the educational process with the use of media educational technologies in the development of communication skills of future vocational education specialists.

A model of methodical provision of the system for the development of communication skills of future specialists in vocational education with the use of media educational technologies has been developed. Media educational technologies that are appropriate to use in the educational process in the preparation of higher education students for professional activities have been identified.

Pedagogical conditions of learning with the use of media educational technologies in the educational process for the development of communication skills of future vocational education specialists are highlighted. It was found that the implementation of pedagogical conditions requires the application of a model of methodical support of the system for the development of communication skills of future specialists in vocational education and methods of using media educational technologies in the professional training of future specialists in vocational education.

It has been established that it is appropriate to use media educational technologies in the training of vocational training specialists for the gaining of communicative competences, new knowledge and practical experience, for motivation and inspiration, for the expansion of self-development and self-realization.

Keywords: *skills, communicative skills, communicative competence, media educational technologies, vocational training, educational process.*

Постановка проблеми. Модернізація освітньої галузі сприяє до застосування нових підходів у підготовці майбутніх фахівців професійної освіти. Підбір різних підходів, форм та методів навчання, може задовольнити потреби та інтереси

здобувачів вищої освіти. Це спонукає науково-педагогічних працівників до використання медіаосвітніх технологій навчання, які забезпечують освітню, організаційну, інформаційну, консультативну та соціальну підтримку учасників освітнього процесу. Активний пошук шляхів результативності освітньої діяльності, з урахуванням потреб у суспільному розвитку, свідчить про необхідність застосування компетентнісного підходу, який постійно оновлюється та реагує на виклики глобалізації.

Процес розвитку комунікативних умінь у майбутніх фахівців професійної освіти потребує комплексного підходу із застосуванням медіаосвітніх технологій, щоб в кінцевому результаті отримати компетентного, комунікативного, кваліфікованого фахівця, який володітиме високим рівнем інформаційної культури та медіаграмотності. Використання медіаосвітніх технологій забезпечить майбутнім фахівцям не лише досконало опанувати фаховими компетентностями, а й сприятиме формуванню критичного мислення, аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення, систематизації та перетворення здобутої інформації в знання. Відповідно, в умовах осучаснення освітньої галузі, при підготовці майбутніх фахівців професійної освіти у закладах вищої освіти виникає необхідність застосовувати медіаосвітні технології для їх професійного розвитку, самореалізації, кар'єрного зростання та розвитку комунікативних умінь. В контексті підготовки майбутнього фахівця, застосування в освітньому процесі медіаосвітніх технологій набуває особливого значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз літературних джерел свідчить, що дана проблематика є предметом вивчення багатьох науковців, яку вони досліджували у широкому колі проблем: дослідження мас-медіа в цілому, моделей і методів медіаосвіти (Д. Консідайн, Л. Мастерман, Ю. Усов, Е. Харт, Р. Хоббс та ін.), психолого-педагогічні дослідження з питань медіаосвіти (О. Бондаренко, К. Ворсноп, Н. Габор, О. Столбікова, Р. Куїн та ін.); вітчизняний

та світовий досвід медіаосвіти (А. Дилижан, О. Нечай, А. Новикова, Н. Леготіна, С. Шумаєва) тощо.

Однак, незважаючи на значну кількість наукових праць, проблема застосування медіаосвітніх технологій у розвитку комунікативних умінь майбутніх фахівців професійної освіти залишається мало дослідженою та набуває у наш час особливої актуальності.

Мета статті – теоретично обґрунтувати можливості медіаосвітніх технологій та доцільність їх використання у розвитку комунікативних умінь майбутніх фахівців професійної освіти.

Завдання дослідження: розкрити сутність понять уміння, комунікативні уміння, комунікативна компетентність; теоретично обґрунтувати педагогічні умови при застосуванні медіаосвітніх технологій; висвітлити доцільність використання медіаосвітніх технологій у розвитку комунікативних умінь майбутніх фахівців професійної освіти.

Виклад основного матеріалу. Поняття «уміння» є предметом вивчення когорти педагогів минулого та сучасності, проте у зв'язку зі складністю та багатогранністю освітнього процесу вчені-педагоги часто мають різні підходи щодо його трактування.

Я.-А. Коменський зазначав, що набуття вміння вирішувати різні завдання та виконувати дії з використанням знань є основою учіння паралельно із придбанням знань із різних наук (Гофрон, 2003).

В результаті аналізу наукової літератури В. Кручек встановлено, що існує когорта вчених (І. Ільїна, Є. Кабанова-Меллер, Г. Костюк та інші), які вважають вміння початковим етапом оволодіння навичкою, що є утворенням більш високого рівня (Кручек, 2004). Інші науковці вважають, що навичка є первинною, водночас уміння є утворенням значно вищого рівня, бо передбачають здатність цілеспрямовано та творчо використовувати свої знання та навички у процесі практичної діяльності (О. Барабаншиков); здійснювати дії не автоматично,

а з творчим використанням знань та навичок (Л. Спірін). Уміння дають можливість виконувати певну діяльність чи дію в нових умовах і є найвищою людською властивістю (К. Платонов), оскільки вони не є механічною комбінацією навичок, а становлять щоразу новий сплав знань, навичок, досвіду та творчих можливостей людини (С. Кісельгоф) (Кручек, 2004).

В. Онищук розглядав уміння як змогу «виконувати складну комплексну дію на основі засвоєних знань, навичок і практичного досвіду». Тому вважав за неможливе говорити про автоматизацію вмінь та їх ототожнення з навичкою (Онищук, 1987).

В. Кручек акцентувала увагу на тому, що уміння – це здатність людини здійснювати професійну діяльність на основі надбаних знань та навичок, завершальною стадією формування дії, оволодіння якою дозволяє переходити з одного способу дії на інший, різноманітні прийоми (Кручек, 2004).

В. Сухомлинський наголошував на тому, що кожен має опанувати загально-навчальні уміння. Це уміти спостерігати явища довкілля; думати-зіставляти; висловлювати думку; порівнювати; вільно, виразно, свідомо читати; бути грамотним у письмі; виділяти у прочитаному логічно завершені частини та установлювати зв'язки між ними; знаходити необхідну літературу чи матеріал; робити попередній логічний аналіз тексту; стисло занотовувати зміст розповіді; читаючи текст, слухати інструктаж; написати твір (Сухомлинський, 1984). З погляду В. Сухомлинського, із дванадцяти наведений вище умінь – десять стосуються мови, а вісім – пов'язані з інформаційно-комунікативними вміннями та читанням.

Л. Савенкова одна із перших систематизувала комунікативні вміння. Нею було визначено три блоки комунікативних вмінь, а саме: проектування спілкування, організація спілкування та регулювання спілкування (Савенкова, 2005).

Л. Дарійчук розглядала комунікативну діяльність як спілкування, але виокремлює дії, за допомогою яких воно здійснюється, а тому ототожнює поняття «комунікативні вміння» та «уміння спілкуватися». Науковець окреслює структуру комунікативних вмінь (у якій виділяє два рівні: внутрішній та поведінковий); стверджує, що їх зміст визначається виконанням певних дій (реалізація конкретного змісту, актуалізація особистості, вираження емоційно-почуттєвих особливостей мовця, його зустрічне відношення до співрозмовника тощо). Л. Дарійчук робить висновок, що комунікативні вміння є головною складовою комунікативної компетентності (Дарійчук, 1999).

Особливості підготовки майбутніх фахівців професійної освіти полягає у набутті компетентностей, які означені у Стандарті вищої освіти та визначають специфіку підготовки бакалаврів і магістрів зі спеціальності 015 «Професійна освіта (за спеціалізаціями)».

Традиційний підхід до підготовки фахівців у вищій школі, суть якого полягає у формуванні знань, умінь і навичок, прийшов у протиріччя до вимог європейського освітнього простору, в який інтегрується освітня система України (Каменська, 2019).

Сучасна українська педагогічна громадськість опрацьовує необхідність запровадження компетентнісного підходу до підготовки майбутнього фахівця нової формації.

Компетентнісний підхід у вищій школі спрямований на перехід від теоретичних знань до фахових компетентностей, які ґрунтуються на здатності майбутнього фахівця здобувати знання, досвід, опановувати професійні уміння й навички та вміти їх застосовувати в професійній діяльності (Каменська, 2019). На цій основі категорія вмінь практично зникла з наукових трактатів.

Компетентнісний підхід виник як виклик догматичній освіті та змінив її мету, оскільки прагматично замінив орієнтацію із засвоєння визначеної системи знань на навчання

життєво та професійно необхідних для індивіда (учня, студента, фахівця і т. ін.) компетенцій. В основу компетентнісного підходу покладено термін «компетенція». Він має латинське походження (від *competentere* – досягати, відповідати, прагнути; *competentis* – здібний (Бешок, 2014).

Стандарти вищої освіти України визначають специфіку підготовки майбутніх фахівців зі спеціальності 015 «Професійна освіта (Охорона праці)».

Відповідно до Стандартів вищої освіти України 015 «Професійна освіта (за спеціалізаціями)» перший бакалаврський та другий магістерський рівень, майбутні фахівці професійної освіти мають здобути уміння до розв'язання складних непередбачуваних задач і проблем у спеціалізованих сферах професійної діяльності та/або навчання, що передбачає збирання та інтерпретацію інформації (даних), вибір методів та інструментальних засобів, застосування інноваційних підходів спеціалізовані уміння/навички розв'язання проблем, необхідні для проведення досліджень та/або провадження інноваційної діяльності з метою розвитку нових знань та процедур; здатність інтегрувати знання та розв'язувати складні задачі у широких або мультидисциплінарних контекстах; здатність розв'язувати проблеми у нових або незнайомих середовищах за наявності неповної або обмеженої інформації з урахуванням аспектів соціальної та етичної відповідальності (Стандарт вищої освіти України другий (магістерський) рівень, 2020; Стандарт вищої освіти України перший (бакалаврський) рівень, 2019). Крім того, здобувачі вищої освіти першого бакалаврського та другого магістерського рівнів відповідно до Стандартів мають оволодіти такими комунікаціями, як: донесення до фахівців і нефахівців інформації, ідей, проблем, рішень та власного досвіду в галузі професійної діяльності; здатність ефективно формувати комунікаційну стратегію; зрозуміле і недвозначне донесення власних знань, висновків та аргументації до фахівців і нефахівців, зокрема до осіб, які навчаються та

здобути компетентності до використання інформаційних і комунікаційних технологій у майбутній професійній діяльності (Стандарт вищої освіти України другий (магістерський) рівень, 2020; Стандарт вищої освіти України перший (бакалаврський) рівень, 2019).

Заключним етапом у підготовці здобувачів вищої освіти є набуття комунікативних умінь, які відповідають визначених Стандартом результатів навчання у розвитку комунікативних умінь: розуміти особливості комунікації, взаємодії та співпраці в міжнародному культурному та професійному контекстах; володіти культурою мовлення, обирати оптимальну комунікаційну стратегію у спілкуванні з групами та окремими особами; ефективно формувати комунікаційну стратегію, здійснювати ділову комунікацію і доносити зрозуміло і недвозначно свої думки та аргументи до фахівців та широкого загалу, вести професійну дискусію (Стандарт вищої освіти України другий (магістерський) рівень, 2020; Стандарт вищої освіти України перший (бакалаврський) рівень, 2019).

Отже, в умовах сьогодення одним із обов'язкових компонентів підготовки майбутніх педагогів є формування комунікативних умінь. Задля підвищення якості професійної підготовки здобувачів вищої освіти, освітня галузь передбачає застосуванням медіаосвітніх технологій.

Здійснивши аналіз літературних джерел варто відзначити класифікацію медіаосвітніх технологій яку пропонує Т.В. Бешок. Авторка поділяє медіаосвітні технології на: традиційні технології, до яких належать друковані видання, аудіоосвітні технології, технології кіно- та телеосвіти; *інноваційні* – комп'ютерні, інтернет- та мобільні технології; *спеціальні (нетрадиційні) технології* – технології, які використовуються з метою навчання, донесення інформації до дітей із певними вадами, відхиленнями від нормального розвитку (Бешок, 2014).

У модерному суспільстві значення медіаосвітніх технологій постійно зростає. При підготовці майбутнього

фахівця професійної освіти, застосування медіаосвітніх технологій має наступні переваги: уміння збирати, обробляти, аналізувати інформацію та вдало використовувати її; розвиток критичного мислення; формування медіакультури у здобувачів вищої освіти; самовдосконалення та творча самореалізація; можливість пошуку, зберігання, опрацювання, подання та використання графічних, текстових, цифрових, аудіо та відеоданих. У медіаосвіті активно застосовують різні засоби: інформаційні ресурси, комп'ютери, медіапроектори, інтерактивні дошки, освітні електронні видання тощо.

Ключовим у професійній підготовці фахівців професійної освіти є не тільки навчити здобувачів освіти мати здатність до використання медіаосвітніх технологій, а й уміння їх правильно сприймати, аналізувати, знати особливості їх застосування в освітньому процесі. Це спонукає до ґрунтовного дослідження системи медіаосвітніх технологій та до вдалого застосовувати їх у майбутній професійній діяльності.

Медіаосвітні технології вимагають високого рівня абстрактного мислення, швидкості реакції, готовності до постійного підвищення рівня освіти (Вартова, 1998). Зазначене потребує вдосконалення професійної підготовки майбутніх фахівців професійної освіти.

Із метою виявлення сучасного стану застосування інформаційних, комп'ютерних і медіаосвітніх технологій у підготовці майбутніх фахівців професійної освіти нами було проаналізовано робочі навчальні плани та робочі програми освітніх компонентів ОПП «Професійна освіта (Охорона праці)» Університету Григорія Сковороди в Переяславі.

Набуття комунікативних умінь здобувачів вищої освіти за ОПП «Професійна освіта (Охорона праці)» відбувається упродовж всього періоду навчання у закладі вищої освіти. Передбачено, що розвиток комунікативних умінь у майбутніх фахівців здійснюється під час опанування таких ОК: «Українська мова та професійне спрямування», «Інформаційні технології в системі професійної освіти», «Вступ до

спеціальності», «Основи наукових досліджень», «Основи педагогічної творчості в професійній освіті», «Методика професійного навчання (основні технології навчання та дидактичне проєктування)», «Комунікативні процеси в педагогічній діяльності», «Педагогічна майстерність у педагогічній освіті», «Інформаційно-комунікативні технології у закладах професійної (професійно-технічної) та передвищої освіти», «Моделювання освітньої та професійної підготовки фахівця. Психологія професійно-педагогічної комунікації», «Педагогічні основи дидактичного навчання», «Педагогічна майстерність в професійній освіті», «Професійна культура викладача професійного навчання (Охорона праці)» та інші.

Підготовка комунікативно компетентного фахівців професійної освіти становить складну систему, яка діє відповідно до цілей, завдань і принципів підготовки здобувачів вищої освіти.

Особливості застосування медіаосвітніх технологій при професійній підготовці майбутніх фахівців професійного освіти реалізується у процесі вивчення освітніх компонентів із циклу професійної підготовки педагогічного спрямування («Загальна та професійна педагогіка», «Теорія і методика професійної освіти», «Дидактичні основи професійної освіти», «Методика викладання охорони праці та безпеки життєдіяльності», «Педагогічна майстерність в професійній освіті», «Методика професійного навчання», «Основи педагогічної творчості в професійній освіті», «Методика викладання фахових дисциплін у закладах професійної (професійно-технічної) та передвищої освіти», «Методологія та організація наукових досліджень з охорони праці», «Сучасні освітні технології в професійній освіті»).

Для реалізації методичного забезпечення системи розвитку комунікативних умінь майбутнього фахівця з професійної освіти за допомогою методу моделювання нами було розроблено її модель (рис. 1), що дало можливість унаочнити уявлення про розвиток комунікативних умінь

фахівців професійної освіти як цілісний процес із застосуванням медіаосвітніх технологій.

Рис. 1 Модель методичного забезпечення системи розвитку комунікативних умінь майбутніх фахівців професійної освіти із застосуванням медіаосвітніх технологій

Для розвитку комунікативних умінь у майбутніх фахівців професійної освіти нами було виділено наступні медіаосвітні технології (рис. 2), які ми використовували в своїй роботі при підготовці здобувачів вищої освіти до професійної діяльності.

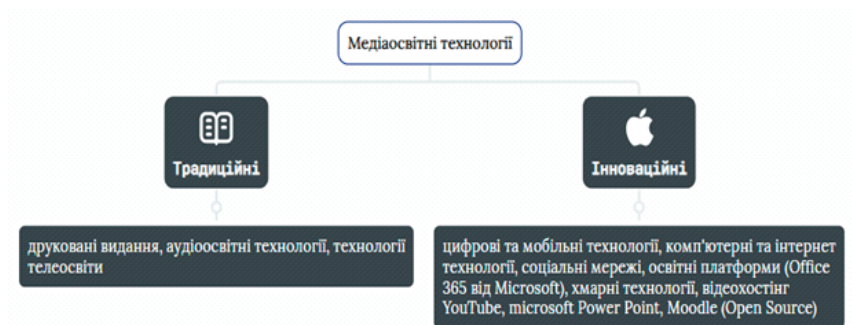

Рис. 2 Класифікація медіаосвітніх технологій та їх види у формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців професійної освіти

Із метою комплектування медіаосвітнього середовища, підбору методів, засобів, форм організації освітнього процесу у ЗВО, враховуючи закономірності та дидактичні принципи організації освітнього процесу, викладачі які читають відповідні предмети створюють блоги по предметно з метою медіаосвітнього спрямування. Університет в своїй діяльності застосовує єдину медіаосвітню мережу Moodle, Teams, Google де розміщено пізнавальну інформацію, тестові завдання, навчальна інформація та інформації медіаосвітнього спрямування. Крім того, як довершення та альтернатива до формальної освіти, активно застосовується неформальна освіта, яка забезпечує надання освітніх послуг через застосування академій, онлайн курсів, соціальних мереж («Хана», «Coursera», «Prometheus», «Facebook», «Instagram» тощо). Соціальні мережі передбачають інший тип комунікації, що сприятиме зацікавленню здобувачів вищої освіти до освітнього процесу та навчального матеріалу, формуванню позитивної мотивації, вивченню основ медіаосвіти, критичному ставленню до отриманої інформації, навчанню вмінням раціонально використовувати сучасні медіа.

Застосування закладом вищої освіти в освітньому процесі медіаосвітніх технологій, включає педагогічні умови їх використання у професійній підготовці майбутніх фахівців професійної освіти, модель формування медіаграмотності майбутніх фахівців, методику застосування навчально-пізнавальних медіатекстів у професійній підготовці здобувачів вищої освіти. Також, особливість педагогічних умов включає систему взаємопов'язаних компонентів, які лише в сукупності сприятимуть підвищенню рівнів медіаграмотності здобувачів вищої освіти та комунікативних умінь.

Актуальність даного питання спонукає нас виокремити наступні педагогічні умови навчання із застосуванням медіаосвітніх технологій для розвитку комунікативних умінь майбутніх фахівців професійної освіти, а саме:

- організація освітнього процесу із застосуванням медіаосвітніх технологій;
- адаптація студентів до (навчання) освітнього процесу за допомогою дистанційних технологій;
- застосування традиційних та інноваційних медіаосвітніх технологій;
- створення комплексу навчально-методичного забезпечення, надання доступу до інформаційного забезпечення та оперативність у наданні інформації;
- підбір і поєднання різних технологій навчання;
- мотивація та стимулювання здобувачів вищої освіти до пізнання оволодіння та уміння використання різних технологій навчання;
- використання міждисциплінарних зв'язків;
- забезпечення сприятливих умов навчання до саморозвитку та самовдосконалення здобувачів вищої освіти.

Отже, при розвитку комунікативних умінь майбутніх фахівців професійної освіти необхідним елементом є застосування в освітньому процесі медіаосвітніх технологій. Вони виконують такі функції: інформатизація освітнього

процесу; активізація навчально-пізнавальної діяльності здобувачів вищої освіти; мотивація до навчання у майбутніх фахівців професійної освіти; інтерактивність навчання; моніторинг освітнього процесу; підвищення ефективності засвоєння студентами навчального матеріалу; розвиток творчої діяльності; участь здобувачів вищої освіти у відео конференціях; академічна мобільність учасників освітнього процесу.

Фахова підготовка здобувачів вищої освіти із застосуванням медіаосвітніх технологій – це процес, який передбачає засвоєння певного обсягу фахових теоретичних знань, набуття умінь і навиків практичної та самостійної професійно-педагогічної діяльності за посередництва засобів медіаосвітніх технологій. В освітньому процесі доречно акцентувати увагу на застосуванні медіаосвітніх технологій. Викладач закладу вищої освіти повинен навчити здобувачів вищої освіти не лише раціонально застосовувати отриману освітньо-пізнавальну інформацію, а й вимогливо до неї ставитися, створювати власні медіатексти (періодичні видання, програми радіо, блоги та сайти мережі Інтернет), де розміщують методичні, дидактичні, практичні навчально-пізнавальні повідомлення.

Для медіатехнологій характерні проблемність, довільність, активність учасників освітнього процесу в пошуку інформації, відповідальність, самоконтроль та самостійність (Каменська, 2019; Каменська & Бокшиц 2022).

Майбутній фахівець професійної освіти повинен уміти: відшуковувати, аналізувати та синтезувати навчально-пізнавальну інформацію в електронному вигляді; самостійно створювати медіатексти; добирати та аналізувати фахові періодичні джерела; програми радіо, телебачення, сайти та блоги в мережі Інтернет; розробляти уроки з використанням різних видів медіаосвітніх технологій; користуватися пошуковими системами; методично-правильно застосовувати

медіаосвітні технології в освітньому процесі, для удосконалення свого кваліфікаційного рівня, з метою самовдосконалення й саморозвитку.

Також в освітньому процесі доречно створювати обставини, які спонукатимуть здобувачів вищої освіти до активного використання інноваційних форм освітньої діяльності, формуючи у них потребу застосовувати медіаосвітні технології у майбутній професійній діяльності, стимулюючи активну пізнавальну діяльність учнів ЗПТО. Із метою стимулювання студентів до комунікативних умінь передбачено системне застосування медіаосвітніх технологій в освітній процес педагогічних ЗВО.

Визначальним чинником формування комунікативних умінь є створення медіаосвітнього середовища.

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Хоча традиційна педагогіка не визначає статусу комунікативних умінь, в умовах компетентнісного підходу до професійної підготовки у ЗВО, категорії уміння та комунікативні вміння завжди були й залишаються актуальними в сучасній компетентнісній педагогічній парадигмі.

Реалізація перерахованих вище педагогічних умов потребує застосування моделі методичного забезпечення системи розвитку комунікативних умінь майбутніх фахівців професійної освіти й методики використання медіаосвітніх технологій у професійній підготовці майбутніх фахівців професійної освіти та усвідомлення суб'єктами освітнього процесу величезного впливу інформаційного суспільства на систему освіти, освітній процес та сучасну молодь.

Крім того, доцільність використання медіаосвітніх технологій, позначається у контексті актуального завдання професійної підготовки майбутніх фахівців професійної освіти до професійної діяльності та підготувати таких спеціалістів, які у будь-який період свого життя змогли б ефективно працювати на благо освітньої галузі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бешок Т.В. Педагогічні умови застосування медіаосвітніх технологій у професійній підготовці майбутніх учителів: дис. ... канд. педаг. наук: 13.00.04 / Інститут професійно-технічної освіти. Київ, 2014. 277 с.
2. Бокшиц, О., Каменська, І., & Мірошніченко, Д. (2022). Історія розвитку та сучасний стан формування фахової мотивації у майбутніх педагогів професійного навчання. *«Society. Document. Communication»*. «Соціум. Документ. Комунікація», (15), 12-32. URL: <https://sdc-journal.com/index.php/journal/article/view/451>
3. Вартова Е.Л. Информационное общество в стратегии Европейского Союза. *Законодательство и практика средств массовой информации*. 1998. URL: <http://istina.msu.ru/publications/article/1087434/>
4. Гофрон А. Культурно-епістемологічні положення освітніх концепцій у вибраних країнах Європи: монографія. Київ: Вища школа, 2003. 151 с.
5. Дарійчук Л.П. Педагогічні умови формування комунікативних умінь у студентів негуманітарних спеціальностей засобами англійської мови автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Київ, 1999. 22 с.
6. Дидактика современной школы: пособ. для учителя / под ред. В.А. Онищука. Київ: Радянська школа, 1987. 351 с.
7. Каменська І.С. Компетентнісний підхід до підготовки магістрів професійної освіти. *Вісник Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського*. Кременчук: КрНУ, 2019. Вип. 6(119), С. 11-16. DOI:10.30929/1995-0519.2019.6.11-16
8. Каменська, І., & Бокшиц, О. (2022). Соціальні мережі як інструмент неформальної освіти при підготовці педагога професійного навчання. *«Society. Document. Communication»*. «Соціум. Документ. Комунікація», (15), 296-314. URL: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2022-15-296-314>

9. Кручек В.А. Формування комунікативних умінь студентів вищих аграрних закладів освіти в процесі вивчення психолого-педагогічних дисциплін: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Київ, 2004. 220 с.

10. Савенкова Л.О. Професійне спілкування менеджера: структура, функції, генезис. *Наукові праці*. Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2005. Вип. 29. Педагогічні науки. Т. 42. 184 с.

11. Стандарт вищої освіти України другий (магістерський) рівень, галузь знань 01 – «Освіта / Педагогіка», спеціальність 015 – «Професійна освіта (за спеціалізаціями)». [Чинний від 18.11.2020 р. № 1435]. Вид. офіц. Київ, 2020. 16 с.

12. Стандарт вищої освіти України перший (бакалаврський) рівень, галузь знань 01 – «Освіта / Педагогіка», спеціальність 015 – «Професійна освіта (за спеціалізаціями)». [Чинний від 21.11.2019 р. № 1460]. Вид. офіц. Київ, 2019. 19 с.

13. Сухомлинський В.А. Сто советов учителю. Київ: Радянська школа, 1984. 254 с.

REFERENCES

1. Beshok, T.V. (2014). *Pedahohichni umovy zastosuvannya mediaosvitnikh tekhnolohii u profesiinii pidhotovtsi maibutnikh uchyteliv*. [Pedagogical conditions for the use of media educational technologies in the professional training of future teachers]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

2. Bokshyts, O., Kamenska, I., & Miroshnichenko, D. (2022). *Istoriia rozvytku ta suchasnyi stan formuvannia fakhovoi motyvatsii u maibutnikh pedahohiv profesiinoho navchannya* [The history of development and the current state of the formation of professional motivation among future teachers of vocational education]. *Sotsium. Dokument. Komunikatsiia – Society. Document. Communication*, 15, 12-32. Retrieved from <https://sdc-journal.com/index.php/journal/article/view/451> [in Ukrainian].

3. Vartova, E.L. (1998). *Informatsiinnoie obshchestvo v stratehii Evropeiskoho Soiuzu* [Information society in the strategy of the European Union]. *Zakonodatelstvo i praktika sredstv massovoi*

informatics – Legislation and practice of mass media. Retrieved from <http://istina.msu.ru/publications/article/1087434/> [in Russian].

4. Hofron, A. (2003). *Kulturno-epistemolohichni polozhennia osvitnikh kontseptsii u vybranykh krainakh Yevropy [Cultural and epistemological positions of educational concepts in selected European countries]*. Kyiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian]

5. Dariichuk, L.P. (1999). *Pedahohichni umovy formuvannia komunikatyvnykh umin u studentiv nehumanitarnykh spetsialnostei zasobamy anhliiskoi movy [Pedagogical conditions for the formation of communicative skills in students of non-humanities majors through the means of the English language autoref. thesis]*. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

6. Onyshchuko, V.A. (1987). *Dydaktyka sovremennoi shkoly [Didactics of the modern school]*. Kyiv: «Radianska shkola» [in Russian]

7. Kamenska, I.S. (2019). *Kompetentnisnyi pidkhid do pidhotovky mahistriv profesiinoi osvity [Competently approach to preparing masters from professional education]*. *Visnyk Kremenchutskoho natsionalnoho universytetu imeni Mykhayla Ostrohradskoho. Kremenchuk – Transactions of Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi national university*, 6 (119), 11-16 [in Ukrainian].

8. Kamenska, I., & Bokshyts, O. (2022). *Sotsialni merezhi yak instrument neformalnoi osvity pry pidhotovtsi pedahoha profesiinoho navchannia [Social networks as a tool of non-formal education in the training of teachers of vocational training]*. *Sotsium. Dokument. Komunikatsiya – Society. Document. Communication*, 15, 296-314. Retrieved from <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2022-15-296-314> [in Ukrainian]

9. Kruchek, V.A. (2004). *Formuvannia komunikatyvnykh umin studentiv vyshchykh ahrarykh zakladiv osvity v protsesi vyvchennia psykholoho-pedahohichnykh dystsyplin [Formation of communicative skills of students of higher agricultural educational institutions in the process of studying psychological and pedagogical disciplines]*. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

10. Savenkova, L.O. (2005). Profesiine spilkuvannia menedzhera: struktura, funktsii, henezys. [Manager's professional communication: structure, functions, genesis]. *Naukovi pratsi – Scientific works*. 29 (42), 184 [in Ukrainian].

11. Standart vyshchoi osvity Ukrainy druhyi (mahisterskyi) riven, haluz znan 01 – «Osvita / Pedahohika», spetsialnist 015 – «Profesiyna osvita (za spetsializatsiyamy)». [The standard of higher education of Ukraine is the second (master's) level, a branch of knowledge 01 – «Education / Pedagogy», specialty 015 – «Professional education (by specializations)»] (2020, November 18) Vyd. ofits. Kyiv, 16 p. [in Ukrainian].

12. Standart vyshchoi osvity Ukrainy pershyi (bakalavrskyi) riven, haluz znan 01 – «Osvita / Pedahohika», spetsialnist 015 – «Profesiina osvita (za spetsializatsiiamy)». [The standard of higher education of Ukraine is the first (bachelor's) level, a branch of knowledge 01 – «Education / Pedagogy», specialty 015 – «Professional education (by specializations)»] (2019, November 21) Vyd. ofits. Kyiv, 19 p. [in Ukrainian].

13. Sukhomlynskyi V.A. (1984). *Sto sovetov uchyteliu [One hundred tips for the teacher]*. Kyiv: «Radyanska shkola» [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

Розглянуто актуальну проблему розвитку комунікативних умінь у майбутніх фахівців професійної освіти із використанням медіаосвітніх технологій навчання та урізноманітнення форм організації освітнього процесу засобами традиційних та інноваційних медіаосвітніх технологій.

Обґрунтовано можливості застосування медіаосвітніх технологій та доцільність їх використання при розвитку комунікативних умінь майбутніх фахівців професійної освіти.

Авторами розкрито сутність понять «уміння», «комунікативні уміння», «комунікативна компетентність». Теоретично обґрунтовано можливості медіаосвітніх

технологій та доцільність їх використання у розвитку комунікативних умінь майбутніх фахівців професійної освіти.

Визначено специфіку підготовки майбутніх фахівців зі спеціальності 015 «Професійна освіта (Охорона праці)» відповідно до Стандартів вищої освіти України.

Охарактеризовано особливості використання медіаосвітніх технологій в умовах сьогодення та переваги їх застосування при розвитку комунікативних умінь. Встановлено, що використання медіаосвітніх технологій при фаховій підготовці до майбутньої професійної діяльності – це додаткова можливість для здобувачів вищої освіти до розв’язання складних задач у широких або мультидисциплінарних контекстах у майбутній професійній діяльності.

Встановлено, що популярність медіаосвітніх технологій надає можливість викладачам використовувати їх в освітньому процесі. Авторами обґрунтовано переваги організації освітнього процесу із застосуванням медіаосвітніх технологій у розвитку комунікативних умінь майбутніх фахівців професійної освіти.

Розроблено модель методичного забезпечення системи розвитку комунікативних умінь майбутніх фахівців професійної освіти із застосуванням медіаосвітніх технологій. Виділено ті медіаосвітні технології, які доцільно використовувати в освітньому процесі при підготовці здобувачів вищої освіти до професійної діяльності.

Виокремлено педагогічні умови навчання із застосуванням медіаосвітніх технологій в освітньому процесі для розвитку комунікативних умінь майбутніх фахівців професійної освіти. З’ясовано, що реалізація педагогічних умов потребує застосування моделі методичного забезпечення системи розвитку комунікативних умінь майбутніх фахівців професійної освіти й методики використання медіаосвітніх технологій у професійній підготовці майбутніх фахівців професійної освіти

Встановлено, що доречно використовувати медіаосвітні технології при підготовці фахівців професійного навчання для здобуття комунікативних компетентностей, нових знань та практичного досвіду, для мотивації та натхнення, для розширення саморозвитку та самореалізації.

Ключові слова: *уміння, комунікативні уміння, комунікативна компетентність, медіаосвітні технології, фахова підготовка, освітній процес.*

УДК 930.22:372.8

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2022-17-106-124>

**DEBATABLE QUESTIONS OF SPECIES
CLASSIFICATION OF DOCUMENTATION:
REFLECTION IN THE STRUCTURE AND CONTENT OF
ACADEMIC DISCIPLINES**

**ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ ВИДОВОЇ КЛАСИФІКАЦІЇ
ДОКУМЕНТАЦІЇ: ВІДОБРАЖЕННЯ У СТРУКТУРІ ТА
ЗМІСТІ НАВЧАЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН**

Катерина Климова,

*кандидат історичних наук,
доцент кафедри
документознавства та
інформаційної діяльності
E-mail:*

*kateryna_klymova@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4573-7586>*

*Державний університет
телекомунікаційвул.*

*Солом'янська, 7, Київ,
Україна, 03110,*

Kateryna Klymova,

*Ph.D. in Historical
sciences, Associate Professor of
Department of scientific
discipline of documentation and
information activity*

*E-mail:
kateryna_klymova@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4573-7586>*

*State University of
Telecommunications
7, Solomenska street, Kyiv,
Ukraine 03110*

ABSTRACT

The reflection of documentary scientific discussions in the concepts, structure and content of educational disciplines of higher education institutions is a sign of the close relationship and mutual influence of science and the educational process. Development of educational and working programs, syllabi and teaching of individual disciplines not only highlight unresolved problems in certain fields of scientific knowledge, but also stimulate theoretical-

fundamental and theoretical-applied research. The latter should include the study of the species classification of special documentation. Understanding the structure and content of the educational discipline “Special types of documentation”, included in the list of components of the educational program for training specialists of the first (bachelor’s) level of higher education in the specialty 029 Information, library and archival affairs, determined a range of unresolved/discussed issues in document studies: the essence of the concepts “type documentation” and “special types of documentation”; that there is a specific classification of documentation systems not only within the framework of management documentation, but in the general classification scheme of documentation, which also includes management documentation itself; what are the criteria/signs of differentiation, assigning documentation systems to one or another special type; whether the documentation of the institution, its structural division can be classified as special types of documentation; What are the directions of research into special types of documentation in branch or special document studies, etc. Accumulation of empirical material in the study of special types of documentation (determination of the species composition of documentation and factors affecting their formation) will lead to the theoretical level of studies: substantiation of basic concepts regarding types of documentation and special types of documentation, development of a classification scheme of types of documentation in accordance with the laws of systematics, interspecies relations documentation links and internal links of documents forming special types of documentation.

Keywords: *types of documentation, special types of documentation, types of special documentation, type classification of documentation*

Постановка проблеми. Науковий рівень викладання навчальних дисциплін у закладах вищої освіти узалежнений не лише від професійної підготовки викладача, його досвіду на

теренах наукової діяльності певного напрямку, а й від рівня розвитку, теоретико-методологічних здобутків окремих галузей наукових знань. Розроблення теоретичних засад та розвиток наукових методик у сфері документознавства, бібліотечної, архівної галузей науки модифікують концептуальні засади, структуру і зміст навчальних дисциплін інформаційно-комунікаційного циклу, розширюють предметне поле студіювань. Однак, невирішені та дискусійні питання у науці обумовлюють різні підходи, різну інтерпретацію структури та змістовного наповнення навчальних дисциплін. Не стала винятком й навчальна дисципліна «Спеціальні види документації», яка входить до репертуару компонентів освітніх та навчальних програм з підготовки фахівців першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 029 Інформаційна, бібліотечна та архівна справа. У змісті навчального курсу віддзеркалилися дискусійні питання у документознавстві, а саме: сутність поняття «види документації»; правомірність віднесення певної документації до спеціальних видів, наприклад документації установи чи її структурного підрозділу; видовий склад документації, репрезентований у навчальних посібниках, робочих програмах зі спеціального чи галузевого документознавства; ознаки класифікації спеціальних видів документації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням видового складу документації, спеціальним видам документації присвячені окремі наукові публікації (Анісімова, Ковальська, 2021), бібліографічні покажчики (Українське документознавство, 2012), навчальні посібники (Кушнарченко, 2010) та робочі програми дисциплін (Лугова, 2016; Лісіна, 2013; Климова, 2022). У працях репрезентовані різні підходи до визначення складу спеціальних видів документації. Поза увагою наукових студіювань залишаються питання ознак диференціації систем документації, віднесення їх до того чи іншого виду/спеціального виду, а також методики викладання дисципліни «Спеціальні види документації». Лише окремі

аспекти викладання цієї навчальної дисципліни, а саме, її мета і завдання, були висвітлені в матеріалах Міжнародного круглого столу у 2021 р. (Климова, 2021). Залишаються спірними інтерпретації щодо видової класифікації документації (а не класифікації видів документів), а відтак, актуалізується проблема впливу дискусійних, невирішених питань у документознавстві на концепції викладання документознавчих субдисциплін.

Мета статті – розкрити вплив наукових здобутків у питаннях класифікації спеціальних видів документації на моделі викладання навчальних дисциплін документаційно-комунікаційного циклу, їхню структуру та зміст, а також означити коло дискусійних проблем видової класифікації документації, які потребують вирішення на теоретичному рівні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із пріоритетних напрямів теоретико-прикладних досліджень документознавства є класифікація документів та систем документації, що має важливе значення для упорядкування інформаційно-документаційної інфраструктури. Як свідчать наукові публікації, багато проблем є дискусійними, що природньо від Forensic Documentation ображається на структурі та змісті навчальних дисциплін документаційно-комунікаційного циклу. Прикладом може слугувати навчальна дисципліна «Спеціальні види документації», яка викладалася раніше чи викладається нині в окремих закладах вищої освіти – Львівській політехніці (Інститут гуманітарних та соціальних наук, кафедра соціальних комунікацій та інформаційної діяльності; розробник програми – кандидат історичних наук, доцент Лісіна Світлана Омелянівна, 2 кредити ЄКТС) (Лісіна, 2013) та Державному університеті телекомунікацій (Навчально-науковий інститут менеджменту та підприємництва, кафедра документознавства та інформаційної діяльності; розробник програми – кандидат історичних наук, доцент Климова Катерина Іванівна, 3 кредити ЄКТС) (Климова, 2022). Навчальна дисципліна є вибірковою.

При розробці структури і змісту зазначеної дисципліни, викристалізувалося коло дискусійних проблем щодо класифікації спеціальних видів документації. По-перше, це стосується термінологічних означень базових понять вид документа, та вид документації. Архівознавчі термінологічні словники дають таке визначення поняттю «вид документа»: класифікаційний ряд документів, побудований за будь-якою їхньою ознакою (Архівістика, 1998: 19); класифікаційне поняття для означення групи документів одного найменування (наприклад, протоколи – один вид, накази – другий, звіти – третій і т.п.) (Краткий словарь архивной терминологии, 1968: 4). Визнається вид документа як класифікаційне поняття певного найменування/номіналу у словнику видів та різновидів документів (Краткий словарь видов и разновидностей документов, 1974). Видами документів відомий вітчизняний документознавець С.Г. Кулешов називає номінали (акт, протокол, наказ) (Кулешов, 2003: 20). У систематиці (від давньогрецького – упорядкування) поняття вид є класифікаційним поняттям, як і інші таксони – клас, тип. Класифікаційними поняттями клас, вид широко послуговуються й у документознавчій науці, у тому числі стосовно документів та документації (види документів, види документації). У термінологічних словниках, стандартах, енциклопедичних довідниках дається визначення лише поняття документація: «узагальнююче найменування документів незалежно від способів передачі їх змісту» (Краткий словарь архивной терминологии, 1968: 20); «сукупність службових документів, об'єднаних за ознакою належності до певної галузі, сфери, напрямку діяльності, установи чи її підрозділу» (Діловодство й архівна справа, 2004, п. 3.18; Національний класифікатор України, 2021; Українська архівна енциклопедія, 2008: 379). Як бачимо, у першому випадку «документація» та «документи» трактуються як синонімічні поняття, що детермінувало різні підходи до визначення видового складу документації у посібниках і навчальних програмах зі

спеціального чи галузевого документознавства (Кушнарченко, 2010; Лугова, 2016).

Якщо характеризувати рівні поділу/групування документів, ієрархічна шкала представлена так: клас документів (сукупність документів, об'єднаних спільною ознакою, яка відрізняє їх від інших сукупностей) – підклас – вид документа (класифікаційна група одного найменування, що виконує однорідні функції). Саме за такою схемою побудована класифікація систем документації у Національному класифікаторі управлінської документації: клас документації (наприклад, уніфікована система фінансової документації), підклас (документація з податку на додану вартість), вид/уніфікована форма документа (податкова накладна) (Національний класифікатор України, 2021). Таким чином визначається місце виду документа в класифікаційній схемі документації.

Сукупність взаємопов'язаних службових документів, застосовуваних у певній сфері діяльності чи галузі, формує систему документації (Діловодство та архівна справа, 2004, п. 4.1.19). Кожна система документації належить до певного виду. Термінологічні стандарти і словники не дають визначення поняттю «види/спеціальні види документації». Складність поділу документації на види полягає у тому, що саме поняття «вид документації» не визначене.

Відтак, наступний дискусійний аспект – які існують види документації та схема їх класифікації, тобто видова класифікація систем документації (не в рамках управлінської документації, як у вище згаданому Національному класифікаторі, а в загальній класифікації систем документації, в якій оприсутнена й сама управлінська документація). У класичному документознавстві, зокрема у працях С.Г. Кулешова та В.В. Бездрабко, представлена класифікаційна схема систем документації, які поділяють на базові, інфраструктурні та дисциплінарні види документації (Кулешов, 2012: 74-78; Бездрабко, 2006: 75-76). Є розбіжності у поглядах

науковців стосовно визначення «базових» сфер соціальної діяльності, де формуються базові системи/види документації. С.Г. Кулешов такими сферами називає науку, освіту, виробництво, економіку (на наш погляд, економіка – широке поняття, яке включає/охоплює й виробництво) (Кулешов, 2012: 74), а В.В. Бездрабко – економіку, політику, культуру (Бездрабко, 2006: 75). Трактуючи поняття «культура» у широкому розумінні, до неї можна віднести і науку, і освіту. При означених поділах базових сфер суспільства на політику, економіку, культуру виникає питання щодо правомірності віднесення до однієї з них такого виду документації як цивільно-реєстраційна (вид документації, що формується при фіксації актів громадянського стану). Щодо судової системи документації, віднесеної науковцями до базових видів/систем документації, слід зазначити, що вона включає як управлінські документи (управління судовими установами), так і спеціальні види/системи документації, а саме – процесуальну документацію, яка формується в судах різних юрисдикцій та інстанцій в результаті розгляду судових справ (судових процесів). Серед інфраструктурних видів документації С.Г. Кулешов називає управлінську, нормативну та інформаційну. До нормативної документації вчений відносить документацію з пожежної безпеки та документацію з охорони праці. Як бачимо, за межами нормативної документації залишилася нормативи щодо організації роботи з документами (документування, організація документообігу, архівування). Причому, в усіх без виключення сферах робота з галузевою документацією унормована, що є одним із важливих чинників формування систем спеціальної документації. Якщо інфраструктурні види документації є такими, які функціонують в інфраструктурі кожної базової сфери соціального життя, тоді виникає закономірне питання: чому законодавча документація, віднесена до базових, а не до інфраструктурних видів документації. Законодавча документація (сукупність документів щодо розроблення, затвердження, набуття чинності,

внесення змін, перегляду норм законодавчих актів) як вид оприсутнена в кожній сфері діяльності (Конституція України, кодекси, закони регулюють всі сфери життєдіяльності суспільства).

Провести чітку межу між видами документації у запропонованій загальній схемі класифікації документації неможливо. Наприклад, серед дисциплінарних видів документації, відповідно до поділу дисциплін на гуманітарні, природничі та технічні, виділяють гуманітарну документацію, яка включає системи соціологічної, етнографічної та археологічної документації. Важливим сегментом у системі археологічної документації є наукова документація (наприклад, наукові звіти про археологічні розкопки чи археологічні розвідки), а відтак, відносяться до базових систем документації, відповідно до запропонованого поділу видів документації. Картографічна документація відноситься не лише до природничого виду документації, бо створюються карти різного роду – політичні, етнографічні, археологічні, туристичні та ін.

Звідси визначаємо третій аспект, не менш важливий, мало досліджений та дискусійний – критерії/ознаки диференціації, віднесення систем документації до того чи іншого виду. Вивчення спеціальних видів документації, як вважають дослідники – завдання спеціального (галузевого) документознавства (Анісімова, Ковальська, 2021: 91-93). Деякі науковці, досліджуючи системи галузевої документації, чи документації, створеної шляхом впровадження новітніх технологій документування та організації роботи з документами, наважилися запропонувати нові наукові дисципліни – торговельне документознавство (Шевченко, 2017: 11-18), транспортне документознавство (Палеха, 2022), музичне документознавство (Тупчієнко-Кадирова, 2005), електронне документознавство (Ковтанюк, 2022). Претензійні назви окремих «документознавств», вочевидь, є питанням дискусійним. І торговельна, і транспортна, і музична системи

документації, на наш погляд, є спеціальними видами документації та об'єктами вивчення спеціального документознавства. Виходячи з вище наведеної дефініції поняття «документація» (сукупність службових документів, об'єднаних за ознакою належності до певної галузі, сфери, напряму діяльності), спеціальними видами документації можемо назвати ті системи, що сформувалися в певній галузі (наприклад, економіка), сфері (банківська, дипломатична, нотаріальна, патентна, процесуальна, торговельна, медична, податкова та ін.) чи напрямі (управління, нормативно-правове регулювання –управлінська, включаючи документацію з управління кадрами, законодавча, нормативна) діяльності.

Широкий діапазон спеціальних видів документації потребує наукових розробок щодо побудови класифікаційної схеми систем/видів документації, означення вищих рівнів у систематиці (для прикладу, економічна документація включає банківську, торговельну, транспортну, податкову та ін. види документації), визначення місця кожного виду документації у загальній класифікації систем документації. Невизначеність ознак віднесення систем документації до того чи іншого спеціального виду, як наслідком має різні трактування класифікаційного ряду спеціальних видів документації, часто підміняючи поняття вид документа та вид документації. Так, у програмі навчальної дисципліни «Спеціальні види документації» (Львівська політехніка) акцентувалася увага на документації офіційного походження, видах документації установи, економічній та науковій системах документації, нормативному, патентному документах, подавалася характеристика типологічним ознакам електронних документів (Лісіна, 2013). Як бачимо, вказані різні критерії віднесення документації до спеціального виду: походження, місце створення, галузь чи сфера діяльності, способи фіксації інформації. Програма «Спеціальні види документації» для підготовки здобувачів вищої освіти за освітньою програмою «Документознавство та інформаційна діяльність» Державного

університету телекомунікацій подає загальну схему класифікації видів документації (базуючись на класифікаційній схемі, запропонованій адептами класичного документознавства С.Г. Кулешовим та В.В. Бездрабко) та характеризує особливості формування, систематизації, внутрівидової класифікації документів, архівування чотирьох спеціальних видів документації: банківської, процесуальної, нотаріальної та патентної.

У статті докторів наук О.М. Анісімової та Л.А. Ковальської, присвяченій спеціальним видам документації, зазначено: «до переліку спеціальних (галузевих) видів документації можна зарахувати науково-технічні, управлінські, кадрові, картографічні, медичні, юридичні, криміналістичні, банківські, електронні, аудіовізуальні документи» (Анісімова, Ковальська, 2021: 93). Окрім того, у публікації автори називають й інші види документації – фінансова, стратегічна, пенсійна, наукова (Анісімова, Ковальська, 2021: 91, 93). Вживання множини для видів документації – технічні, управлінські, медичні і т. д. вказує на те, що автори трактують поняття документація як сукупність певних видів документів. Якщо другим прикметниковим означенням до спеціальних видів документації автори називають галузеві, виникає питання до якої галузі слід віднести електронну, аудіовізуальну документацію (якщо йдеться таки про види документації) Сутність та склад так званої юридичної документації (поширене побутування поняття «юридичне документознавство», яке віднесено до галузевого документознавства (Шерман, Токарська, 2010; Українське документознавство, 2012: 41-48) у науковій літературі також не визначений. Контroversійність тлумачень поняття «юридичне документознавство», а, відтак, і визначення складу системи юридичної документації, яка б мала бути об'єктом вивчення саме таки цього документознавства вже аналізувалася у документознавчих термінологічних студіях (Климова, 2016: 75-86). Виникає також питання щодо складу

системи документації, яку автори віднесли до виду криміналістичної документації (йдеться про документацію з криміналістичної експертизи з розгляду кримінальних справ – останнє стосується процесуальної документації як спеціального виду). Насправді, існує такий напрям у криміналістиці як криміналістичне документознавство, яке відносять до галузі криміналістичної техніки, що розробляє засоби і методи вивчення документів, їхніх реквізитів з метою розслідування злочинів. Криміналістичне документознавство включає такі напрями: криміналістичне (почеркознавство, авторознавство) та техніко-криміналістичне (встановлення ознак підробки документів, відновлення їх початкового змісту, виявлення слабо видимих реквізитів, ідентифікація засобів для виготовлення документів) дослідження документів (Бірюков, Коваленко, Бірюкова & Ковальов, 2007). Із запропонованого авторами переліку спеціальних видів документації видно, що ознаки/критерії віднесення їх до того чи іншого виду різняться: напрям, сфера, галузь діяльності (управлінська, банківська та медична документації), види документів, які формують систему документації (картографічні), методи фіксації та носії інформації документів (документація електронна, аудіовізуальна).

Кожен вид документації є системою, а значить сукупністю взаємопов'язаних службових документів. Генетичні зв'язки між документами кожного виду документації обумовлені сферою їх формування (певна галузь або напрям діяльності). Сукупність службових документів, якою є документація, об'єднуються за ознакою належності до галузі, сфери, напряму діяльності, установи чи підрозділу. Навряд чи до спеціальних видів документації можна віднести систему документації установи, підрозділу, бо в останніх формується як управлінська документація (загальне адміністративне управління, управління кадрами, управління фінансовими та матеріальними ресурсами, управління виробництвом, послугами і т. п.), так і документація, що характеризує

специфіку діяльності установи чи її підрозділу. Натомість, у банківських установах формується спеціальний вид документації, характерний лише для цієї сфери діяльності, а саме документи, що фіксують банківські операції – кредитні, депозитні, розрахунково-касові, інвестиційні, міжбанківські, емісійні.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Емпіричний етап у вивченні видової класифікації документації характеризується накопиченням наукового матеріалу, спробами визначати видовий склад документації за різними ознаками їхнього формування. Теоретичний рівень вивчення видів/спеціальних видів документації має, насамперед, обґрунтувати сутність поняття «вид документації», запропонувати класифікаційну схему видів документації, базуючись на законах систематики та враховуючи характерні особливості такого явища як види документації, їхні міжвидові зв'язки та внутрішні зв'язки документів, що формують систему документації певного виду. У методології науки розкриття цих міжвидових та внутривидових зв'язків є необхідною умовою пізнання досліджуваного об'єкта, у даному випадку – спеціальних видів документації.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Анісімова О. М., Ковальська Л. А. Спеціальні види документації та спеціальне (галузеве) документознавство. *Інформація та соціум. Збірник матеріалів VI Міжнародної науково-практичної конференції 04 червня 2021*. Вінниця, 2021. С. 91-93.
2. Архівістика. Термінологічний словник. К., 1998. 105 с.
3. Бездрабко В. В. *Управлінське документознавство*. Київ, 2006. 207 с.
4. Бірюков В. В., Коваленко В. В., Бірюкова Т. П., Ковальов К. М. *Криміналістичне документознавство: практ. посіб.* Київ, 2007. 332 с.

5. Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять : ДСТУ 2732:2004. URL : [https://vn.court.gov.ua/userfiles/27_2732-2004\(1\).pdf](https://vn.court.gov.ua/userfiles/27_2732-2004(1).pdf).

6. Климова К. І. *Спеціальні види документації. Робоча програма, силабус навчальної дисципліни*. К.: ДУТ, 2022.

7. Климова К. І. Спеціальні системи та спеціальні види документації: мета і завдання навчальних дисциплін. *Інформація та соціальні комунікації сучасного світу: тренди глобалізації. Матеріали Міжнародного круглого столу 12 травня 2021 р.*, Київ, 2021. С. 28-31. URL : https://dut.edu.ua/uploads/p_1525_41843598.pdf.

8. Климова К. І. Юридичне документознавство: поняття, зміст, структура та межі. *Термінологія документознавства та суміжних галузей знань. Збірник наукових праць*. Вип. 9. К., 2016. С. 75-86.

9. Ковтанюк Ю. С. Витоки електронного документознавства як наукового напрямку документознавства. *Архіви України*. 2022. № 2-3. С. 14-36.

10. Краткий словарь архивной терминологии. М.-Л., 1968. 58 с.

11. Краткий словарь видов и разновидностей документов. М., 1974. 80 с.

12. Кулешов С. Г. *Загальне документознавство*. Київ, 2012. 123 с.

13. Кулешов С. Г. *Управлінське документознавство. Навчальний посібник*. К.: ДАКККиМ, 2003. 57 с.

14. Кушнарченко Н. М. *Спеціальне документознавство : навч. посіб. для дистанц. навчання* / Н. М. Кушнарченко, Ю. В. Трач ; наук. ред. Г. М. Швецова-Водка. Київ : УН-т «Україна», 2010. 280 с.

15. Лісіна С. О. Спеціальні види документації. 2013. Код модуля: СКІД_6043_C01 URL : <http://edu.lp.edu.ua/moduli/specialni-vydy-dokumentaciyi>

16. Лугова Т. А. *Галузеве документознавство. Робоча програма дисципліни*. Кафедра документознавства та

інформаційної діяльності Одеського національного політехнічного університету. URL : <https://www.academia.edu/38753308>.

17. Національний класифікатор України. Класифікатор управлінської документації : НК 010:2021. URL: <https://undiasd.archives.gov.ua/doc/klasifikator.pdf>.

18. Палеха Ю. Транспортне документознавство як складник науки про документ. *Інформологічні, документознавчі, бібліотекознавчі та архівознавчі студії в сучасному світі*. Програма I Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю 27 жовтня 2022 р. К., 2022. URL : <http://vstup.ntu.edu.ua/osvitprog/FTIT/029-UDP-2022-bak.pdf>.

19. Тупчієнко-Кадирова Л. Г. Музичне документознавство: проблеми формування наукової дисципліни. *Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: проблеми науки, освіти, практики* : матеріали II міжнар. наук.-практ. конф. Київ, 17–18 трав. 2005 р. К., 2005. Ч. 1. С. 10–12.

20. Українська архівна енциклопедія. К., 2008. 880 с.

21. Українське документознавство (1991–2011). Науково-допоміжний бібліографічний покажчик. К., 2012. 175 с.

22. Шевченко О. В. Торговельне документознавство в структурі галузевого документознавства: особливості функціонування. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2017. № 1. С. 11-18.

23. Шерман О., Токарська А. Юридичне документознавство: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. 136 с.

REFERENCES

1. Anisimova, O. M., Kovalska, L. A. (2021). Spetsialni vydy dokumentatsii ta spetsialne (haluzeve) dokumentoznavstvo [Special types of documentation and special (branch) document science]. *Informatsiia ta sotsium. Zbirnyk materialiv VI Mizhnarodnoi*

naukovo-praktychnoi konferentsii 04 chervnia 2021 [Information and society. Proceedings of the VI International Scientific and Practical Conference, June 4, 2021]. Vinnytsia. P. 91-93 [in Ukrainian].

2. Arkhivistyka. Terminolohichniy slovnyk. [Archival science. Terminological dictionary] (1998). Kyiv. 105 p. [in Ukrainian].

3. Bezdrabko, V. V. (2006). *Upravlinske dokumentoznavstvo [Administrative document science]*. Kyiv. 207 p. [in Ukrainian].

4. Biriukov, V. V., Kovalenko, V. V., Biriukova, T. P., Kovalov, K. M., (2007). *Kryminalistychne dokumentoznavstvo: prakt. posib [Forensic documentary science: a practical help]*. Kyiv. 332 p. [in Ukrainian].

5. Dilovodstvo y arkhivna sprava. Terminy ta vyznachennia poniat: DSTU 2732:2004. [Clerkship and archival work. Terms and definitions of concepts: DSTU 2732:2004]. URL : [https://vn.court.gov.ua/userfiles/27_2732-2004\(1\).pdf](https://vn.court.gov.ua/userfiles/27_2732-2004(1).pdf) [in Ukrainian].

6. Klymova, K. I. (2022). *Spetsialni vydy dokumentatsii. Robocha prohrama ta sylabus navchalnoi dystsypliny [Special types of documentation. Work program, syllabus of the academic discipline]*. Kyiv: SUT [in Ukrainian].

7. Klymova, K. I. (2021). Spetsialni systemy ta spetsialni vydy dokumentatsii: meta i zavdannia navchalnykh dystsyplin [Special systems and special types of documentation: purpose and tasks of educational disciplines]. *Informatsiia ta sotsialni komunikatsii suchasnoho svitu: trendy hlobalizatsii. Materialy Mizhnarodnoho kruhloho stolu 12 travnia 2021 r. [Information and social communications of the modern world: globalization trends. Materials of the International Round Table on May 12, 2021]*. Kyiv. P. 28-31. URL : https://dut.edu.ua/uploads/p_1525_41843598.pdf. [in Ukrainian].

8. Klymova, K. I. (2016). Yurydychne dokumentoznavstvo: poniattia, zmist, struktura ta mezhi [Legal documentation: understanding, understanding, structure and boundaries]. *Terminolohiia dokumentoznavstva ta sumizhnykh haluzei znan. Zbirnyk naukovykh prats [Terminology of documentary science and*

knowledge of summaries. Collection of scientific works] Vyp. 9. Kyiv. P. 75-86. [in Ukrainian].

9. Kovtaniuk, Yu. S. (2022). Vytoky elektronnoho dokumentoznavstva yak naukovooho napriamu dokumentoznavstva [Origins of electronic document studies as a scientific direction of document studies]. *Arkhivy Ukrainy [Archives of Ukraine]*. № 2-3. P. 14-36. [in Ukrainian].

10. Kratkyi slovar arkhivnoi termynolohyy [Concise Dictionary of Archival Terminology] (1968). Moscow-Leningrad. 58 p. [in Russian].

11. Kratkyi slovar vydiv y raznovydnosti dokumentov [Brief dictionary of types and varieties of documents] (1974). Moscow. 80 p. [in Russian].

12. Kuleshov, S. H. (2012). *Zahalne dokumentoznavstvo [General documentary science]*. Kyiv. 123 p. [in Ukrainian].

13. Kuleshov, S. H. (2003). *Upravlinske dokumentoznavstvo. Navchalnyi posibnyk [Administrative document science. Tutorial]*. Kyiv: DAKKKiM. 57 p. [in Ukrainian].

14. Kushnarenko, N. M. (2010). *Spetsialne dokumentoznavstvo : navch. posib. dlia dystants. navchannia [Special document studies: a study guide for distance learning]*. Naukovyi redaktor [Scientific editor] H. M. Shvetsova-Vodka. Kyiv: Un-t «Ukraina». 280 p. [in Ukrainian].

15. Lisina, S. O. (2013). *Spetsialni vydy dokumentatsii [Special types of documentation]*. Kod modulia: SKID_6043_S01 URL : <http://edu.lp.edu.ua/moduli/specialni-vydy-dokumentatsiyi> [in Ukrainian].

16. Luhova, T. A. (2016). *Haluzeve dokumentoznavstvo. Robocha prohrama dystsypliny [Branch documentary science. Work program of the discipline]*. Kafedra dokumentoznavstva ta informatsiinoi diialnosti Odeskoho natsionalnoho politekhnichnoho universytetu [Department of Document Studies and Information Activities of Odessa National Polytechnic University]. URL : <https://www.academia.edu/38753308/> [in Ukrainian].

17. Natsionalnyi klasyfikator Ukrainy. Klasyfikator upravlinskoï dokumentatsii [National Classifier of Ukraine. Classifier of management documentation]: NK 010:2021. URL : <https://undiasd.archives.gov.ua/doc/klasifikator.pdf>. [in Ukrainian].

18. Palekha, Yu. (2022). Transportne dokumentoznavstvo yak skladnyk nauky pro dokument [Transport document studies as a component of document science]. *Informolohichni, dokumentoznavchi, bibliotekoznavchi ta arkhivoznavchi studii v suchasnomu sviti. Prohrama I Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu 27 zhovtnia 2022 r.* [Informatics, document studies, librarian studies and archival studies in the modern world. Program of the 1st All-Ukrainian scientific and practical conference with international participation on October 27, 2022]. Kyiv. URL : <http://vstup.ntu.edu.ua/osvitprog/FTIT/029-UDP-2022-bak.pdf>. [in Ukrainian].

19. Tupchiienko-Kadyrova, L. H. (2005). Muzychne dokumentoznavstvo: problemy formuvannia naukovoï dystsypliny [Musical documentary studies: problems of forming a scientific discipline]. *Dokumentoznavstvo. Bibliotekoznavstvo. Informatsiina diialnist: problemy nauky, osvity, praktyky : materialy II mizhnar. nauk.-prakt. konf. Kyiv, 17–18 trav. 2005 r.* [Documentary science. Library science. Information activity: problems of science, education, practice: materials of the II international scientific and practical conference. Kyiv, May 17–18. 2005]. Kyiv. V. 1. P. 10-12 [in Ukrainian].

20. Ukrainska arkhivna entsyklopediia (2008). [Ukrainian archival encyclopedia]. Kyiv. 880 p. [in Ukrainian].

21. Ukrainske dokumentoznavstvo (1991–2011). Naukovo-dopomizhnyi bibliohrafichnyi pokazhchyk (2012) [Ukrainian documentary studies (1991–2011). Scientific auxiliary bibliographic index]. Kyiv. 175 p. [in Ukrainian].

22. Shevchenko, O. V. (2017). Torhovelne dokumentoznavstvo v strukturi haluzevoho dokumentoznavstva: osoblyvosti funktsionuvannia [Commercial documentary science in the structure of branch documentary science: features of functioning].

Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia [Library science. Documentary science. Informatology]. № 1. P. 11-18. [in Ukrainian].

23. Sherman, O., Tokarska, A. (2010). *Yurydychne dokumentoznavstvo: Navchalnyi posibnyk dlia studentiv vyshchyykh navchalnykh zakladiv [Legal Documentation: Starting Handbook for Students of the Highest Starting Mortgages]*. Lviv: Lvivskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav [Lviv State University of Internal Affairs]. 136 p. [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

Віддзеркалення документознавчих наукових дискусій у концепціях, структурі та змісті навчальних дисциплін закладів вищої освіти є ознакою тісного взаємозв'язку та взаємовпливу науки й освітнього процесу. Розроблення навчальних і робочих програм, силабусів та викладання окремих дисциплін не лише увиразнюють невирішені проблеми у певних галузях наукових знань, а й стимулюють теоретико-фундаментальні та теоретико-прикладні дослідження. До останніх слід віднести студіювання видової класифікації спеціальної документації. Осмислення структури та змісту навчальної дисципліни «Спеціальні види документації», включеної до переліку компонент освітньої програми підготовки фахівців першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 029 Інформаційна, бібліотечна та архівна справа, визначило коло невирішених/дискусійних питань у документознавстві: сутність понять «вид документації» та «спеціальні види документації»; яка існує видова класифікація систем документації не лише в рамках управлінської документації, а в загальній класифікаційній схемі документації, в якій оприсутнена й сама управлінська документація; які критерії/ознаки диференціації, віднесення систем документації до того чи іншого спеціального виду; чи можна віднести документацію установи, її структурного підрозділу до спеціальних видів документації; які напрями досліджень

спеціальних видів документації у галузевому чи спеціальному документознавстві та ін. Накопичення емпіричного матеріалу у вивченні спеціальних видів документації (визначення видового складу документації та факторів впливу на їх формування) виведе на теоретичних рівень студіювань: обґрунтування базових понять щодо видів документації та спеціальних видів документації, розробка класифікаційної схеми видів документації відповідно до законів систематики, міжвидові зв'язки документації та внутрішні зв'язки документів, що формують спеціальні види документації.

Ключові слова: *види документації, спеціальні види документації, види спеціальної документації, видова класифікація документації.*

УДК 069.29-056.2 (477)(045)

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2022-17-125-154>

FORMATION OF INCLUSIVE SPACE IN THE INSTITUTIONS OF SOCIAL MEMORY OF UKRAINE

ФОРМУВАННЯ ІНКЛЮЗИВНОГО ПРОСТОРУ В ІНСТИТУТАХ СОЦІАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ УКРАЇНИ

Тетяна Курченко,

*кандидат історичних наук,
доцент, доцент кафедри
історії та*

документознавства,

E-mail: t.kurchenko@ukr.net,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2704-6482>

Researcher ID:

*[https://www.researchgate.net/pr
ofile/Tetiana_KurchenkoGoogle
Scholar:](https://www.researchgate.net/profile/Tetiana_KurchenkoGoogleScholar)*

*[https://scholar.google.com.ua/cit
ations?user=ENMK6KEAAAAJ
&hl=uk&oi=sra](https://scholar.google.com.ua/citations?user=ENMK6KEAAAAJ&hl=uk&oi=sra)*

Національний авіаційний

університетпроспект

*Любомира Гузара, 1, м. Київ,
Україна, 03058*

Tetiana Kurchenko,

*Ph..D. in Historical Sciences,
Associate Professor of the
Department of History and*

Records Management

E-mail: t.kurchenko@ukr.net,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2704-6482>

Researcher ID:

*[https://www.researchgate.net/pr
ofile/Tetiana_KurchenkoGoogle
Scholar:](https://www.researchgate.net/profile/Tetiana_KurchenkoGoogleScholar)*

*[https://scholar.google.com.ua/cit
ations?user=ENMK6KEAAAAJ
&hl=uk&oi=sra](https://scholar.google.com.ua/citations?user=ENMK6KEAAAAJ&hl=uk&oi=sra)*

National Aviation

University, 1, Liubomyra Huzara

ave., Kyiv, Ukraine, 03058

ABSTRACT

The article is devoted to the formation of an inclusive space in the institutions of social memory of Ukraine, to the creation of equal access opportunities to the historical and cultural heritage for people with special needs and groups of the population with

limited mobility. It is noted that at the beginning of the 21st century. Ukrainian society finally came to understand the value of every person, talked about barrier-free and inclusive environment in education, culture, state structures, urban planning, etc. This conscious desire of Ukraine for European values and democracy was enshrined in a number of legislative acts, national programs and projects. The author emphasizes that as of January 1, 2020, there were about 2.7 million people with various types of disabilities in Ukraine. Russia's military aggression against Ukraine and hostilities led to the disability of a certain part of military personnel and the civilian population, which significantly exacerbated the problem of their access to the historical and cultural heritage and cultural environment today and in the future.

In order to find out the state of formation of an inclusive environment in archival, library and museum institutions, the author of the article analyzed the websites of 9 Central state archival institutions and 24 regional archives, 13 library institutions of national and national importance, 24 regional universal scientific libraries, 7 museum institutions of national importance and 19 regional local history museums of Ukraine. It was found that among the named institutions of social memory, archives have best adapted their websites to the needs of people with visual impairments, museum institutions have placed on their information resources the largest number of materials for people with disabilities and have significant developments regarding the forms and methods of work with inclusive the audience. For library institutions, the most convenient platform for organizing work with a special audience is inclusive reading rooms and library hubs. The author also investigated the problems of physical accessibility of the premises of socio-cultural institutions for people with disabilities and the organization of scientific and practical training of employees of libraries, museums and archives to create a barrier-free environment in institutions.

The achievements of social memory institutions regarding the formation of spaces of inclusion, despite the identified problems and

shortcomings, are highlighted in the article, testify to the turning of society in the face of the problems of people with disabilities, the spread of ideas of barrier-freeness among employees of socio-cultural institutions.

Keywords: *institute of social memory, archive, museum, library, inclusive space, barrier-free, people with special needs, less mobile population groups.*

Постановка проблеми. Історико-культурна спадщина кожного народу лежить в основі національної ідентифікації громадян, є підґрунтям його єдності, стійкості перед історичними викликами, ментальним середовищем усіх освітніх і культурних процесів. Держава, згідно з Конституцією, має забезпечити вільний і безперешкодний доступ до культурної спадщини, що зберігається в інститутах соціальної пам'яті: архівах, музеях, бібліотеках, усім категоріям громадян без залежності від їх віку, статі, фізичних та інших особливостей. Сьогодні для України проблема доступу людей з особливими потребами до культурного надбання нації набуває надважливого значення через умови повномасштабної війни росії проти України, метою якої є руйнація національної ідентичності українців, знищення документальних свідок її історії та культури. Ще одним фактором необхідності побудови безбар'єрного суспільства в Україні є постійне зростання частки людей з інвалідністю серед населення держави. Станом на 01 січня 2020 року, в Україні 2,7 млн. осіб мають інвалідність, у тому числі 163,9 тис. дітей (Офіційний вебсайт Міністерства соціальної політики України, 2022). 80 % серед них – це люди працездатного віку і, на жаль, кількість таких людей в умовах війни буде зростати. Головною проблемою для цієї категорії населення є рівний доступ до всіх можливостей сучасної цивілізації, починаючи від пересування містом і закінчуючи доступом до інформації, освіти і культурних надбань нації.

Розуміння актуальності створення безбар'єрного суспільства з рівними правами доступу до культурної спадщини усіх громадян прийшло з усвідомленням важливості для українців європейських цінностей і курсом країни на євроінтеграцію. Поступово концепція безбар'єрності в Україні була втілена в ряді нормативних актів, зокрема у Законі «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» № 876-ХІІ від 21 березня 1991 р. (1991), викладена у Розпорядженні Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2021 р. № 366-р «Про схвалення Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року» (2021), Розпорядженні Кабінету Міністрів України від 04 серпня 2021 р. № 883-р «Про затвердження плану заходів на 2021 і 2022 роки з реалізації Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року» (2021), Указі Президента України від 3 грудня 2021 р. № 533/2020 «Про забезпечення створення безбар'єрного простору в Україні» (2021) та ін. Національна стратегія опирається на провідні документи щодо створення безбар'єрного простору, зокрема Конвенцію про права осіб з інвалідністю, ратифіковану Законом України від 16 грудня 2009 р. № 1767-VI (2009), Європейську соціальну хартію (переглянуту), ратифіковану Законом України від 14 вересня 2006 р. № 137-V (2006), Конвенцію Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1976, ратифіковано в Україні 1999), міжнародну ініціативу «Партнерство Біарріц» тощо.

Одними із очікуваних результатів реалізації Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні є забезпечення можливостей людям з інвалідністю та іншим маломобільним групам населення «отримувати інформацію у найзручніший спосіб...та...отримати рівні умови та можливості для культурного (мистецького) та/або креативного вираження, провадження культурної діяльності; доступу до культурних послуг, культурних цінностей, культурної

спадщини та інформації про них (Про схвалення Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року, 2021). Урядові нормативні документи орієнтують усі соціокультурні інституції держави на реалізацію ідей безбар'єрності, забезпечення соціальної інтеграції тим особам, хто цього потребує через певні фізичні, ментальні або інші особливості, відкриття рівного і вільного доступу до інформаційних ресурсів суспільства.

Основою сучасної концепції діяльності інститутів соціальної пам'яті є людиноцентризм, орієнтація на потреби і реалізацію прав людини. Ця лінія залишається незмінною, незважаючи на несприятливі умови роботи архівних, бібліотечних та музейних установ в останні роки. В умовах 2-літніх обмежень і локдаунів під час епідемії COVID-19, військової агресії росії проти України, починаючи з 2014 р., і повномасштабної війни з 24 лютого 2022 р. інститути соціальної пам'яті розпочали реалізацію державної стратегії по формуванню інклюзивного простору в кожній конкретній установі. Колективи архівів, бібліотек, музеїв нині докладають значних зусиль до організації безбар'єрного доступу до своїх інформаційних ресурсів, перезавантажують та оптимізують свою діяльність, повертаючись обличчям до людей, дещо обмежених у можливостях реалізації свого права на доступ до історико-культурної спадщини. Кожна із установ шукає свої шляхи і форми організації доступу до інформації які вона може запропонувати цій соціальній групі людей. Узагальнення першого досвіду формування безбар'єрного середовища в інститутах соціальної пам'яті є надзвичайно актуальним. Хтось побачить в ньому нові можливості і цікаві форми роботи, якась установа знайде однодумців і партнерів для формування спільних проєктів, колективи ряду інституцій замисляться над можливістю такої діяльності. Головне – діяти і усвідомлювати, що в демократичному суспільстві, до якого ми прагнемо, немає місця дискримінації за будь-якими ознаками. Діяльність у цьому напрямку дозволить інститутам соціальної пам'яті не

лише подолати бар'єри доступу людей з інвалідністю та інших уразливих груп до історико-культурної спадщини України, але й відкриє нові можливості спілкування та взаємодії в громаді, допоможе розвивати архіви, бібліотеки і музеї як простори соціального діалогу й просвітництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність проблеми формування інклюзивного простору в інститутах соціальної пам'яті все більше привертає до неї інтерес практичних працівників соціокультурних установ та науковців.

Наразі на державному рівні робиться багато кроків, що б привернути увагу суспільства до проблем безбар'єрності, донести до населення актуальність ідей інклюзії. З метою поглиблення розуміння формування безбар'єрного простору в усіх сферах життя, його завдань, принципів дії, технологій в Україні в 2022 р. було випущено і презентовано широкому загалу «Довідник безбар'єрності» (2022). Спочатку він був випущений в електронному форматі, а восени з'явився в друкованій версії, зокрема і шрифтом Брайля. Електронна і друкована версії довідника містять QR- коди, що відсилають до перекладу жестовою мовою та аудіоверсії книжки.

Нині найбільш глибоко і повно проблема організації роботи із людьми з особливими потребами піднімається в контексті формування для них відповідного освітнього середовища. Над проблемами безбар'єрності в освіті сьогодні плідно працює багато авторів, зокрема О. Заярнюк (Заярнюк, 2015), А. Колупаєва, С. Єфімова, Л. Савчук (Колупаєва & Єфімова, 2010; Колупаєва & Савчук, 2011; Колупаєва, 2012), Перхун (Перхун, 2018), О. Попова та С. Киричок (Попова & Киричок, 2018), З. Шевців (Шевців, 2017) та ін. Досліджуючи проблему безбар'єрності в освітньому середовищі науковці тим чи іншим чином торкаються питань налагодження спільної роботи з інститутами соціальної пам'яті, створення спільних програм, координації діяльності.

Одними з перших проблему формування адаптованих вебсайтів в українських архівах і музеях в 2014 та 2016 рр.

дослідила група київських дослідників на чолі з доктором історичних наук, професором І. Тюрменко і виклала в монографії «Соціально-етичні основи збереження цифрової історико-культурної спадщини» (Тюрменко & Рогожа, 2017). В подальшому цей аспект досліджень знайшов відображення в колективній монографії «Соціальні комунікації інформаційного суспільства: теоретичні та прикладні аспекти» (2020).

Останнім часом науковці, що працюють в контексті бібліотечної діяльності звернули увагу на проблему формування безбар'єрного доступу до бібліотечних фондів. Зокрема, це питання знайшло відображення в публікаціях М. Боболович (Боболович, 2020), В. Геменчука (Геменчук, 2022), С. Кравченко та О. Шматько (Кравченко & Шматько, 2022) І. Тюрменко та Л. Халецької (Тюрменко & Халецька, 2020). Різні аспекти формування інклюзивного простору в українських музеях розглядались в науково-практичних виданнях різних років «Музей: менеджмент і освітня діяльність» (2009), «Демократія та права людини. Кращі практики інклюзії 2020 (Зіненко & Ясеновська, 2020), Т. Курченко (Курченко, 2017), Ж. Паскал (Паскал, 2021), В. Решетнік (Решетнік, 2019), Л. Халецька (Халецька, 2020) та інших авторів. Регулярно проблема інклюзії в музейних закладах піднімається на сторінках інформаційного порталу «Музейний простір» (Prostir. Museum), де знаходять відображення кращі інклюзивні практики республіканських та регіональних музейних осередків, звіти про роботу науково-практичних конференцій на інклюзивну тематику, матеріали тренінгів та семінарів тощо.

Разом з тим, наукових робіт, які б узагальнювали досвід набутий українськими інститутами соціальної пам'яті щодо створення безбар'єрного доступу до інформаційних ресурсів установ, формування вебсайтів адаптованих до потреб людей з інвалідністю, ґрунтовного аналізу цікавих форм інклюзивної роботи в архівах, бібліотеках, музеях на сьогоднішній день недостатньо. Отже, проблема організації безбар'єрного доступу

до історико-культурної спадщини в інститутах соціальної пам'яті України є актуальною, цікавою, але недостатньо розробленою у науковій літературі.

Мета статті полягає в узагальненні досвіду формування інклюзивного середовища в архівних, бібліотечних та музейних установах України та наданні рекомендацій з його удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Останніми роками термін «інклюзія» набуває все більшого поширення в Україні. Інклюзія, або дослівно, включення, є системою запобігання дискримінації і, відповідно, потрібна скрізь і для будь-яких вразливих груп населення. Потрібна вона і у сфері доступу до документальної історико-культурної спадщини, що має розглядатись під кутом зору забезпечення демократичних прав людини в державі. Розглядаючи інклюзію в широкому сенсі й визнаючи потребу в ній різних цільових груп, автор статті робить акцент на людях з різними видами інвалідності (зору, слуху, руху, ментальними розладами тощо) через те, що дії суспільства щодо включення цієї групи часто стають лакмусовим папірцем інклюзивного ставлення в цілому. Критеріями інклюзивності виступають участь, доступність, підвищення спроможностей та забезпечення сталості процесів. З огляду на це, створення інклюзивного середовища в архівах, бібліотеках і музейних установах є багатоаспектною проблемою. Безбар'єрність досягається за рахунок наявності у соціокультурного закладу вебсайту адаптованого до людей з особливими потребами; фізичної доступності архівних, бібліотечних та музейних установ для маломобільних людей з різними видами інвалідності; наявності в практичній роботі закладів спеціальних форм інформаційної, освітньої, культурної діяльності, орієнтованих на людей з особливими потребами; забезпечення підготовки фахівців з інклюзивної роботи в інститутах соціальної пам'яті, налагодження комунікації і плідних контактів із різними громадськими фондами, органами влади, соціального забезпечення тощо.

Вирішення цих і інших завдань дозволить українським архівним, бібліотечним і музейним установам реально стати учасниками формування безбар'єрного суспільства в Україні, повернутись обличчям до усіх громадян, їх інформаційних і соціокультурних потреб.

Для з'ясування готовності соціокультурних установ України працювати над вирішенням проблеми формування безбар'єрного доступу до історико-культурної спадщини, наявності певного досвіду роботи з маломобільними групами населення та людьми з особливими потребами, автором даної статті було здійснено моніторинг діяльності архівних, бібліотечних та музейних закладів загальнодержавного та обласного значення. Серед архівних установ було переглянуто вебсайти центральних державних архівів (9 установ станом на липень 2022) та архівів областей України (24 установи, в тому числі і евакуйованих архівів Луганської та Донецької областей), серед бібліотечних закладів – вебсайти закладів національного та загальнодержавного значення (13 установ) і всіх обласних універсальних наукових бібліотек (24 установи), серед музейних осередків для дослідження було обрано вебсайти 7 провідних національних музеїв (Національний музей історії України, Національний музей мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків, Дніпровський Національний історичний музей імені Дмитра Яворницького, Національний музей Тараса Шевченка, Національний музей історії України у Другій світовій війні, Національний музей Голодомору-геноциду, Мистецький арсенал) та краєзнавчих музейних установ обласного значення (19 установ: Київська, Чернігівська, Харківська, Дніпропетровська, Львівська області таких музейних установ не мають). Певний обсяг інформації було отримано від перегляду сторінок відповідних закладів в соціальній мережі Фейсбук. Свого часу авторка статті була членом моніторингової групи, що вивчала доступ до історико-культурної спадщини України через вебсайти архівних і музейних установ в 2014 та 2016 рр. Зібраний для монографії

(Курченко, 2017) матеріал дозволив порівняти сьогоднішній стан роботи українських архівних та музейних установ з людьми з особливими потребами із більш раннім періодом їх діяльності.

Як вже зазначалось, однією із складових організації безперешкодного доступу до інформаційних ресурсів соціокультурних установ є наявність вебсайту, адаптованого до потреб осіб з особливими потребами. Такої допомоги в першу чергу потребують люди з різними порушеннями зору. В Україні точної офіційної статистики щодо кількості людей з повною або частковою втратою зору немає, за неофіційними даними, – це приблизно 100 тисяч людей, з них понад 10 тисяч – діти (Офіційний вебсайт фундації 03:00., 2022). Для таких осіб вкрай важливим є наявність на головній сторінці вебсайту установи спеціальної функції для слабкозорих. Про це сигналізує позначка у вигляді людського ока на головній сторінці вебсайту, що вказує на його адаптацію до потреб людей із різними порушеннями зору. Натискання на відповідний символ дає можливість користувачеві змінювати величину літер, вибирати рівень контрастності тексту, колір шрифту повідомлення і тла документу.

Дослідження показало, що найкраще до потреб людей з різними проблемами зору адаптовано вебсайти архівних установ України. Станом на липень 2022 р. функцію для слабкозорих громадян мають вебсайти 7 Центральних державних архівів і вебсайт Державної архівної служби України. Із 24 вебсайтів обласних державних архівів 16 мають функцію для людей з порушенням зору і 1 вебсайт надає можливість збільшення шрифту при відсутності спеціальної позначки. Це складає 71 % від усіх вебсайтів державних архівів областей. До порівняння, у 2014 р. лише 14 % вебсайтів державних обласних архівів мали таку функцію, а в 2016 р. таких сайтів було 36 %. (Тюрменко & Рогожа, 2017: 113).

Вебсайти бібліотечних та музейних установ адаптовані до користування аудиторією з порушеннями зору набагато

гірше. Спеціальні символи для людей із слабким зором розміщено лише на 1 вебсайті бібліотеки національного значення (Національна бібліотека України для дітей) і на 3 вебсайтах обласних універсальних наукових бібліотек (далі ОУНБ) (Вінницької, Одеської та Рівненської областей). Це не означає, що інші бібліотечні заклади зовсім не удоступнюють свої вебсайти для людей з порушеннями зору. До прикладу, Миколаївська обласна універсальна наукова бібліотека частину матеріалів сайту супроводжує аудіогідом, але інформація про це знаходиться десь на боковій панелі вебсайту і не відразу кидається у вічі. Житомирська ОУНБ має на вебсайті окремий сервіс для людей із проблемами зору і слуху, окремий віртуальний інклюзивний читальний зал, але знайти його серед матеріалів вебсайту доволі непросто.

Вебсайти музейних установ України із числа 7 знакових національних музеїв у 4 випадках містять функцію для людей із вадами зору і слуху. Це вебсайти Національного музею мистецтв імені Богдана і Варвари Ханенків, що займає провідне місце серед українських музейних закладів по створенню безбар'єрного доступу до музейних колекцій, Національного музею Голодомору-геноциду, що свого часу реалізував проєкт «Доступний сайт-доступний музей» (містить аудіоекскурсії, екскурсію жестовою мовою, що адаптована до людей з вадами слуху і має розділ «Доступність»), Національного музею історії України (наявний аудіогід по музею, деталізований опис експозиції та окремих музейних предметів) та музею «Мистецький арсенал» (розділ «Доступність»). Серед названих вебсайтів особливо виділяється інформаційна платформа Національного музею мистецтв імені Богдана і Варвари Ханенків. В 2019 р. за підтримки Українського культурного фонду (далі УКФ) музей створив новий вебсайт відповідно до міжнародних стандартів інклюзивного ІТ-дизайну. Вебсайт забезпечує зручний доступ до контенту користувачам з інвалідністю (зір, слух, рух, інтелект, сенсорні, а також комплексні порушення) українською та англійською мовами.

Серед зручностей сайту – можливість збільшення шрифту, налаштування кольорової схеми та контрастності, наявність альтернативних текстів (вербальних описів) до всіх візуальних складових (для зчитування за допомогою скрін-рідерів), коректне структурування контенту, що сприяє легкій навігації зі скрін-рідером. Вебсайт є комфортним для людей із сенсорними порушеннями, коли жодний ефект (звук, відео, анімація, блимання тощо) не запускається без команди користувачів. Для людей із порушеннями моторики працює опція управління та навігації вебсайтом винятково за допомогою клавіатури (Офіційний вебсайт Національного музею мистецтв імені Богдана і Варвари Ханенків, 2021).

Серед 19 обласних краєзнавчих музеїв лише вебсайт Кіровоградського обласного музею має меню доступності для слабкозорих і два музеї – Луганської та Сумської областей мають на головній сторінці розділ «Інклюзія», що надає повну інформацію про всі види послуг для людей з особливими потребами. Інформація подана там є вже дещо адаптованою до сприйняття людьми із певними проблемами з зором. В 2014 і в 2016 рр. на вебсайтах краєзнавчих музеїв обласного значення функція для людей з порушеннями зору була повністю відсутня (Тюрменко & Рогожа, 2017: 133).

Одночасно із адаптацією вебсайтів інститутів соціальної пам'яті до потреб осіб із різними видами інвалідності, визначальним критерієм їх безбар'єрності є наявність інформації щодо організації інклюзивних практик в кожній конкретній установі та інформаційного контенту документів, виставок, експозицій тощо. Варто зауважити, що саме цей критерій найкраще реалізується через вебсайти інститутів соціальної пам'яті і свідчить про наявність і тяглість такої діяльності. До прикладу, вебсайти 7 із 13 бібліотек національного та загальнодержавного рівня містять інформацію про різні форми роботи із людьми з особливими потребами, 12 із 24 ОУНБ інформують користувачів про наявність таких послуг. Так, це може бути підбірка інклюзивної

літератури з фондів бібліотеки із детальним описом; корисні гіперпосилання на вебсайти державних структур, організацій, та благодійних фондів, що забезпечують роботу із соціально незахищеним населенням в області; інформація про роботу хабів, інклюзивних читальних залів, клубів безбар'єрності, а також новини їх поточної діяльності.

Музейні установи першими серед інших інститутів соціальної пам'яті розгорнули роботу серед людей з особливими потребами і налагодили інформавання про свій досвід. Засвідчуємо, що всі досліджені музейні заклади національного рівня сьогодні мають власний досвід роботи із особливою аудиторією, 12 із 19 краєзнавчих музеїв областей також активно працюють в зоні інклюзії та інформують про наявність інклюзивних клубів із майстер-класами, театральних музейних студій, досвід виготовлення і використання тактильних копій музейних предметів, інклюзивних квестів, лекторіїв жестовою мовою, роботу з дітьми з різними видами інвалідності тощо.

Реалізація доступу до інформаційного контенту фондів зібрань інститутів соціальної пам'яті реалізується через розширення можливостей онлайн-контакту користувачів з документальними зібраннями архівів і бібліотек, музейними пам'ятками. Розміщення на вебсайтах установ пошукового апарату до інформаційних фондів, анотованих реєстрів архівних описів, архівних довідників, комплексів оцифрованих документів, електронних бібліотек, баз даних, онлайн виставок, створення віртуальних читальних залів та інших сервісів уможливорює вільний доступ до історико-культурної спадщини в режимі 24/7 для всіх користувачів, і особливо для маломобільних груп населення. Проблема створення віддаленого доступу до документів інститутів соціальної пам'яті є окремим напрямом досліджень і не може детально розглядатись в рамках даної статті. Принагідно зауважимо, що проблемами віддаленого доступу до фондів архівів, бібліотек та музейних установ активно займаються такі фахівці як

Л. Божук, В. Банах, Т. Білушак, Г. Боряк, Н. Вовк, В. Гавриш, Л. Дубровіна, Ж. Мина, І. Отамась, Н. Пасмор, М. Палієнко, Ю. Половинчак, Є. Прокопенко, І. Тюрменко, А. Хромов, Л. Халецька та багато інших авторів.

Ще одним важливим критерієм формування інклюзивного простору в інститутах соціальної пам'яті є фізична доступність установ. Маломобільна людина з інвалідністю навряд чи зважиться на відвідування закладу не ознайомившись з умовами доступу до нього. З огляду на це, інформація про умови доступу до приміщень установи, читальних і виставкових залів, абонементу в обов'язковому порядку має бути розміщена на вебсайтах архівів, бібліотек, музеїв. Таке інформування особливо важливе в музейній сфері, адже музейні форми роботи передбачають більш тісний контакт аудиторії з музейними предметами, функціонування в музейних осередках офлайн-клубів, гуртків, що потребують особистої присутності в музеї. Участь маломобільних груп населення в освітній і культурній діяльності музейного закладу передбачає створення певних зручностей: комфортних під'їздів до музею, наявності стоянки автотранспорту з місцями для інвалідів, пандусів для заїзду людей на візках в установу, широких дверних прорізів і ліфтів для пересування осіб з інвалідністю, спеціально обладнаних туалетних кімнат тощо. Викликом в організації території інклюзії в бібліотеках, музеях і архівах є той факт, що зазвичай такі установи розміщуються в архітектурних спорудах, що є пам'ятками культури і охороняються законом. Це виключає втручання в їхні конструкцію та вигляд і потребує складніших рішень.

На жаль, українські музейні установи не до кінця розуміють взаємозалежність наявності такої інформації на вебсайті із рівнем безбар'єрності установи. Значок людини в інвалідному візочку на вебсайтах світових музеїв промовисто свідчить про те, що установа є дружньою до людей з інвалідністю і має всю потрібну їм інфраструктуру. Серед усіх досліджених вебсайтів національних і обласних краєзнавчих

музеїв автору статті пощастило знайти лише декілька ресурсів, де б така інформація була присутня і легко читалася. Так, Національний музей історії України в роки Другої світової війни має на вебсайті окремий розділ для відвідувачів з малою мобільністю, де розміщено наказ по музею про порядок супроводу співробітниками музею осіб з маломобільних груп, схеми доступу до музейних залів для людей на візках, місцезнаходження кнопок допомоги інвалідам, наявність інших зручностей. Надзвичайно дружнім до людей з інвалідністю є вебсайт Національного музею мистецтв імені Богдана і Варвари Ханенків: музей надає всю наявну інформацію про зони доступності в музеї для інвалідів і базові зручності для них. Рівненський і Тернопільський обласні краєзнавчі музеї також надають на сайтах вичерпну інформацію про наявність пандусів, кнопок виклику відповідальних працівників. Полтавський краєзнавчий музей ділиться на сайті планами на реконструкцію музейного простору, зокрема майбутньою схемою облаштування спеціалізованих санвузлів, розміщенням стікерів на поручнях сходів з рельєфними позначеннями, вказівниками напрямків доступності, новою нумерацією залів, в тому числі і шрифтом Брайля, сучасним технічним рішенням будівництва похилих підйомники, пандусів, створенням елементів смарт-музею. А от від інших музеїв таку інформацію вдалося отримати лише в ході особистого листування з ними через сторінки Фейсбуку. Співробітники Житомирського, Запорізького, Одеського музеїв мусили визнати, що попри широкий діапазон роботи із особливою аудиторією, поки що їх заклади не дуже доступні для людей з інвалідністю через відсутність фінансів на переобладнання сходів, відсутність ліфтів. В деяких випадках в музейних закладах створюються окремі зони обмеженої доступності, що в цілому не вирішує проблеми. Навіть така потужні музейні установи як Національний музей Історії України та Національний музей Тараса Шевченка мають проблеми із доступністю приміщень для людей на візках. Отже, українська музейна спільнота в міру

своїх можливостей намагається вирішити проблему фізичної доступності власними силами, але для глобального покращення ситуації потрібні мир, державне фінансування реконструкції музеїв, залучення спонсорів.

Бібліотеки також мають певні проблеми із фізичною доступністю до своїх приміщень. Зазвичай сучасні бібліотечні заклади налагоджують «живу» комунікацію із користувачами через бібліо-хаби, сучасні інтерактивні простори. Вони є зручною формою долучення маломобільних груп населення до інформаційних ресурсів бібліотек в офлайн-форматі, але при умові що хаб є фізично доступним для людей з особливими потребами і має для них комфортні умови перебування. Моніторинг вебсайтів бібліотечних закладів показав, що дуже обмежена кількість бібліотечних закладів інформує людей з інвалідністю про рівень доступності своїх установ. Так, лише Національна історична бібліотека України розмістила на вебсайті інформацію про порядок супроводу людей з інвалідністю у бібліотечному закладі, умови для організації офлайн відвідування установи і послуги, що можна отримати в бібліотеці маломобільним групам населення.

З 2017 р. в Києві за сприяння департаменту культури КМДА реалізується проєкт підтримки міських бібліотек, невід'ємною складовою якого є формування в бібліотеках території безбар'єрності. В його рамках було створення бібліотечні хаби для проведення роботи з маломобільною особливою дитячою аудиторією «Оціум 51. Бібліотека на Русанівці», бібліотечний простір пристосований для інклюзивної роботи в Центральній районній бібліотеці Солом'янського району міста Києва, сучасний хаб бібліотеки імені Миколи Костомарова в Шевченківському районі, сучасний простір з елементами інклюзії ЦРБ ЦБС «Свічадо» Святошинського району тощо.

Архівні установи також мають суттєві проблеми із доступністю до своїх приміщень людей з різними видами інвалідності. Лише Державний архів Чернігівської області

розмістив на своєму вебсайті інформацію про облаштування архівної будівлі та прилеглої території для потреб інвалідів, наявності пандусів на вході і в середині будівлі, комфортних прорізів, ступінь доступності читального залу, розміщення тактильних табличок із шрифтом Брайля. Можливо, інші архівні установи також мають необхідні умови і зручності для осіб з особливими потребами, але віднайти таку інформацію на їх вебсайтах вкрай проблематично.

Для того щоб проблеми формування інклюзивного простору в архівах, бібліотеках і музейних закладах України вирішувались швидше і результативніше необхідно організувати відповідну підготовку персоналу: залучення його до тренінгів, обміну досвідом на відповідних науково-практичних форумах регіонального, республіканського та міжнародного значення.

Останніми роками популяризаторська робота держави, громадських об'єднань, міжнародних фондаций з питань безбар'єрності в інститутах соціальної пам'яті помітно посилилась. Проблемою впровадження інклюзивного доступу до історико-культурної спадщини опікуються Український культурний фонд, Кординаційно-ресурсний центр «Інклюзивна культура». Активно працюють на користь безбар'єрності для людей з інвалідністю різних нозологій українські громадські організації «Безбар'єрна Україна», «Відчуй», «Inclusive friendly», «Твій вимір», асоціації «Ми разом» та «Бачити серцем» та ін., однак їх діяльністю можливості співпраці на цій царині не обмежуються. House of Europe, фонди Посольства США, Британська Рада, програми транскордонної співпраці, Європейський культурний фонд та багато інших фондів і благодійних організацій зацікавлені в підтримці процесів безбар'єрності в Україні. До прикладу, починаючи з 2015 р. Харківська обласна фундація «Громадська альтернатива» популяризує інклюзію через щорічні просвітницькі фестивалі ІнклюзіОН, в ході яких намагаємося розкривати ціннісний та практичний зміст інклюзії, показувати наявні виклики,

знаходити успішні практики, створювати майданчики для обговорення (Зіненко & Ясеновська, 2020: 2).

21 грудня 2021 р. на порталі «Дія. Цифрова освіта» репрезентовано освітній курс «Безбар'єрна грамотність». Мета курсу полягає в ознайомленні всіх зацікавлених осіб з основними принципами безбар'єрності. Окремі соціокультурні установи на своїх вебсайтах надали інформацію про появу такого курсу, сформували гіперпосилання і запропонували співробітникам пройти підвищення кваліфікації з питань безбар'єрності з отриманням сертифіката (Центральний державний архів Полтавської області).

В період з 2019 по 2022 рр. в Україні відбулись десятки наукових та навчально-організаційних заходів направлених на популяризацію концепції безбар'єрного доступу до історико-культурної спадщини, забезпечення рівного доступу людей з інвалідністю до інформаційних ресурсів суспільства.

Особливо багато подій було зорганізовано в сфері музейної інклюзії, що вимагає формування найбільш контактного середовища. Так, 28 січня 2019 р. відбулась потужна Всеукраїнська наукова конференція «Інклюзія в музеї: простір рівних можливостей», проведена в музеї історії Києва за підтримки Незалежної асоціації психологів України, Педагогічного музею України і кафедри соціальної реабілітації та соціальної педагогіки КНУ ім. Тараса Шевченка. В ході її роботи було зорганізовано робочу групу проєкту «Відкритий музей: сучасні культурні практики», проведено низку практичних семінарів.

9 березня 2019 р. в межах соціального освітнього проєкту «Педагогіка позитиву» у Педагогічному музеї України відбувся семінар «Доступний музей: інклюзія в музейному просторі». Предметом обговорення на ньому були сучасні підходи до організації проєктної роботи в музеї для людей з особливими потребами, соціальна комунікація з маломобільними групами населення.

16 травня 2019 р. музейна спільнота мала можливість набути досвіду з організації ігрової діяльності серед дітей з особливими потребами в музейному інклюзивному середовищі в процесі роботи науково-практичного семінару «Музей як простір гри: сучасні підходи та технології». 29 вересня 2020 р. в рамках проекту Національного музею Голодомору-геноциду «Доступний сайт-доступний музей» відбувся семінар «Доступність музейних просторів». Участь у семінарі взяло 77 учасників, що представляли різні музейні і бібліотечні заклади, мистецькі центри і громадські організації, що цікавляться проблемою безбар'єрності. В 2020-2021 рр. музеєм «Мистецький арсенал» було організовано низку професійних заходів для музейних працівників об'єднаних єдиною назвою «Музейні рефлексії від Мистецького арсеналу». В грудні 2021 р. тематикою такої зустрічі став одмін досвідом практиками адаптації мистецтва до потреб людей з інвалідністю, організації для них безпечного музейного простору, формування інклюзивних освітніх програм в мистецьких музеях, налагодження партнерських зв'язків задля вирішення проблем безбар'єрності в музейному середовищі.

Проблема формування інклюзивного середовища в бібліотечних осередках України стала темою обговорення 22 березня 2021 р. на онлайн- конференції «Роль бібліотек у цифровій інклюзії», яку організували ВГО Українська бібліотечна асоціація, Рівненська обласна універсальна наукова бібліотека та компанія «Хуавей Україна». В листопаді 2022 р. бібліотечні працівники були долучені до обговорення участі бібліотечних закладів у організації навчання і дозвілля дітей-інвалідів на онлайн-конференції «Бібліотека – інклюзивний простір для дозвілля». Її було проведено на базі Рівненської ОУНБ. В ході конференції бібліотечній спільноті було презентовано досвід реалізації в 2020 р. інклюзивного проекту в бібліотечних закладах Рівненщини «Бібліотека – інклюзивний простір для молоді». Ця ініціатива була спрямована на соціальну інтеграцію та розвиток активності дітей, молодих

людей з інвалідністю та їх однолітків шляхом формування інклюзивного середовища в публічній бібліотеці та проведення інклюзивних розвиваючих тренінгів та культурних заходів. Ідея інклюзії в проєкті була реалізована через соціальну взаємодію дітей, молоді з різних соціальних груп, їх спільну діяльність та творчу реалізацію в середовищі бібліотеки, як «третього місця» в житті громади.

Завдяки активному спілкуванню працівників соціокультурних установ, обміну регіональним досвідом організації роботи з особливою аудиторією було започатковано і втілено в життя десятки цікавих місцевих проєктів. До прикладу, впродовж 2021 р. тільки УКФ було підтримано і профінансовано 13 інклюзивних проєктів бібліотек і музеїв. Серед них: «Інклюзивний ART-HUB» (Харків), «Пізнай мене через творчість – інклюзивний креативний майданчик» (Херсон), «Доторкнись – Відчуй – Пізнай» (Збараж), «Творчість лікує. Цикл інклюзивних еко-арт-терапевтичних програм Центру ремесел «Дустан» (Вінницька область), «Тактильні копії шедеврів світового мистецтва та інші засоби доступності для музею Ханенків» (Київ) тощо. Нині за підтримки Українського культурного фонду і ряду громадських організацій в середовищі українських музеїв втілюється проєкт для людей із інтелектуальними порушеннями «Доступність музеїв для людей з інтелектуальними порушеннями». Він має привернути увагу до впровадження ідеї і практики простої мови у роботу українських музеїв, вкрай необхідної для людей з труднощами читання і розуміння текстів. Остаточна реалізація проєкту передбачає низку конференцій, практичних тренінгів, випуск посібника з підготовки текстів простою мовою.

Отже, поступово в середовищі українських бібліотек, музеїв, архівів, що здійснюють формування і популяризацію української історико-культурної спадщини відбувається формування колективів, що готові докласти власних зусиль до створення безбар'єрного середовища в інститутах соціальної

пам'яті. Поступово вони долучаються до напрацьованого досвіду інклюзивної діяльності в Україні та за рубежом, отримують досвід від реалізації інклюзивних проєктів, набувають нових компетентностей, стають провідниками ідей безбар'єрності.

Висновки. Таким чином, ідеї формування інклюзивного простору набувають все більшого поширення в середовищі українських інститутів соціальної пам'яті. На шляху до реалізації ідей безбар'єрності українським архівам, бібліотекам, музеям доводиться долати інерцію мислення власних співробітників, активно співпрацювати з різними громадськими інституціями і органами влади, вирішувати безліч творчих та суто господарських питань. Без сумніву, установи, що долучились до ідей створення безбар'єрного середовища, нині мають цікаві напрацювання, гідні популяризації як в масштабах окремого регіону, так і за його межами. Разом з тим, для кращого запровадження інклюзивних практик важливо добре знати їх споживачів, залучати людей з різними видами інвалідності до тестування і створення різних продуктів і сервісів. Окремої уваги заслуговує удосконалення інформування громади про наявні послуги та інклюзивні ініціативи кожного окремого закладу. Інструменти, які мають розповідати про роботу установи соціальної пам'яті як широкому загалу, так і особливим групам користувачів, мають відповідати основним принципам доступності, зрозумілості та логічного розташування вебконтенту та вебсервісу. Інформація для людей з особливими потребами на вебсайтах, сторінках в соціальних мережах, мобільних додатках має постійно оновлюватись, бути повною і розміщуватись на чільному місці.

Задля вивчення міжнародного досвіду запровадження інклюзивних ініціатив українським соціокультурним закладам варто налагодити співпрацю з дипломатичним представництвом різних країн та їх культурними центрами. Перспективним є залучення бізнесу до співпраці. Така робота швидше за все потребуватиме виділення окремих штатних

одиниць, перерозподілу обов'язків серед співробітників, зміни стратегічних планів установ.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні. Закон України від 21 березня 1991 р. № 876-XII. Поточна редакція від 06.11.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text> (дата звернення 25.12.2021).

2. Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої). Закон України від 14 вересня 2006 р. № 137-V. Поточна редакція 08.06.2017р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/137-16#Text> (дата звернення 25.12.2021).

3. Про ратифікацію Конвенції права осіб з інвалідністю і Факультативного протоколу до неї. Закон України від 16 грудня 2009 р. №1767-VI. Поточна редакція 30.09.2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1767-17#Text> (дата звернення 25.12.2021).

4. Про схвалення Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року. Розпорядженні Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2021р. № 366-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80#Text> (дата звернення 10.01.2022).

5. Про затвердження плану заходів на 2021 і 2022 роки з реалізації Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 04 серпня 2021 р. № 883-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/883-2021-%D1%80#Text> (дата звернення 10.01.2022).

6. Про забезпечення створення безбар'єрного простору в Україні. Указ Президента України від 3 грудня 2021 р. №533/2020 URL: <https://www.president.gov.ua/documents/5332020-35809> (дата звернення 10.01.2022).

7. Базова інформація про незрячих. Офіційний вебсайт фондації 03:00. URL: <https://0300.com.ua/useful-info> (дата звернення 05.01.2022).

8. Боболович М. І. Бібліотека – інклюзивний простір для молоді. Мапа бібліотечного досвіду : огляд інновац. бібл. досвідів та впровадж. бібл. послуг / Рівнен. обл. універс. наук. б-ка ; Рівнен. обл. від-ня Укр. бібл. асоц. ; упоряд. Н. П. Волян ; ред. О. Л. Промська. Рівне : [б. в.], 2020. С. 6-8.

9. Гуменчук В. В. Сучасні бібліотеки України як інклюзивний простір: промоція читання та популяризація книги. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформалогія*. 2022. № 3. С.14-19.

10. Довідник безбар'єрності. URL: <https://bf.in.ua/> (дата звернення 05.01.2022).

11. Залярнюк О. В. Інклюзивна освіта в Україні: проблеми та шляхи її вирішення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*: збірн. наук. праць. Одеса: 2015. Вип. 2. С.190-193.

12. Зіненко О., Ясеновська М. Демократія та права людини. Кращі практики інклюзії. Київ: Фонд імені Фрідріха Еберта, 2020. 32 с.

13. Інвалідність та суспільство: навч.-метод. посібн. / За загред. Байда Н. Ю., Красюкова - Еннст О. В. Київ: 2012. 216 с.

14. Колупаєва А. А., Єфімова С. М. Вступ до інклюзивної освіти: навчальний курс. Київ. Науковий світ. 2010. 20 с.

15. Колупаєва А. А., Савчук Л. О. Діти з особливими освітніми потребами та організація їх навчання: наук.-метод. посібн. Вид. доп. та перероб. Київ: Вид. група «Апостол», 2011. 234 с.

16. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18.0.1979 р. Ратифікована Верховною Радою України 06.10.1999. URL:[https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text) (дата звернення 10.01.2022).

17. Кравченко С., Шматько О. Бібліотека як відкритий простір для соціалізації користувачів з особливими потребами. URL: <https://oth.nlu.org.ua/> (дата звернення 05.01.2022).

18. Курченко Т. Є. Стан доступу та збереження історико-культурної спадщини на веб-сайтах обласних краєзнавчих музеїв. Соціально – етичні основи збереження цифрової історико-культурної спадщини: монографія/ Тюрменко І. (кер.авт.кол.), Рогожа М., Божук Л., Курченко Т., Халецька Л. Київ : Талком. 2017. 172 с.

19. Музей: менеджмент і освітня діяльність. / упор. Г. Аартс, З. Мазурик. Львів : Літопис, 2009. 224 с.

20. Основи інклюзивної освіти: навч.-метод.посібник / за заг.ред. Колупаєвої А. А. Київ: «А. С. К.», 2012. 308 с.

21. Офіційний вебсайт Міністерства соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/timeline/invalidnist.html>(дата звернення 05.01.2022).

22. Офіційний вебсайт Національного музею мистецтв імені Богдана і Варвари Ханенків URL: <https://www.khanenkomuseum.kiev.ua> (дата звернення 05.10.2021).

23. Паскал Ж. Культурно-освітня діяльність установ соціальної пам'яті в мережі Інтернет у сучасних умовах. Історико-культурна спадщина: збереження, доступ, використання: монографія / відп. ред. Тюрменко І.І. Київ: НАУ,2021. С.205-214.

24. Перхун Л. Впровадження інклюзивної освіти в українському освітньому просторі. Імплементация європейських стандартів в українські освітні дослідження : збірн. матеріалів II Міжнар. наук. конфер. Укр. асоціації дослідників освіти 15 червня 2018 р. / Укр. асоціація дослідників освіти, НАПН України ; редкол.: С. А. Щудло, О. Заболотна, О. Ковальчук. Київ, 2018. С. 116–120.

25. Попова О., Киричок С. Діти з особливими освітніми потребами : розвиток інклюзивної освіти в Україні. *Психолог*. 2018. № 13-14. С. 90–96.

26. Решетнік В. Українська автентика в арт-терапії. *Практичний психолог*. 2019. № 2. С. 21–26.

27. Соціальні комунікації інформаційного суспільства: теоретичні та прикладні аспекти: монографія / під заг.ред. А. Г. Гудманяна, С. М. Ягодзінського. Київ : Талком, 2020. 260 с.

28. Тюрменко І., Халецька Л. Обласні бібліотеки України для дітей як соціокомунікаційні центри громад. Соціальні комунікації інформаційного суспільства: теоретичні та прикладні аспекти. аспекти: монографія / під заг. ред. А.Г. Гудманяна, С.М. Ягодзінського. Київ : Талком. 2020. С. 108–127.

29. Тюрменко І., Рогожа М., Божук Л., Курченко Т., Халецька Л. Соціально-етичні основи збереження цифрової історико-культурної спадщини: монографія. Київ : Талком. 2017. 172 с.

30. Халецька Л. П. Культурний хаб як форма трансформації інформаційно-комунікаційного простору музеїв в Україні. Освіта і наука у мінливому світі: проблеми та перспективи розвитку: матеріали III Міжнародної наукової конференції. 26-27 березня 2021 р., м. Дніпро. Частина I. / наук. ред. О.Ю. Висоцький. Дніпро: СПД «Охотнік», 2021.С. 299–301.

31. Шевців З. Основи інклюзивної педагогіки : підручник. Київ : ЦУЛ, 2017. 248 с.

REFERENCES

1. Pro osnovy sotsialnoi zakhyschenosti osib z invalidnistiu v Ukraini. Zakon Ukrainy vid 21 bereznia 1991 r. № 876-XII. Potochna redaktsiia vid 06.11.2022. URL :<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text> (data zvernennia 25.12.2021). [in Ukrainian].

2. Pro ratyfikatsiiu Yevropeiskoi sotsialnoi khartii (perehlianutoi). Zakon Ukrainy vid 14 veresnia 2006 r. № 137-V. Potochna redaktsiia 08.06.2017r. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/137-16#Text> (data zvernennia 25.12.2021). [in Ukrainian].

3. Pro ratyfikatsiiu Konventsii prava osib z invalidnistiu i Fakultativnoho protokolu do nei. Zakon Ukrainy vid 16 hrudnia 2009 r. №1767-VI. Potochna redaktsiia 30.09.2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1767-17#Text> (data zvernennia 25.12.2021).[in Ukrainian].

4. Pro skhvalennia Natsionalnoi stratehii iz stvorennia bezbariernoho prostoru v Ukraini na period do 2030 roku. Rozporiadzhenni Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 14 kvitnia 2021r. № 366-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80#Text> (data zvernennia 10.01.2022).[in Ukrainian].

5. Pro zatverdzhennia planu zakhodiv na 2021 i 2022 roky z realizatsii Natsionalnoi stratehii iz stvorennia bezbariernoho prostoru v Ukraini na period do 2030 roku. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 04 serpnia 2021 r. № 883-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/883-2021-%D1%80#Text> (data zvernennia 10.01.2022).[in Ukrainian].

6. Pro zabezpechennia stvorennia bezbariernoho prostoru v Ukraini. Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 3 hrudnia 2021 r. №533/2020 URL: <https://www.president.gov.ua/documents/5332020-35809> (data zvernennia 10.01.2022). [in Ukrainian].

7. Bazova informatsiia pro nezriachykh. Ofitsiyni vebсайт fundatsii 03:00. URL: <https://0300.com.ua/useful-info> (data zvernennia 05.01.2022).[in Ukrainian].

8. Bobolovych M. I. Biblioteka – inkliuzyvnyi prostir dlia molodi. Mapa bibliotechnoho dosvidu : ohliad innovats. bibl. dosvidiv ta vprovadzh. bibl. posluh / Rivnen. obl. univers. nauk. b-ka ; Rivnen. obl. vid-nia Ukr. bibl. asots. ; uporiad. N. P. Volian ; red. O. L. Promska. Rivne : [b. v.], 2020. S. 6-8. [in Ukrainian].

9. Humenchuk V. V. Suchasni biblioteki Ukrainy yak inkliuzyvnyi prostir: promotsiia chytannia ta populiaryzatsiia knyhy. Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informalohiia. 2022. № 3. S.14-19. [in Ukrainian].

10. Muzei: menedzhment i osvitnia diialnist. Upor. H. Aarts, Z. Mazuryk. Lviv : Litopys, 2009. 224 s. [in Ukrainian].

11. Dovidnyk bezbariernosti. URL: <https://bf.in.ua/> (data zvernennia 05.01.2022). [in Ukrainian].

12. Zaiarniuk O. V. Inkliuzyvna osvita v Ukraini: problemy ta shliakhy yii vyrishennia. Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu: zbirn. nauk. prats. Odesa: 2015. Vyp. 2. S.190-193.[in Ukrainian].

13. Zinenko O., Yasenovska M. Demokratii ta prava liudyny. Krashchi praktyky inkliuzii. Kyiv: Fond imeni Fridrikha Eberta, 2020. 32 s.[in Ukrainian].

14. Invalidnist ta suspilstvo: navch.-metod. posibn. / Za zah.red. Baida N. Yu., Krasiukova - Ennst O.V. Kyiv: 2012. 216 s. [in Ukrainian].

15. Kolupaieva A. A., Yefimova S. M. Vstup do inkliuzyvnoi osvity: navchalnyi kurs. Kyiv. Naukovyi svit. 2010. 20 s. [in Ukrainian].

16. Kolupaieva A. A., Savchuk L. O. Dity z osoblyvymy osvitnimy potrebamy ta orhanizatsiia yikh navchannia: nauk.-metod.posibn. Vyd. dop. ta pererob. Kyiv: Vyd. hrupa «Apostol», 2011. 234 s. [in Ukrainian].

17. Konventsiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii pro likvidatsiiu vsikh form dyskryminatsii shchodo zhinok vid 18.0.1979 r. Ratyfikovana Verkhovnoi Radoiu Ukrainy 06.10.1999. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text (data zvernennia 10.01.2022).[in Ukrainian].

18. Kravchenko S., Shmatko O. Biblioteka yak vidkrytyi prostir dlia sotsializatsii korystuvachiv z osoblyvymy potrebamy. URL: <https://oth.nlu.org.ua/> (data zvernennia 05.01.2022).[in Ukrainian].

19. Kurchenko T. Ye. Stan dostupu ta zberezhenia istoriko-kulturnoi spadshchyny na veb-saitakh oblasnykh kraieznavchykh muzeiv. Sotsialno - etychni osnovy zberezhenia tsyfrovoi istoriko-kulturnoi spadshchyny: monohrafiia/ Tiurmenko I. (ker.avt.kol.), Rohozha M., Bozhuk L., Kurchenko T., Khaletska L. Kyiv : Talkom. 2017. 172 s.[in Ukrainian].

20. Muzei: menedzhment i osvitalia diialnist. / upor. H. Aarts, Z. Mazuryk. Lviv : Litopys, 2009. 224 s.[in Ukrainian].

21. 20. Osnovy inkliuzyvnoi osvity: navch.-metod.posibnyk / za zah.red. Kolupaievoi A. A. Kyiv: «A. S. K.», 2012. 308 s. [in Ukrainian].

22. Ofitsiinyi vebсайт Ministerstva sotsialnoi polityky Ukrainy. URL: <https://www.msp.gov.ua/timeline/invalidnist.html>. (data zvernennia 05.01.2022). [in Ukrainian].

23. Ofitsiynyi vebсайт Natsionalnoho muzeiu mystetstv imeni Bohdana i Varvary Khanenkiv URL: <https://www.khanenkomuseum.kiev.ua> (data zvernennia 05.10.2021). [in Ukrainian].

24. Paskal Zh. Kulturno-osvitnia diialnist ustanov sotsialnoi pam'iaty v merezhi Internet u suchasnykh umovakh. Istoryko-kulturna spadshchyna: zberezhennia, dostup, vykorystannia: monohrafiia / vidp. red. Tiurmenko I.I. Kyiv: NAU, 2021. S. 205–214. [in Ukrainian].

25. Perkhun L. Vprovadzhennia inkliuzyvnoi osvity v ukrainskomu osvitnomu prostori. Implementatsiia yevropeyskykh standartiv v ukrainski osviti doslidzhennia : zbirn. materialiv II Mizhnar. nauk. konfer. Ukr. aspotsiatsii doslidnykiv osvity 15 chervnia 2018 r. / Ukr. asotsiatsiia doslidnykiv osvity, NAPN Ukrainy ; redkol.: S. A. Shchudlo, O. Zabolotna, O. Kovalchuk. Kyiv, 2018. S. 116–120. [in Ukrainian].

26. Popova O., Kyrychok S. Dity z osoblyvymy osvitnimy potrebamy : rozvytok inkliuzyvnoi osvity v Ukraini. Psykholoh. 2018. № 13–14. S. 90–96. [in Ukrainian].

27. Reshetnik V. Ukrainska avtentyka v art-terapii. Praktychnyi psykholoh. 2019. № 2. S. 21–26. [in Ukrainian].

28. Sotsialni komunikatsii informatsiinoho suspilstva: teoretychni ta prykladni aspekty: monohrafiia / pid zah. red. A. H. Hudmaniana, S. M. Yahodzinskoho. Kyiv : Talkom, 2020. 260 s. [in Ukrainian].

29. Tiurmenko I., Khaletska L. Oblasni biblioteki Ukrainy dlia ditei yak sotsiokomunikatsiini tsentry hromad. Sotsialni komunikatsii informatsiinoho suspilstva: teoretychni ta prykladni aspekty. aspekty: monohrafiia / pid zah. red. A.H. Hudmaniana, S.M. Yahodzinskoho. Kyiv : Talkom. 2020. S. 108–127. [in Ukrainian].

30. Tiurmenko I., Rohozha M., Bozhuk L., Kurchenko T., Khaletska L. Sotsialno -etychni osnovy zberezhennia tsyfrovoi istoryko-kulturnoi spadshchyny: monohrafiia. Kyiv : Talkom. 2017. 172 s. [in Ukrainian].

31. Khaletska L. P. Kulturnyi khab yak forma transformatsii informatsiino-komunikatsiinoho prostoru muzeiv v Ukraini. Osvita i nauka u minlyvomu sviti: problemy ta perspektyvy rozvytku: materialy III Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii. 26-27 bereznia 2021 r., m. Dnipro. Chastyna I. / nauk. red. O.Iu. Vysotskyi. Dnipro: SPD «Okhotnik», 2021.S. 299–301. [in Ukrainian].

32. Shevtsiv Z. Osnovy inkliuzyvnoi pedahohiky : pidruchnyk. Kyiv : TsUL, 2017. 248 s. [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена формуванню інклюзивного простору в інститутах соціальної пам'яті України, створенню рівних можливостей доступу до історико-культурної спадщини людям з особливими потребами та маломобільним групам населення. Зазначається, що на початку ХХІ ст. українське суспільство нарешті прийшло до розуміння цінності кожної людини, заговорило про безбар'єрність і інклюзивне середовище в освіті, культурі, державних структурах, містобудуванні тощо. Це свідоме прагнення України до європейських цінностей та демократії було закріплено в ряді законодавчих актів, загальнодержавних програмах та проектах. Автор підкреслює, що станом на 1 січня 2020 р. в Україні нараховувалось близько 2,7 млн. людей з різними видами інвалідності. Військова агресія росії щодо України і бойові дії привели до інвалідізації певної частини військовослужбовців та цивільного населення, що суттєво загострило проблему їх доступу до історико-культурної спадщини і культурного середовища сьогодні і в майбутньому.

З метою з'ясування стану формування в архівних, бібліотечних та музейних установах інклюзивного середовища автором статті було проаналізовано вебсайти 9 Центральних державних архівних установ і 24 архівів областей, 13 бібліотечних закладів національного та загальнодержавного значення, 24 обласних універсальних наукових бібліотек, 7 музейних установ національного значення

та 19 обласних краєзнавчих музеїв України. Було з'ясовано, що серед названих установ соціальної пам'яті архіви найкраще адаптували свої вебсайти до потреб людей з порушеннями зору, музейні заклади розмістили на своїх інформаційних ресурсах найбільшу кількість матеріалів для людей з інвалідністю і мають суттєві напрацювання щодо форм і методів роботи з інклюзивною аудиторією. Для бібліотечних закладів найбільш зручною платформою для організації роботи з особливою аудиторією є інклюзивні читальні зали та бібліотечні хаби. Автором було також досліджено проблеми фізичної доступності приміщень соціокультурних закладів для людей з інвалідністю та організацію науково-практичної підготовки співробітників бібліотек, музеїв та архівів до формування безбар'єрного середовища в установах.

Висвітлені в статті здобутки закладів соціальної пам'яті щодо формування просторів інклюзії, попри виявлені проблеми і недоліки, свідчать про поворот суспільства обличчям до проблем людей з інвалідністю, поширення ідей безбар'єрності серед працівників соціокультурних установ.

Ключові слова: інститут соціальної пам'яті, архів, музей, бібліотека, інклюзивний простір, безбар'єрність, люди з особливими потребами, мало мобільні групи населення.

УДК 811.111'42'004.7:[32.019.5(470+571)]

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2022-17-155-181>

**VERBAL MANIPULATION OF THE «TROLL FACTORY»
IN THE CONTEXT OF THE KREMLIN'S ANTI-
UKRAINIAN PROPAGANDA IN THE ENGLISH
LANGUAGE DISCOURSE OF SOCIAL MEDIA SITES
TIKTOK AND TWITTER**

**ВЕРБАЛЬНЕ МАНІПУЛЮВАННЯ «ФАБРИКИ ТРОЛІВ»
У КОНТЕКСТІ АНТИУКРАЇНСЬКОЇ ПРОПАГАНДИ
КРЕМЛЯ В АНГЛОМОВНОМУ ДИСКУРСІ
СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ ТІКТОК ТА TWITTER**

Юлія Молоткіна,

*кандидат філологічних наук
(PhD доктор філософії),
старший викладач кафедри
романо-германських мов і
перекладу*

E-mail:

molotkina.julia@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5245-726X>

Researcher ID: 0000-0002-5245-726X

*Національний університет
біоресурсів і*

природокористування

*України, вул. Героїв Оборони,
15, м. Київ, Україна, 03041*

Yuliia Molotkina,

*Ph.D. in Philology, senior
lecturer of Department of
Romance and Germanic
Languages*

E-mail: molotkina@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5245-726X>

Researcher ID: 0000-0002-5245-726X

*National university of life and
environmental sciences of
Ukraine, 15, Heroiv Oborony
Str., Kyiv, Ukraine, 03041*

ABSTRACT

These days, social media has become a powerful weapon of Russian propaganda in the information component of Russia's

hybrid war against Ukraine. Kremlin Internet trolls use social media to spread Kremlin narratives because they are a common platform for the use of manipulative technologies of verbal influence. Since the beginning of Russia's full-scale invasion of Ukraine, Kremlin trolls have become more active in the English-language segment of social networks. "Troll Factory" uses some of the most popular social networks today – in particular, TikTok and Twitter – to spread Kremlin anti-Ukrainian narratives, which aim to discredit the government and citizens of Ukraine in the eyes of the world. Manipulation is impossible without the use of verbal means of manipulation, so the study of identifying tools and tactics of verbal manipulation used to disseminate anti-Ukrainian narratives is an important task for modern linguistic studies.

The aim of this particular research paper is to analyze the verbal means of manipulative influence used by the Kremlin's "troll factory" to spread anti-Ukrainian narratives in the English-language segment of social media TikTok and Twitter.

To solve the tasks set in the work, the following research methods were used: method of information analysis, method of synthesis, method of continuous sampling, descriptive method.

It has been estimated that Kremlin trolls often use such means of verbal manipulation as substitution of concepts, labeling, panic tactics, information repetition tactics, and such rhetoric method as whataboutism to spread anti-Ukrainian narratives in the English-language segment of TikTok and Twitter.

The identification and analysis of verbal manipulation tools used by the Kremlin's trolls to spread anti-Ukrainian propaganda in the English-language discourse of social networks is an urgent area of research and has a scientific perspective in both the linguistic and communicative-pragmatic aspects of the study. Early detection and analysis of verbal manipulation used by Kremlin trolls to spread anti-Ukrainian propaganda in the English-language discourse of social media is a priority for researchers in the humanities, social sciences and behavioral sciences, as the spread of anti-Ukrainian narratives abroad can undermine the reputation of Ukraine.

Keywords: *information warfare, narratives, virtual communication, verbal manipulation, social media, Internet trolls.*

Постановка проблеми. Кремлівський режим веде свою боротьбу не лише за допомогою артилерійського озброєння, ракетної зброї чи зброї масового ураження. Іншим потужним і не менш цинічним озброєнням РФ є російська (кремлівська) пропаганда – російська державна інформаційна політика, яка поєднує спеціальні інформаційні засоби та конгломерат відповідних державних органів та установ, які під виглядом «суспільного інформування» займаються *психологічною обробкою* населення Російської Федерації. Проте, сьогодні цілтю психологічної обробки все частіше стає населення інших країн (Бурлакова, 2014). Говорячи про вплив російської пропаганди, першочергово згадується про її руйнівний вплив на українськомовний інформаційний простір, оскільки антиукраїнську пропаганду в Росії ретельно розробляли з початку 2000-х років (Riabchuk, 2014). Однак розповсюдження російської пропаганди сьогодні є проблемою і у світовому інформаційному просторі. Досліджуючи проблему пропаганди, ІПСО та їхнього маніпулятивного впливу, неможливо оминати аспект засобів вербального маніпулятивного впливу, оскільки саме *вербальна* маніпуляція є тим прихованим впливом за допомогою мови на свідомість людини, внаслідок якого адресат здійснює дії, вигідні ініціаторові впливу (Горіна, 2020: 23).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У той час, як маніпулятивні можливості українського мас-медійного дискурсу є достатньо дослідженими, наукових розвідок, спрямованих на аналіз потенції маніпулятивного впливу дискурсу соціальних мереж, в українській лінгвістиці порівняно небагато. Зокрема, дослідженню проблеми вербального маніпулювання в соціальних мережах присвячені праці Горіної Ж.Д. (Горіна, 2020). Дослідженню проблеми мовних засобів реалізації маніпулятивного впливу в сучасних англomовних ЗМІ присвячено праці Коваленко А.М.

(Коваленко, 2019). Сіденко Н.Г. (Сіденко, 2014), Стасула Н. (Стасула, 2011). Проблему реалізації мовної маніпуляції в політичному дискурсі присвячено дослідження Дяченко О.В. (Дяченко, 2018), Назаренко О.І. (Назаренко, 2021). Вивчення маніпулювання свідомістю за допомогою традиційних медіа було предметом досліджень таких науковців, як Т.А. ван Дейк (Dijk 1995), Р. Дилтс (Dilts 2001) та інших. Вплив соціальних мереж на формування культури особистості зокрема та культури суспільства в цілому досліджувався Дюжевою К.В. (Дюжева, 2016). В українських мовознавчих студіях також наявна бібліографія досліджень, присвячених аналізу маніпулятивного впливу і маніпулятивно маркованих ресурсів мови, зокрема дослідження Шкіцької І.Ю. (Шкіцька, 2012), Бацевича Ф.С. (Бацевич, 2004) та ін. Питання зовнішнього інформаційного впливу та пропагандистської діяльності вивчалися такими вітчизняними та зарубіжними науковцями, що досліджують цей напрям: Bodine-Baron E. (Bodine-Baron, 2018), Магда Є.В. (Магда, 2015), Юськів Х. (Юськів, 2020) ін.

Мета статті – аналіз засобів вербального маніпулювання, які використовуються «фабрикою тролів» Кремля для поширення антиукраїнських наративів в англомовному сегменті одних з найпопулярніших соціальних мереж у світі (TikTok та Twitter). Науково-дослідними завданнями дослідження є: 1) аналіз наративів російської пропаганди в Україні та закордоном; 2) дослідження феномену «Фабрики тролів» та її діяльності в англомовному дискурсі; 3) аналіз можливостей соціальні мережі в контексті вербального маніпулювання; 4) опис та аналіз засобів і тактик вербального маніпулювання виявлених в дописах та коментарях «фабрики тролів» Кремля в англомовному сегменті соціальних мереж TikTok та Twitter.

Відповідно до поставленої мети й завдань у роботі були використані такі методи дослідження : метод аналізу інформації – для аналізу ключових наративів та методів російської пропаганди в англомовному сегменті соціальних

мереж TikTok та Twitter та аналізу засобів вербального маніпулювання в дописах й коментарях кремлівських тролів; метод синтезу – для об'єднання даних, отриманих у результаті аналізу кремлівських наративів та їхньої маніпулятивної потенції; метод суцільної вибірки з дописів та коментарів кремлівських тролів в англomовному дискурсі соціальних мереж TikTok та Twitter; описовий метод із його елементами порівняння, узагальнення та класифікації лінгвістичного матеріалу.

Виклад основного матеріалу. *Наративи та особливості кремлівської пропаганди в Україні та закордоном.* Інформаційна діяльність російської пропаганди має тенденцію до ситуативності та гнучкості. Х. Юсків зазначає, що «кожному наративу надається індивідуальний штрих з огляду на всі його особливості. Немає послідовної моделі, яка може використовуватись для інтерпретації сучасних наративів російських інформаційної війни проти України» (Юсків, 2020: 226). Проте всі наративи російської пропаганди мають на меті досягнення одного завдання – дискредитація влади України, її політики, економіки та культури та громадян не лише в українськомовному, а й у світовому інформаційному просторі.

Війна, яка ведеться проти України ведеться є «гібридною» за формою, «асиметричною» за змістом (Юсків, 2020: 226). Магда Є.В. у своїй книзі «Гібридна війна: вижити і перемогти» визначає гібридну війну як «прагнення однієї держави нав'язати іншій (іншим) свою політичну волю шляхом комплексу заходів політичного, економічного, інформаційного характеру і без оголошення війни відповідно до норм міжнародного права» (Магда, 2015: 4). Інформаційна складова відіграє ключову роль в гібридній війні Російської Федерації, оскільки головним в арсеналі політики Кремля є саме *викривлення* реальності та *деструктивна* пропаганда (НА СБУ, 2021: 4). Тому *російську пропаганду* необхідно відрізнити від *класичної пропаганди*, оскільки головною відмінністю кремлівської пропаганди від класичної є те, що мета російської

пропаганди полягає не в *переконанні* (як в класичній пропаганді), а в *забрудненні* інформаційного поля та розповсюдженні паніки, страху, ненависті та апатії (Померанцев, 2015).

Створені Кремлем фейки й перекручування інформації про Україну вирізняються особливою абсурдністю та емоційністю (Юськів, 2020: 226). Абсурдність, брехливість, цинізм та апелювання до емоційних зон свідомості є найхарактернішими ознаками кремлівської пропагандистської машини. Згідно дослідження Центру протидії дезінформації при РНБО України, присвяченому проведенню аналогії пропагандистських підходів фашистів у другій світовій війні та сучасних рашистів у війні проти України, Путін є відданим прихильником і послідовником рейхміністра народної освіти і пропаганди третього рейху Йозефа Геббельса, одним із головних постулатів якого було твердження, що «чим неймовірніша брехня, тим легше в неї повірять» (Духовний Фронт України, 2022).

Задля досягнення своїх політичних і військових цілей Росія використовує асиметричну та інформаційну діяльність, які включають в себе обман, інформаційно-психологічні операції, соціальні медіа, пропаганда на базі супутникового телебачення та старі методи радянського типу (Lange-Ionatamishvili, 2014). ЗМІ та соціальні мережі відіграють одну з найголовніших ролей у гібридній війні Росії проти України, стаючи справжньою зброєю та механізмом маніпулятивного впливу на різні категорії населення країн всього світу.

Аналіз вербального маніпулювання «фабрики тролів» Кремля неможливий без розуміння завдань й наративів російської пропаганди в Україні та закордоном. Х. Юськів зазначає, що завданням сучасних наративів російської пропаганди в Україні є дискредитація влади України, її політики, економіки, культури, а кінцевою метою є дестабілізація України в психологічному плані та просування переконання, що Україна є «державою, що не відбулася».

Дослідниця виокремлює наступні найголовніші та найпоширеніші наративи антиукраїнської російської пропаганди в Україні: «Україна – держава, що не відбулася», «Українці потребують нового уряду», «Україна – країна хаосу та радикалів», «Українські військовослужбовці – злочинці», «НАТО бореться в Україні», «Русофобська Україна», «Антисемітська Україна», «Вбивство інакомислення та відсутність свободи слова в Україні», «Україна порушує Мінські угоди» (Юськів, 2020: 228-230). Схожі антиукраїнські наративи російської пропаганди простежуються і в англomовному дискурсі мас-медіа та соціальних мереж. Найпоширенішими з них на момент написання цієї статті є: «Україна – це не держава, а частина Росії», «Зеленський – це нацист та маріонетка НАТО», «Україна – країна нацистів та вбивць», «Україна має біологічні лабораторії, які розробляють біологічну зброю», «На Донбас напала Україна, а не Росія», «Зеленський – це клоун, а не президент», «Війна в Україні не настільки жахлива, як війни в Африці, Близькому Сході тощо, тому про війну в Україні не варто говорити».

Розповсюдження вищенаведених наративів є перш за все наслідком діяльності так званої *Фабрики тролів*, яка фінансуються Кремлем. Використання тролів, закупка ботоферм, які «розганяють» російські фейки про війну в Україні в українському та світовому інформаційному просторі – все це є частиною гібридної війни РФ, метою якої є інформаційний вплив (інформаційні та психологічні операції та дії із введення в оману) для домінування в інформаційному протистовистві на стратегічному, оперативному і тактичному рівнях (Савченко-Галушко, 2021).

Діяльність «Фабрики тролів» в англomовному дискурсі соціальних мереж. У травні 2022 р. МЗС Британії заявило, що Росія використовує так звану «фабрику тролів» для поширення в соціальних мережах дезінформації про війну в Україні та політиків певних країн, серед яких Велика Британія та Південна Африка. За даними МЗС Великої Британії,

кремлівська дезінформаційна кампанія спрямована на маніпуляцію міжнародною громадською думкою стосовно вторгнення в Україну, посилення її підтримки та залучення нових симпатиків (Армія Inform, 2022). Слід роботи фабрики тролів виявили у восьми соціальних мережах, зокрема у Telegram, Twitter, Facebook і TikTok. Окрім фейків спрямованих на дискредитацію України, ціллю дезінформаційної кампанії фабрики тролів є також британські міністри та інші світові лідери (Топчій, 2022).

Фабрика тролів (інша назви *Тролі з Ольгіна, ольгінські тролі* чи *кремлеботи*) – це користувачі-провокатори (тролі), які за оплату, знаходячись у спеціально обладнаних офісах, пишуть дописи та коментарі під новинами інтернет-видань та/або в соціальних мережах з метою розповсюдження російської пропаганди. Фабрика тролів використовує не лише російські інтернет-ресурси, але й інтернет-ресурси України, Європи, США задля висвітлення подій з вигідної для російської пропаганди точки зору та формування громадської думки щодо них (Вільна Енциклопедія). Офіційна назва Фабрики тролів – *Агентство Інтернет-досліджень* (рос. *Агентство интернет-исследований*), започаткована другом Путіна Євгеном Пригожиным (також відомий в ЗМІ під прізвиськом «кухар Путіна»). «Агенство Інтернет-досліджень», офіс якого знаходиться в Ольгіно (історичний район Санкт-Петербурга, який входить до Приморського району міста), наймає платних блогерів, які щодня працюють під підробленими іменами, й очевидно, без трудового договору. Їхня робота полягає в тому, щоб вихваляти Путіна та засуджувати опозицію на форумах, у соціальних мережах та на форумах національних та міжнародних ЗМІ (Mejias, 2017: 1034).

Діяльність тролів Кремля особливо активізувалася з початку повномасштабного воєнного вторгнення РФ в Україну 24 лютого 2022 р., проте, про існування «Агенства Інтернет-досліджень» стало відомо ще в 2013 р. (Mejias, 2017: 1034). Пол Родерік Грегорі у своїй статті ‘Putin’s New Weapon in The

Ukraine Propaganda War: Internet Trolls' для видання Forbes зазначив, що в 2014 р. кожен троль мав щодня публікувати 50 новинних статей і підтримувати шість облікових записів у Facebook і десять у Twitter з 50 твітами на день (Gregory, 2014).

Окрім антиукраїнської пропаганди, іншим завданням кремлеботів є втручання в інформаційний простір інших країн задля лобіювання інтересів Росії. Так, «Агентство» Пригожина звинувачують у втручанні в президентські вибори США в 2016 р. У січні 2017 р. розвідка США оприлюднила звіт про російську кампанію впливу, замовлену росіянами. Головною площадкою роботи кремлівських тролів були соціальні мережі Twitter і Facebook (Bodine-Baron, 2018: 9). Очолюваний республіканцями комітет з розвідки Сенату США також підтвердив висновки американських спецслужб про втручання Росії в президентські вибори 2016 р. на користь Дональда Трампа, який симпатизує Путіну (DW, 2020). Втручання також включало в себе кіберармію блогерів, які створюють і поширюють пропаганду і дезінформацію для американського електорату на Facebook, Twitter, Youtube і в інших соціальних мережах. Компанія Facebook оголосила, що компанія «Інтернет-дослідницьке агентство» (воно ж «Агенство інтернет-дослідження», або «Фабрика тролей»), яка базується в Санкт-Петербурзі, витратила близько 100 тис. доларів на рекламу в соцмережі. 470 ботів написало 80 тис. постів, які стосувалися теми американських виборів. «Фейки» також розмістили близько 120 тис. публікацій в Instagram. Соцмережа Twitter виявила близько 50 тис. так званих «кремлеботів». Фейки поширювані кремлівськими тролями стосувалися переважно однієї з претендентів на посаду президента Хілларі Клінтон. Одним з найпопулярніших фейків стала чутка, згідно з якою Клінтон фінансувала таємну мережу педофілів. Згідно цієї теорії, педофіли ховалися під прикриттям мережі ресторанів швидкого харчування Commet Ping Pong. Незважаючи на абсурдність цього фейку, ця історія призвела до трагедії – наслідком підбурювання американських громадян

проти Клінтон та мережі Commet Ping Pong став збройний напад на один з ресторанів мережі (Пашинська, 2018).

Глава комітету Річард Берр навіть назвав втручання з Росії «новим нормальним станом» американської політики. Повідомлялося також про намір Москви домогтися переобрання Дональда Трампа на виборах президента США в листопаді 2020 року, проте ці спроби не були успішними (DW, 2020). У серпні 2017 р. спецпрокурор США Роберт Мюллер почав розслідування «російського сліду» у виборах задля підтвердження інформації про змову Дональда Трампа і Кремля (Пашинська, 2018).

Наведені вище факти є яскравим прикладом того, наскільки діяльність кремлеботів в соціальних мережах є шкідливою не лише для політичних діячів закордоном, а й для цивільних громадян. Водночас, вищезгадані приклади є доказом того, що засоби вербального маніпулювання тролів Кремля є надзвичайно дієвим та ефективним інструментом поширення наративів російської пропаганди.

Соціальні мережі як платформа вербального маніпулювання. Соціальні мережі є новим різновидом дискурсу, де відбувається особливий тип комунікації у віртуальній реальності. Соціальні мережі називають «новими» комунікаціями і науковці цілком обґрунтовано вважають їх однією з найпотужніших сугестивних платформ для застосування маніпулятивних технік, тактик і стратегій вербального впливу. Варто зауважити, що вчені поки не дійшли спільної згоди щодо класифікації технік, визначення різновидів прийомів і засобів вербальної маніпуляції соціальних мереж. Проте, вони погоджуються, що до них належать такі: 1) «підміна понять»; 2) насаджування штампів»; 3) «навішування ярликів»; 4) риторичні запитання, які, з першого погляду, здаються простими, але за умови, коли відповіді наповнити контекстом певного спрямування, цільова аудиторія міркуватиме в потрібному маніпуляторові напрямі; 5) вибіркового повтор інформації з метою автоматичного

закріплення у свідомості реципієнтів; 6) посилення на чийсь анонімний авторитет для досягнення ефекту правдоподібності; 7) манера «буденної розповіді»; 8) створення асоціацій (Горіна, 2020: 22-23).

Горіна Ж. Д. на підставі наукових напрацювань О. Іссерс, С. Кара-Мурза, Л. Компанцевої та інших й власного аналізу мовних засобів маніпулювання в соціальних мережах виокремлює такі стратегії і тактики сугестії: 1) НЛП (нейролінгвістичне програмування); 2) посилення на авторитет; 3) «читання думок»; 4) «моделювання особистості адресата»; 5) «гра у протинародність»; 6) повторення інформації; 7) тактика нагнітання паніки (Горіна, 2020: 24).

Маніпулятивний вплив соціальних мереж підсилюється також завдяки їхнім технічним можливостям. Інструментарій соціальних мереж дає змогу застосовувати *креолізований текст* – складне текстове утворення, що поєднує вербальні та невербальні елементи (поєднання тексту з графічним зображенням, емотиконами, відео) (Батринчук, 2018). Креолізований текст є ефективним інструментом для поширення будь-яких пропагандистських наративів, оскільки він допомагає привернути увагу цільової аудиторії до необхідної маніпулятору інформації та впливати на свідомість та уяву читачів (Білик, 2022).

Аналіз засобів і тактик вербального маніпулювання «фабрики тролів». Зважаючи на той факт, що соціальні мережі є сприятливим середовищем для маніпуляції свідомістю, кремлеботи просувають наративи антиукраїнської пропаганди і наведені в цьому дослідженні приклади діяльності фабрики тролів в англомовному дискурсі соціальних мереж свідчать про надзвичайно високу ефективність використання «нової» комунікації.

Ольгінські тролі просувають антиукраїнські наративи тими ж методами, якими вони розповсюджували фейки в американських соціальних мережах в 2016 р. перед виборами президента США. Для цього вони створюють фейкові акаунти

і прикидаючись громадянами країн Африки, Середнього Сходу, Північної Америки тощо розповсюджують антиукраїнські наративи, які покликані дискредитувати владу України та її громадян.

Варто зауважити, що відрізнити коментар чи допис звичайного користувача соціальної мережі від коментарю чи допису кремлівського троля буває досить проблематично. Проте, дописи та акаунти кремлівських тролів в англомовному сегменті соціальних мереж все ж мають певні характеристики, які дозволяють відрізнити їх від звичайних користувачів: 1) вони мають малу кількість підписників; 2) в своїх дописах вони буквально цитують наративи кремлівської пропаганди; 3) рівень англійської мови в їхніх дописах та коментарях дуже низький, вони допускають грубі граматичні та стилістичні помилки (Апеја, 2018).

За нашими спостереженнями, з початку повномасштабного воєнного вторгнення РФ в Україну, фабрика тролів найактивніше працює в соціальних мережах TikTok та Twitter, оскільки вони – за даними інтернет-ресурсу Marketer – є одними із провідних соціальних мереж світу сьогодні (Marketer, 2022).

На основі проаналізованих коментарів тролів Кремля з початку повномасштабного вторгнення було виокремлено засоби вербального маніпулювання, якими найчастіше послуговуються кремлівські тролі для поширенні наративів антиукраїнської пропаганди в соціальних мережах TikTok та Twitter. Задля репрезентативності, наведені в цьому дослідженні приклади коментарів та дописів кремлівських тролів не були відредаговані і цитуються дослівно, без цензури та зі збереженням авторської стилістики та граматики. Коваленко А.М. у своєму дослідженні «Мовні засоби реалізації маніпулятивного впливу в сучасних англомовних ЗМІ» класифікує пейоративну лексику як мовний засіб реалізації маніпулятивних стратегій і тактик (Коваленко, 2019: 217). Тому, ми свідомо наводимо приклади з пейоративною лексикою,

оскільки, вживання обценної лексики також є одним із мовних засобів реалізації маніпулятивного впливу (Горіна, 2020: 217).

«Україна – це не держава, а частина Росії». 3 24 лютого 2022 р. в коментарях мережі TikTok під відео про події в Україні, почався різкий наплив коментарів від підозрілих акаунтів. Ці користувачі засуджували опір України, апелюючи тим, що такої країни як Україна фактично не існує, оскільки вона завжди була частиною Російської імперії, тому Росія мала право напасти і «забрати своє». Для поширення цього наративу, тролі найчастіше використовують засіб вербальної маніпуляції *підміна понять* – коли одне називають іншим. Так, тролі маніпулюють трактуванням перекладу назви *Україна*, стверджуючи, що вона перекладається як *окраїна*, *кордон* або навіть як прикметник *вкрадена*. Напр., “*Bte since you’re so interested in names and historic relevance Ukraine means **border land** (in relation to the Russian empire). Its not a nation*” (TikTok, 06.06.2022); “*my Russian grandpa said Ukraine in Russian literally translates to ‘**stolen**’*” (TikTok, 06.06.2022).

«Зеленський – це клоун, а не президент». За нашими спостереженнями, дискредитація президента України Володимира Зеленського стала однією з головних цілей кремлівських тролів. 3 24 лютого 2022 р. в англomовному сегменті соціальних мереж TikTok та Twitter спостерігається наплив образливих коментарів в бік українського президента. Одним із наративів, який став активно поширюватися троями Кремля в англomовному дискурсі соціальних мереж TikTok та Twitter, є теза про те, що Зеленський – це «клоун, а не президент» через те, що в минулому він був актором та коміком. Тролі просувають цей наратив задля дискредитації не лише президента, а й усього інституту влади в Україні. Для цього троями найчастіше використовується засіб вербальної маніпуляції навішування ярликів. Напр.: “*gayporn actor clown zelebobo gonna be the lamest CIA tool ever in US history*” (Twitter, 12.06.2022); “*Idk if you and other people know this, but Zelenskiy, before becoming a president, was an actor. Comedian. Literal*

clown. *On TV. He also parodied a president on TV. I still can't get over the fact that he is a REAL President of my former country. Ukraine is a literal fucken JOKE* (Twitter, 11.06.2022); *"Dammit! That little Nazi clown fooled the US & NATO Defense & Intelligence Community!"* (Twitter, 12.06.2022).

«Зеленський – нацист, вбивця та маріонетка НАТО». Російська пропаганда ніколи не керувалася принципами логічності та послідовності, тому цілком очікуваним є те, що її наративи часто не співвідносяться один з одним. Прикладом цього є співіснування фейкового наративу про «клоуна» Володимира Зеленського з іншим наративом антиукраїнської пропаганди, який тролі почали активно поширювати в англомовному сегменті з початком повномасштабного вторгнення РФ в Україну – теза про те, що Зеленський є жорстоким нацистом, вбивцею та маріонеткою Північноатлантичного Союзу (який теж демонізується кремлівською пропагандою). Кремлівські тролі активно намагаються переконати користувачів в тому, що Володимир Зеленський є нацистом, причетним до вбивств людей в країнах Близького Сходу. Для цього троями найчастіше використовується тактика *повторення інформації* – повтори, які вживаються для концентрації уваги на певних поняттях. Напр., *"This picture show you that there is not a war in Kiev in Ukraine! If not Zelenskiy the Neo Nazi drugged addicted President of Ukrainian wouldn't having over his NAZIS European allies in NATO proxy war against Russia. Nothing good comes out of a NAZI clown □ never forget that!"* (Twitter, 16.06.2022); *"selenski could have said since long, even long before the war, Ukraine will be a neutral country & safed thousands of lives..hes a corrupt killer"* (TikTok, 18.03. 2022)

«Україна – країна нацистів та вбивць». Окрім звинувачень президента України в нацизмі, тролі поширюють наративи про те, що нацистами також є всі громадяни України. Подібно до президента України, тролі звинувачують українців в тому, що вони нібито допомагали НАТО воювати на

Середньому Сході. Для поширення цього фейкового нарративу тролі найчастіше послуговуються такими засобами вербальної маніпуляції як навішування ярликів та підміна понять. Напр., *“if you fund and help Ukraine, it means your supporting killers. They killed people from the countries you mentioned”* (TikTok, 09.04.2022); *“Ukraine is a killer bc of its past it has helped Israel bomb Palestine and usa bomb like all the Middle East country’s”* (TikTok, 06.09.2022).

«Україна має біологічні лабораторії, які розробляють біологічну зброю». Окрім звинувачень влади та громадян України в нацизмі, кремлівські тролі активно поширюють теорій змови (конспірології). Прикладом такої теорії є фейк про функціонування в Україні біолабораторій. Ця теорія з’явилася в березні 2022 р., коли російські чиновники без доказів стверджували, що медичні установи в Україні є «таємними біолабораторіями, фінансованими США», які нібито розробляють біологічну зброю (Robinson, 2022). Для поширення в англomовному сегменті соціальних мереж конспірології про Україну, кремлівські тролі використовують тактику нагнітання паніки – один із засобів маніпулювання свідомістю, який має на меті викликати емоції страху (Горіна, 2020: 25). Найчастіше тролі пишуть коментарі про біолабораторії під відео з Володимиром Зеленським. Напр., *“This is from years ago 😊 the picture and footage of him , 9/10 of its old asf mate. Seriously. 🇺🇸 bio labs I’m worried about and most 🇬🇧”* (TikTok, 19.03.2022); *“he has to stay and protect the bio labs”* (TikTok, 18.03.2022).

«На Донбас напала Україна, а не Росія». Російська пропаганда поширює нарратив про те, що в 2014 році Донбас атакували саме українські війська за наказом «фашистської» влади України не лише в українському сегменті соціальних мереж. З березня 2022 р. кремлівські тролі активно поширюють цей фейк в англomовному дискурсі соціальних мереж, застосовуючи підміну понять. Напр., *“Wtf u lying. Turchinov ordered air strike on Donbass then Poroshenko continue killing ppl”* (TikTok, 14.04.2022).

Окрім підміни понять, для поширення цього наративу кремлівські тролі застосовують також риторичну тактику *votebautism* (англ. *whataboutism* чи *whataboutery*) – тактика, яка використовується для того, щоб зупинити обговорення одного питання, змусивши замість нього обговорювати інше та дискредитувати позиції опонента твердженням, що той сам не діє відповідно до цієї позиції, не враховуючи й одночасно не спростовуючи первісні аргументи опонента (Bobb, 2015). Votebautism не класифікується як засіб вербального маніпулювання, проте кремлівські тролі часто ним послуговуються разом з підміною понять задля того, щоб просувати та «розганяти» наратив про напад України на Донбас в англомовному сегменті соціальних мереж. Напр., *“What about Donbass the last 8 years? Where’s your Shirt for them?”* (TikTok, 17.03).

«Війна в Україні не настільки жахлива як війни в Африці, Середньому Сході тощо, тому про війну в Україні не варто говорити». Votebautism також застосовується троями Кремля для розповсюдження одного з найпоширеніших сьогодні наративів антиукраїнської пропаганди в англомовному дискурсі соціальних мереж – наратив, який полягає в тому, що війна в Україні не є такою серйозною в порівнянні з війнами в країнах Африки та Середнього Сходу. Цей наратив поширюється троями Кремля перш за все задля зміщення фокусу уваги з проблем українських біженців та війни в Україні, а також для того, щоб налаштувати населення країн Африки та Середнього Сходу проти України. Напр., *“We’re talking about Russia invading ukraine without us caring what americans do to some middle east countries”* (TikTok, 27.02.2022); *“the fact that you all are caring about this Ukraine Russia situation. But what about Palestine?”* (TikTok, 01.03.2022); *“and what about the other countries no one talks about afganistan”* (TikTok, 17.04.2022); *“I respect that but you forgot iraq”* (TikTok, 28.03.2022).

Варто зазначити, що цей наратив поширюється не лише тролями Кремля. Подібні коментарі також пишуть реальні жителі країн Африки та Середнього Сходу. Вони не приховують свого обурення щодо допомоги українцям та уваги світової спільноти до війни в Україні, оскільки вони вважають, що весь світ співчуває українцям та переймається їхніми проблемами через те, що українці «білі». Проте, вважаємо, що подібне упереджене та досить часто вороже ставлення є наслідком російської пропаганди, адже вона досить поширена в цих країнах. Також вотебаутизм в контексті цього наративу став активно застосовуватися в мережах TikTok та Twitter саме з початком повномасштабного вторгнення РФ в Україну, тому цілком ймовірним є те, що першими цей наратив почали поширювати саме кремлівські тролі і вже потім він був підхоплений реальними жителями цих країн.

Висновки. В умовах гібридної війни соціальні мережі стають справжнім полем бою і кремлівські тролі виконують функції найманців в інформаційній складовій гібридної війни РФ проти України. Ольгінські тролі активно поширюють кремлівські наративи в медіа-дискурсі й особливо вони активізували свою діяльність в соціальних мережах, оскільки вони є сприятливою платформою для застосування маніпулятивних технологій вербального впливу і, як наслідок, маніпулювання масовою свідомістю. Діяльність «фабрики тролів» не обмежується українським сегментом соціальних мереж – з початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну ольгінські тролі активізувалися в англомовному сегменті соціальних мереж. Тролі з Ольгіно поширюють кремлівські наративи в англомовному дискурсі соціальних мереж задля створення відповідного медійного тла та легімітизації своїх дій. Їхня діяльність в англомовному сегменті соціальних мереж TikTok та Twitter також спрямована на дискредитацію влади та громадян України. Мова є потужним інструментом маніпулювання, відповідно просування антиукраїнських наративів кремлівської пропаганди

неможливе без застосовування засобів, тактик та стратегій вербального маніпулювання. У ході нашого дослідження було встановлено, що для поширення антиукраїнських наративів в англомовному сегменті соціальних мереж TikTok та Twitter кремлівські тролі сьогодні найчастіше застосовують такі засоби вербальної маніпуляції як підміна понять, навішування ярликів, тактика нагнітання паніки, тактика повторення інформації, а також такий риторичний прийом як вотебаутизм. Незважаючи на абсурдність цих наративів, завдяки вдалому поєднанню засобів й тактик вербальної маніпуляції, троям досить ефективно вдається поширювати антиукраїнську пропаганду.

Вищезазначені фактори обумовлюють актуальність та перспективність дослідження, виявлення та аналізу мовних засобів, стратегій і тактик вербального маніпулювання, які застосовуються троями Кремля для поширення антиукраїнської пропаганди в англомовному дискурсі соціальних мереж, оскільки вони можуть підірвати довіру до громадян та влади України, що в подальшому може нести загрозу для дипломатичних відносин України з країнами, які її підтримують. Перспективами подальших досліджень у цьому напрямку є аналіз вже існуючих та нових наративів антиукраїнської пропаганди в англомовному сегменті соціальних мереж; класифікації засобів вербального маніпулювання, які застосовуються кремлівськими троями для їх поширення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Aneja A. Ifraimova S. How to spot a Russian Troll. *Times*. 11.05.2018. URL: <https://cutt.ly/cKK6Izg>.
2. Bobb D. Understanding Whataboutery. *Outlook*. 5.11.2015. URL: <https://cutt.ly/KKK6FeR>.
3. Bodine-Baron E., Helmus T. C., Radin A., Treyger E. Countering Russian Social Media Influence. Rand Corporation, 2018. 86 p.

4. Dijk T. A. Power and the news media. Political Communication and Action. Hampton Press, 1995. 26 p.
5. Dilts R. B. Sleight of Mouth: The Magic of Conversational Belief Change. California : Meta Publications, 2001. 330 p.
6. DW. У Сенаті підтвердили висновки про втручання РФ у вибори. 22.04.2020. URL: <https://cutt.ly/GKmo4gh>.
7. Gregory P R. Putin's new weapon in the Ukraine propaganda war: internet trolls. *Forbes*. 2014. URL: <https://cutt.ly/tKK6bho>.
8. Lange-Ionatamishvili E. Analysis of Russia's information campaign against Ukraine. *NATO Strategic Communications Centre of Excellence*. 5th October 2014. URL: <https://cutt.ly/FKK6Q0d>.
9. Marketer. Найпопулярніші соціальні мережі у світі станом на січень 2022. 29.04.2022. URL: <https://cutt.ly/HKLqTfz>.
10. Mejias Ulises A. Vokuev Nikolai E. Disinformation and the media: the case of Russia and Ukraine. *Media, Culture & Society* 2017, Vol. 39(7) 1027-1042. URL: <https://cutt.ly/9KK6Z19>.
11. Riabchuk M. Ukraine: Russian propaganda and three disaster scenarios. *Aljazeera*. 11.04.2014. . URL: <https://cutt.ly/WKK60N6>.
12. Robinson O. Sardarizadeh S. Horton J. Ukraine war: Fact-checking Russia's biological weapons claims. *BBC News*. 15 March 2022. URL: <https://cutt.ly/4KLq65J>.
13. Армія Inform. Фабрики тролів кремля по всьому світу поширюють фейки про війну в Україні та іноземних політиків. 1.05.2022. URL: <https://cutt.ly/UKLqeo6>.
14. Батринчук З. Р. Креолізований текст як параграфемний елемент у сучасному англомовному епістолярному дискурсі. *Закарпатські філологічні студії*. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2018. Т. 1. Вип. 3. С. 80-84. URL: <https://cutt.ly/2KGTl8b>.
15. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Академвидав, 2004. 344 с.
16. Білик К.М. Феномен креолізації у сучасному європейському медіадискурсі. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. Том 33 (72) № 1 Ч. 2 2022. С. 6-11. URL: <https://cutt.ly/IXEtS91>.

17. Бурлакова В. Три кити російської пропаганди. *Український Тиждень*. 22.05.2014. URL: <https://tyzhden.ua/Politics/109867>.

18. Вільна Енциклопедія. Тролі з Ольгіна. URL: <https://cutt.ly/PKv0qx9>.

19. Гібридна війна: сутність, виклики та загрози: зб. матер. круглого столу (Київ, 8 липня 2021 р.). Київ : НА СБУ, 2021. 189 с. URL: https://academy.ssu.gov.ua/uploads/p_57_28744724.pdf.

20. Горіна Ж.Д., Олійник О.В. Мовні зсоби маніпулятивного впливу в дискурсі соціальних мереж. *Молодий вчений*. №9 (85.1), вересень, 2020 р. С.22–26. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2020/9.1/5.pdf>.

21. Духовний фронт України. Фашизм і рашизм: схожість у технологіях пропаганди. 14.03.2022. URL: <https://cutt.ly/NKLqbKf>.

22. Дюжева К.В. Вплив сучасних інтернет-ресурсів на молодь і зв'язки з громадськістю: соціокультурний та комунікативний аспект. *Соціум. Документ. Комунікація*. Вип.1, 2016. С.257-265. URL: <https://sdc-journal.com/index.php/journal/article/view/143/108>.

23. Дяченко О.В. Складові механізми реалізації мовної маніпуляції в політиці. *Політичне життя*. 2018. № 2. С. 91-96. URL: <https://cutt.ly/MXW7phX>.

24. Коваленко А. М., Марченко Т. С. Мовні засоби реалізації маніпулятивного впливу в сучасних англомовних ЗМІ. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Філологія : збірник наукових праць. Одеса, 2019. Вип. 38, т. 1. С. 214-218. URL: <https://repository.sspu.edu.ua/handle/123456789/8643>.

25. Леонтьєва Л.Є. Пропаганда як інформаційно-психологічний складник політичних процесів. Львів : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2004. 298 с.

26. Магда Є. В. Гібридна війна: вижити й перемогти. Х.: Віват, 2015. 304 с.

27. Назаренко О. І., Нестеренко О. Є. Вербальні способи вираження маніпуляції свідомістю у дискурсі американських політиків (на прикладі передвиборчого дискурсу республіканців і демократів). *Науковий журнал Львівського державного університету безпеки життєдіяльності «Львівський філологічний часопис»*. № 9, 2021. С. 154-161. URL: <https://cutt.ly/bXEfXlI>

28. Пашинська А. Фейк і пропаганда: як армія кремлеботів прикидалася американцями. *Еспресо*. 27.02. 2018. URL: <https://cutt.ly/LKLqDbL>.

29. Померанцев П. Мета російської пропаганди – щоб ніхто нікому не довіряв. *Українська правда*. 31.03.2015. URL: <https://cutt.ly/KKLqZ4z>.

30. Савченко-Галушко Т. Інформаційні та психологічні операції держави-агресора: як це працює. *Армія Inform*. 4.11.2021. URL: <https://cutt.ly/JJ9TNxO>.

31. Сіденко Н.Г. Інструменти мовленнєвої маніпуляції в англomовній «жовтій» пресі. *Записки з романо-германської філології*. 2014. № 2. С. 105-113. URL: <https://cutt.ly/yXW4wZt>.

32. Стасула Н. Електронні засоби виявлення вербальної маніпуляції в ЗМІ. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка»*. 2011. № 694. С. 90-98. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/10663/1/13.pdf>

33. Топчій О. Російська «фабрика тролів» поширює дезінформацію про війну в Україні – МЗС Британії. 1.05.2022. URL: <https://cutt.ly/7KLq0kj>.

34. Шкіцька І. Ю. Маніпулятивні тактики позитиву: лінгвістичний аспект. Монографія. К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. 440 с.

35. Юськів Х. Наративи російської пропаганди в Україні. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2020. Випуск 30, С. 226-232. URL: <https://cutt.ly/yKLq92K>.

REFERENCES

1. Aneja A. Ifraimova S. (2018). How to spot a Russian Troll. *Times*. URL: <https://cutt.ly/cKK6Izg>.
2. Bobb D. (2015). Understanding Whataboutery. *Outlook*. URL: <https://cutt.ly/KKK6FeR>.
3. Bodine-Baron E., Helmus T. C., Radin A., Treyger E. (2018). Countering Russian Social Media Influence. Rand Corporation. 86 p.
4. Dijk T. A. (1995). Power and the news media. Political Communication and Action. Hampton Press. 26 p.
5. Dilts R. B. (2001). Sleight of Mouth: The Magic of Conversational Belief Change. California : Meta Publications. 330 p.
6. DW. (2020). U Senati pidtverdyly vysnovky pro vtruchannia RF u vybory [The Senate confirmed the conclusions about Russia's interference in the elections]. 22.04.2020. URL: <https://cutt.ly/GKmo4gh>. [in Ukrainian].
7. Gregory P R. (2014). Putin's new weapon in the Ukraine propaganda war: internet trolls. *Forbes*. URL: <https://cutt.ly/tKK6bho>.
8. Lange-Ionatamishvili E. (2014). Analysis of Russia's information campaign against Ukraine. *NATO Strategic Communications Centre of Excellence*. URL: <https://cutt.ly/FKK6Q0d>.
9. Marketer. (2022). Naipopuliarnishi sotsialni merezhi u sviti stanom na sichen 2022 [The most popular social networks in the world as of January 2022]. URL: <https://cutt.ly/HKLqTfz>. [in Ukrainian].
10. Mejias Ulises A. Vokuev Nikolai E. (2017). Disinformation and the media: the case of Russia and Ukraine. *Media, Culture & Society*. Vol. 39(7) 1027-1042. URL: <https://cutt.ly/9KK6Z19>.
11. Riabchuk M. (2014). Ukraine: Russian propaganda and three disaster scenarios. *Aljazeera*. 11.04.2014. . URL: <https://cutt.ly/WKK60N6>.

12. Robinson O. Sardarizadeh S. Horton J. (2022). Ukraine war: Fact-checking Russia's biological weapons claims. *BBC News*. URL: <https://cutt.ly/4KLq65J>.

13. Armia Inform. (2022). Fabryky troliv kremlia po vsomu svitu poyshyriuut feiky pro viinu v Ukraini ta inozemnykh politykiv [Kremlin troll factories around the world spread fakes about the war in Ukraine and foreign politicians]. URL: <https://cutt.ly/UKLqeo6>. [in Ukrainian].

14. Batrynychuk Z. R. (2018). Kreolizovanyi tekst yak parahrafemnyi element u suchasnomu anhlomovnomu epistoliarnomu dyskursi [Creolized text as a paragraph element in modern English-language epistolary discourse]. *Zakarpatski filolohichni studii*. Uzhhorod : Vydavnychiy dim «Helvetyka». T. 1. Vyp. 3. S. 80–84. URL: <https://cutt.ly/2KGTl8b>. [in Ukrainian].

15. Batsevych F. S. (2004). Osnovy komunikatyvnoi linhvistyky: pidruchnyk dlia studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv [Fundamentals of communicative linguistics: a textbook for students of higher educational institutions]. K.: Akademvydav. 344 s. [in Ukrainian].

16. Bilyk K. M. (2022). Fenomen kreolizatsii u suchasnomu yevropeiskomu mediadyskursi [The phenomenon of creolization in modern European media discourse]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Serii: Filolohiia. Zhurnalistyka*. Tom 33 (72) № 1 Ch. 2. S. 6-11. URL: <https://cutt.ly/IXEtS91>. [in Ukrainian].

17. Burlakova V. (2014). Try kytı rosiiskoi propahandy [Three whales of Russian propaganda]. *Ukrainskyi Tyzhden*. URL: <https://tyzhden.ua/Politics/109867>. [in Ukrainian].

18. Wikipedia. Troli z Olhina [Trolls from Olhino]. URL: <https://cutt.ly/PKv0qx9>. [in Ukrainian].

19. Hibrydna viina: sutnist, vyklyky ta zahrozy: zb. mater. kruhloho stolu (Kyiv, 8 lypnia 2021 r.) [Hybrid war: the essence, challenges and threats: Coll. mater. round table (Kyiv, July 8, 2021)]. Kyiv : NA SBU, 2021. 189 s. URL: https://academy.ssu.gov.ua/uploads/p_57_28744724.pdf. [in Ukrainian].

20. Horina Zh.D., Oliinyk O.V. (2020). Movni zsoby manipulyativnoho vplyvu v dyskursi sotsialnykh merezh [Linguistic means of manipulative influence in the discourse of social networks]. *Molodyi vchenyi*. №9 (85.1). S.22-26. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2020/9.1/5.pdf>. [in Ukrainian].

21. Dukhovnyi front Ukrainy. (2022). Fashyzm i rashyzm: skhozhist u tekhnolohiiakh propahandy [Fascism and racism: similarities in propaganda technologies]. URL: <https://cutt.ly/NKLqbkF>. [in Ukrainian].

22. Diuzheva K. V. (2016). Vplyv suchasnykh internet-resursiv na molod i zviazky z hromadskistiu: sotsiokulturnyi ta komunikativnyi aspekt [The impact of modern online resources on youth and public relations: socio-cultural and communicative aspects]. *Sotsium. Dokument. Komunikatsiia. Vyp.1, 2016. S.257-265*. URL: <https://sdc-journal.com/index.php/journal/article/view/143/108>.

23. Diachenko O.V. (2018). Skladovi mekhanizmu realizatsii movnoi manipulyatsii v politytsi [Components of the imolementation of mechanism of language manipulation in politics]. *Politychne zhyttia*. № 2. S. 91-96. URL: <https://cutt.ly/MXW7phX>. [in Ukrainian].

24. Kovalenko A. M., Marchenko T. S. (2019). Movni zasoby realizatsii manipulyativnoho vplyvu v suchasnykh anhlomovnykh ZMI [Linguistic means of implementing manipulative influence in modern English-language mass media]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Filolohiia : zbirnyk naukovykh prats*. Odesa. Vyp. 38, t. 1. S. 214-218. URL: <https://repository.sspu.edu.ua/handle/123456789/8643>. [in Ukrainian].

25. Leontieva L. Ie. (2004). Propahanda yak informatsiino-psykholohichniy skladnyk politychnykh protsesiv [Propaganda as an information and psychological component of political processes]. Lviv : Lviv. nats. un-t im. I. Franka. 298 s. [in Ukrainian].

26. Mahda Ye. V. (2015). Hibrydna viina: vyzhyty y peremohty [Hybrid war: survive and win]. Kh.: Vivat. 304 s. [in Ukrainian].

27. Nazarenko O. I., Nesterenko O. Ye. (2021). Verbalni sposoby vyrazhennia manipuliatsii svidomistiu u dyskursi amerykanskykh politykiv (na prykladi peredvyborchoho dyskursu respublikantsiv i demokrativ) [Verbal ways of expressing consciousness manipulation in the discourse of American politicians (using the example of the pre-election discourse of Republicans and Democrats)]. *Naukovyi zhurnal Lvivskoho derzhavnoho universytetu bezpeky zhyttiediialnosti «Lvivskyi filolohichnyi chasopys»*. № 9. S. 154-161. [in Ukrainian]. URL: <https://cutt.ly/bXEfXlI>

28. Pashynska A. (2018). Feik i propahanda: yak armiia kremlebotiv prykydalasia amerykantsiamy [Fake and propaganda: how the Kremlin army pretended to be Americans]. *Espresso*. URL: <https://cutt.ly/LKLqDbL>. [in Ukrainian].

29. Pomerantsev P. (2015). Meta rosiiskoi propahandy – shchob nikhto nikomu ne doviriav [The purpose of Russian propaganda is to make no one trust anyone]. *Ukrainska pravda*. URL: <https://cutt.ly/KKLqZ4z>. [in Ukrainian].

30. Savchenko-Halushko T. (2021). Informatsiini ta psykholohichni operatsii derzhavy-ahresora: yak tse pratsiuie [Information and psychological operations of the aggressor state: how it works]. *Armia Inform*. URL: <https://cutt.ly/JJ9TNxO>. [in Ukrainian].

31. Sidenko N.H. (2014). Instrumenty movlennievoi manipuliatsii v anhlomovnii «zhovtii» presi [Verbal manipulation tools in the English-language yellow press]. *Zapysky z romano-hermanskoï filolohii*. № 2. S. 105-113. URL: <https://cutt.ly/yXW4wZt>. [in Ukrainian].

32. Stasula N. 2011. Elektronni zasoby vyiavlennia verbalnoi manipuliatsii v ZMI [Electronic means detecting verbal manipulation in mass media]. *Visnyk Nats. un-tu «Lvivska politekhnikha»*. № 694. S. 90-98. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/10663/1/13.pdf>. [in Ukrainian].

33. Topchiiy O. (2022). Rosiiska «fabryka troliv» poshyriuie dezinformatsiiu pro viinu v Ukraini – MZS Brytanii [Russian «troll factory» is spreading misinformation about the war in Ukraine – the British Foreign Office]. URL: <https://cutt.ly/7KLq0kj>. [in Ukrainian].

34. Shkitska I. Yu. (2012). Manipuliatyvni taktyky pozytyvu: lnhvistychnyi aspekt. Monohrafiia [Manipulative tactics of the positive: the linguistic aspect. Monograph]. K.: Vydavnychy dim Dmytra Buraho, 2012. 440 s. [in Ukrainian].

35. Yuskiv Kh. (2020). Naratyvy rosiiskoi propahandy v Ukraini [Narratives of Russian propaganda in Ukraine]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia filos.-politoh. studii*. Vypusk 30, S. 226-232. URL: <https://cutt.ly/yKLq92K>. in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

Сьогодні соціальні мережі стали потужною зброєю російської пропаганди в інформаційній складовій гібридній війни Росії проти України. Кремлівські інтернет-тролі використовують соціальні мережі для поширення кремлівських наративів, оскільки вони є сприятливою платформою для використання маніпулятивних технологій словесного впливу. З початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну кремлівські тролі стали активнішими в англомовному сегменті соціальних мереж. «Фабрика тролів» використовує деякі з найпопулярніших сьогодні соціальних мереж – зокрема, TikTok та Twitter – для поширення кремлівських антиукраїнських наративів, які мають на меті дискредитацію влади та громадян України в очах світової спільноти. Маніпуляції неможливі без використання вербальних засобів маніпулятивного впливу, тому вивчення виявлення стратегій і тактик вербальної маніпуляції, що використовуються для поширення антиукраїнських наративів, є важливим завданням сучасних лінгвістичних досліджень.

Метою цього дослідження є аналіз вербальних засобів маніпулятивного впливу, що використовуються кремлівською

«фабрикою тролів» для поширення антиукраїнських наративів в англомовному сегменті соціальних мереж TikTok та Twitter.

Для виконання поставлених у роботі завдань використовувалися такі методи дослідження як метод аналізу інформації, метод синтезу, метод безперервного відбору проб, описовий метод.

Встановлено, що кремлівські тролі часто використовують такі засоби вербальної маніпуляції, як сьогодні найчастіше застосовують такі засоби вербальної маніпуляції як підміна понять, навішування ярликів, тактика нагнітання паніки, тактика повторення інформації, а також такий риторичний прийом як вотебаутизм.

Виявлення та аналіз стратегій, тактик та засобів вербального маніпулювання, що використовуються кремлівськими троями для поширення антиукраїнської пропаганди в англомовному дискурсі соціальних мереж, є актуальним напрямком досліджень і має наукову перспективу як в мовному, так і в комунікативно-прагматичному аспектах дослідження. Раннє виявлення та аналіз словесних маніпуляцій, що використовуються кремлівськими троями для поширення антиукраїнської пропаганди в англомовному дискурсі соціальних мереж, є однією з пріоритетних завдань сьогодні для дослідників гуманітарних, соціальних та поведінкових наук, оскільки поширення антиукраїнських наративів за кордоном може підірвати репутацію України.

Ключові слова: *інформаційна війна, наративи, віртуальна комунікація, вербальна маніпуляція, соціальні мережі, інтернет-тролі.*

УДК 94:[81'246.2'362:070] (47+57),,196/198”

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2022-17-182-198>

**THE LANGUAGE ISSUE IN THE CONTEXT OF A
COMPARATIVE ANALYSIS OF THE UKRAINIAN PRESS
OF THE 1960's – 1980's**

**МОВНЕ ПИТАННЯ У КОНТЕКСТІ
КОМПОРАТИВНОГО АНАЛІЗУ УКРАЇНСЬКОЇ ПРЕСИ
1960-1980-х рр.**

Галина Січкаренко,

*доктор історичних наук,
доцент, професор кафедри
документознавства та
інформаційної діяльності
E-mail: gsich54@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3292-4681>*

*Державний Університет
Телекомунікацій, вул.
Солом'янська, 7, м. Київ,
Україна, 03110*

Halyna Sichkarenko,

*Doctor of Historical Sciences,
Associate professor, Professor of
Department of scientific
discipline of documentation and
information activity
E-mail: gsich54@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3292-4681>*

*State University of
Telecommunications, 7,
Solomenska st., Kyiv, Ukraine,
03110*

ABSTRACT

In the period of the Soviet Union, information policy and mass media played a rather important role. The upbringing of the «new Soviet man» required significant efforts and comprehensive influence on the consciousness of the broad masses of the people. The Soviet press and periodicals, which performed a rather important task, helped to solve this problem: they promoted Soviet values and an established model of behavior in society. In this context, it is important to trace the language in which periodicals were printed on the territory of the Ukrainian SSR, to distinguish

their ideological component and to analyze the formation of the phenomenon of bilingualism. Due to the deliberate replacement of the morphological and lexicological structure of the Ukrainian language, the Soviet regime spread Russification, destroyed the linguistic and cultural achievements of the peoples living on its territory, inculcated atheistic views and idealized party leaders, relegating them to the role of idols in the development of communism. Constantly being in such an environment, a person, in fact, lost himself. Quite often, editors of newspapers and magazines imposed clearly defined value guidelines on Soviet society. Thus, it was much easier to implement the course for the «merger of nations». Quite often, the materials that got into the mass media promoted a course of assimilation of the non-Russian-speaking peoples of the USSR. Of course, all this happened in a veiled form, because in none of the normative legal acts the party recognized Russification as a deliberate step towards the destruction of the linguistic and cultural achievements of Ukrainians and other ethnic groups living in the specified territory. Analyzing materials published in mass media,

The activities of modern mass media are based on the principles of freedom of speech, thought and religion. However, before the start of the Russian-Ukrainian war, there was a fairly significant percentage of periodicals in our country that published their intellectual property in the Russian language. Using the example of the press and periodicals of the 60s-80s of the 20th century, the author carried out a comparative analysis of periodicals in the context of language issues and determined the reasons that led to the spread of Russification trends in Ukrainian society, including the emergence of the problem of bilingualism.

Keywords: *bilingualism, bilingualism, magazines, «fusion of nations», press, periodicals, party nomenclature, Soviet leadership, Russification.*

Постановка проблеми. Сучасна жорстока російсько-українська війна, де Україна відстоює свою національну

незалежність і територіальну цілісність, загострили питання української мови в теоретичному та практичному аспектах та поставили нові акценти щодо історичних розвідок. Це стосується також періоду 1960-80-х рр.

У період «застою» журналісти, письменники та автори наукових праць фактично виконували роль комуністичних ідеологів, які прямо чи опосередковано, насаджували у свідомості широких народних мас усталені стереотипи поведінки. Політика єдиної правлячої партії передбачала цілковитий контроль не лише за змістовним, але і над мовним сегментом. Зважаючи на те, що українська мова становила певну «загрозу» для авторитарно/тоталітарної держави, стримувати її прояви було одним із головних завдань радянських керманівців.

На основі аналізу преси (газетної та журнальної періодики) означеного періоду, автор простежує динаміку зміни мови викладу матеріалу в радянських ЗМІ та здійснює порівняльний аналіз україномовних та російськомовних видань республіки.

Актуальність даного дослідження зумовлюється потребою виокремити причини, які призвели до поширення проблеми двомовності в сучасній Україні, а також визначити вплив мовно-культурного сегменту періодичних видань на ідентичність і свідомість українців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Періодичні видання 1960-1980-х рр. досліджувала низка науковців сучасності. Зокрема, В. Молоткіна здійснила соціокультурний зріз становища мовної політики радянського керівництва та території УРСР (Молоткіна, 2022). Н. Новородовська розглянула вплив політики русифікації на соціокультурний простір УРСР 1960-1980-х рр. у контексті проблеми двомовності. У своїх наукових розвідках дослідниця акцентувала увагу на становищі преси та журнальної періодики означеного періоду, зазначивши, що політика русифікації охоплювала всі сфери життєдіяльності «радянської людини»

(Новородовська, 2018; Новородовська, 2019). Ю. Каганов дослідив становище радянської преси та її вплив на конструювання свідомості за допомогою використання засобів масової інформації, а також поширення політичної цензури в інформаційному полі Радянського Союзу в 1950-1985-х рр. (Каганов, 2014). М. Ярмоленко розглядала радянську політику на території УРСР крізь призму мовознавчих розвідок, на прикладі преси та науково-освітньої галузі (Ярмоленко, 2013). Ю. Колісник простежив організаційну роль партійно-радянської преси в контексті журнальної періодики 1950-1980-х рр. (Колісник, 2007). С. Кличко проаналізував особливості розвитку періодики Криму крізь призму мовознавчих досліджень 1945-1960-х рр. (Кличко, 2008). Д. Котляр акцентував увагу на становленні та розвитку преси на території УРСР у контексті політики русифікації (Котляр, 2022). Періодичні видання Харкова 1960-1980-х рр. у контексті формування радянської ідентичності досліджував В. Попович (Попович, 2022). Проте, потребують подальшого вивчення фактори та механізми формування та реалізації мовної політики у важливих сферах суспільного життя.

Метою статті є дослідження мовного питання у контексті компоративного аналізу преси (газетної та журнальної періодики) 1960-1980-х рр. та її ідеологічної складової.

Виклад основного матеріалу дослідження. Мовний дискурс, що виник у вітчизняних медіа, безумовно актуалізує дану проблематику. Цьому сприяли не лише сучасні політичні виклики, але й історичні передумови. Причини та наслідки радянської політики у мовознавчій сфері варто розглядати у комплексі для повноцінного розуміння реалій сьогодення і більш детального прогнозування ймовірних сценаріїв розвитку мовознавчого дискурсу.

Не дивлячись на те, що «Хрущовська відлига» дещо послабила тотальний сталінський контроль, радянська система керування пресою в УРСР суттєво не змінилась. Упродовж 1969-1980-х рр. частка журналів, які виходили українською

мовою знизилася з 46 до 19%, а відсоток україномовних книжок, що публікували у 1959-1980-х рр., впав з 60 до 24%. Серед наукових журналів, які видавалися в УРСР у 1970-х рр., 11 було надруковано російською мовою, 2 – російською та українською, і лише один журнал українською мовою. До кінця 1980-х рр. російською мовою видавалися майже всі журнали з природничих і точних наук (Новородовська, 2019: 69). Велика кількість наукових матеріалів, що порушували тим чи іншим чином мовну проблематику, була пов'язана із вивченням російської мови студентами, що приїхали навчатися в УРСР з-за кордону. У зв'язку з цим, газета «Ленінські кадри» з 1977 р. почала виходити російською мовою. Дане рішення було аргументовано тим, що студенти-іноземці не володіли українською мовою, в той час знання російської було однією з умов вступу до радянських закладів вищої освіти (Попович, 2022: 25). Таким чином, радянське керівництво здійснювало русифікацію періодичних видань, особливо журнальної продукції, що за тематичним спрямування висвітлювала проблеми наукового дискурсу.

В 1960-1980-х рр. відбулося різке зменшення обсягу україномовних періодичних видань і, відповідно, їх друкованого тиражу на території УРСР. Якщо у 1960-х р. українською мовою видавалося 3852 назви книг і брошур тиражем 80-500 тис. примірників, у 1970 р. – 3112 та 92800 тис., у 1980 р. – 2167 та 92200 тис., то в 1985 р. – 1893 та 77846 тис відповідно. Кількість україномовних видань на території СРСР теж мала від'ємні показники, так у 1970 р. на території радянської республіки було видано 8133 друкованих одиниць, в тому числі українською мовою – 3105; у 1980 р. – 9061 тис., українською мовою – 2164; у 1985 р. – 8362, українською – 1890. До російськомовного друку перейшли такі київські видавництва, як: «Техніка», «Урожай» та «Будівельник» (Новородовська, 2019: 69).

Схожа ситуація простежується під час аналізу україномовної книжкової, журнальної та газетної продукції, що

надходила до бібліотечного фонду УРСР. Так, у період з 1959 р. до 1980 р., кількість книг, що виходила українською мовою та зберігалася у міських бібліотеках, зменшилася з 60 до 24% від усіх друкованих надходжень (Новородовська, 2018: 33). Таким чином, велика частина книг, виданих в УРСР протягом означеного періоду дослідження друкувалася російською мовою. За 1981-1985 рр. вийшло друком 42,3 тис. назв книг і брошур, з них лише 10,3 тис. назви українською. Слід зазначити, що деяка перевага національної мови була в газетній справі (за кількістю назв), але більшість україномовних видань були малотиражними. За кількістю примірників щоденні російськомовні газети мали величезну перевагу (Молоткіна, 2022: 96). Упродовж 1969-1980 рр. частка журналів, що публікувалися українською мовою знизилася від 46% до 19%. Більше того, періодичні видання, які виходили російською мовою мали за мету зміцнювати у свідомості населення ідею про єдиний «радянський народ». Російська мова у цьому випадку відігравала важливу роль, оскільки вона вже мала статус міжнаціональної, а отже нав'язувалася як друга рідна (Новородовська, 2019: 33).

Не варто оминати нашою увагою становище періодичних видань в регіонах, особливо переважно російськомовних, зокрема Криму та Харкова. У своїх дослідження С. Кличко вказує на те, що важливим недоліком періодики 1945-1960 рр. була практично повна відсутність україномовних видань, спричинена неготовністю аудиторії сприймати їх та відсутністю української школи публіцистики в Криму (Кличко, 2008: 95).

Проаналізувавши значний фактаж інформаційного матеріалу, в тому числі значну кількість газет та журналів, які виходили друком у Харкові, В. Попович дійшов до висновку, що для української мови була відведена роль засобу ретрансляції радянських цінностей. Попри те, що такі періодичні видання, як «Харківський університет», «Автодорожник», «За радянського лікаря», «За авіакадри»,

«Знання» (Попович, 2022: 23) видавалися українською, основне завдання даних засобів масової інформації полягало у поширенні комуністичної пропаганди, що спонукала населення користуватися російською мовою. В умовах досить активної розбудови комуністичного суспільства та чітко спланованої інформаційної кампанії, російська набувала статусу «мови всесоюзного спілкування та комунікації». Таким чином, присутня на сторінках кримських і харківських газет українська мова, виступала засобом, який використовували для ідеологічної обробки населення.

Досить важливим сегментом дослідження є тематична складова преси, що виходила на території УРСР у цей період. Значну частину книг та брошур, виданих упродовж 1970-1980-х рр. можна віднести до класу масово-політичної літератури. Основним завданням друкованої продукції, спрямованої на критику міжнародного сіонізму та українського буржуазного націоналізму, є всебічний аналіз її тогочасної діяльності, у тому числі критика з боку радянської влади. Прояви русифікації україномовного населення УРСР яскраво простежуються під час аналізу літератури, спрямованої на боротьбу з українським буржуазним націоналізмом. Про це свідчить постанова ЦК КПУ № 3-113-17 «Про випуск видавництвами республіки літератури з питань критики міжнародного сіонізму і українського буржуазного націоналізму» від 6 березня 1979 р.

Станом на 1975-1980 рр. українською мовою було видано 18 публікацій популістського спрямування, в той час як російською – 25 відповідного ідеологічного змісту (Про випуск...). Вказані статистичні дані засвідчують початок формування білігвінізму як на території УРСР, так і інших республік СРСР загалом (Новородовська, 2019: 69).

Варто зазначити, що в СРСР засоби масової інформації займали домінуючі позиції під час поширення марксистко-ленінських постулатів. Даний вид пропаганди радянська влада освоїла дуже добре, а сам метод впливу на виховання соціального феномену «радянської людини», був швидким та

легким у використанні. Прагнучи охопити якомога більшу частину інформаційного поля, радянські керманічі намагалися контролювати прояви «інакомислення» та «плюралізму» думок. В умовах цілковитої заангажованості друкованого контенту, журналісти, літературні редактори, дослідники, поети, науковці та викладачі ставали своєрідними «заручниками ситуації», щоправда певна їх частина вірила у необхідність і важливість своєї діяльності.

Особливістю радянської періодики періоду «застою» було свідоме впровадження русифікаційних тенденцій, які охоплювали інформаційний простір усіх республік СРСР. Значна частина україномовних видань була невисокої якості, адже тільки 1% україномовної продукції видавався поліграфічними підприємствами з державним знаком якості (Вовк, 2007: 108). Однак така ситуація непокоїла лише читачів, а Держкомвидав УРСР навіть у другій половині 1970-х рр. не вживав комплексних заходів з метою покращення технічного рівня і поліпшення якості продукції на підконтрольних йому підприємствах. Крім цього, фінансові умови, в яких опинилися працівники україномовної друкованої продукції, були значно гіршими за ті, в яких перебували працівники російськомовної. Так, наприклад, ставка головного редактора журналу «Вітчизна» в досліджуваний період становила 1 500 карбованців, а ставка головного редактора журналу «Октябрь» – 6 000 карбованців (Котляр, 2022: 73).

У цьому контексті, варто виокремити провідні функції, які виконували радянські мас-медіа, зокрема: ідеологічну, інформаційну, науково-освітню, культурологічну, просвітницьку та маніпулятивну.

1) Ідеологічна функція стимулювала трансформацію суспільної свідомості радянського громадянина, через пропаганду штучно насаджених цінностей та світоглядних орієнтирів.

2) Інформаційна функція надавала змогу індивіду слідкувати за певними новинами та процесами, які поширювалися у республіці.

3) Зміст науково-освітньої функції полягав у вихованні молодого покоління в руслі комуністичної ідеології та присвоєнні численних наукових відкриттів російським вченим, віддаючи здобуткам українців та інших етносів, що проживали на території УРСР, другорядну роль.

4) Культурологічна функція дозволяла вибудувати своєрідну модель спілкування, що надавала можливість уніфікувати національні здобутки народів УРСР та сформувати ключові цінності та елементи культури, притаманної радянському суспільству.

5) Просвітницька функція налаштовувалась на формування громадської думки з ключових питань суспільного життя, контролювала поширення новин у радянському інформаційному просторі.

6) Маніпулятивна дозволяла керувати свідомістю громадян.

Таким чином, засоби масової інформації за часів СРСР серед іншого цілеспрямовано поширювали партійну міфотворчість, утверджували соціалістичний спосіб життя, пропагували радянський патріотизм, що негативно впливало на відродження проявів національної ідентичності та самобутності українського народу, зокрема споконвічного прагнення до відокремлення та державного будівництва. Крім того, партійне керівництво намагалося максимально звузити сферу використання української мови, й застосовуючи ЗМІ, активно втілювало в життя політику русифікації (див.: Котляр, 2022: 75).

Досить часто, у періодичних виданнях, крім суспільно-політичної інформації, публікувалися матеріали фахової тематики на загальноновживані теми – моралі, спорту, кіномистецтва, театру та побуту. Нерідко журналістика залишалася незаангажованим інформатором, але при першій нагоді відразу ж переходила на пропаганду марксистсько-ленінської ідеології, вихваляла радянський лад, «мудре» керівництво комуністичної партії та її вождів. На основі багатьох публікацій журнальної періодики УРСР яскраво

простежується, як використовувалися політичні гасла та доктрини марксистсько-ленінської ідеології для формування свідомості громадян (Колісник, 2007: 118, 119). Засоби масової інформації та пропаганди на вимоги партійного керівництва сприяли успішній реалізації соціально-економічних програм, піднесенню трудової та суспільно-політичної активності громадян, їх ідейної свідомості для виконання поставлених завдань, неухильного піднесення народного господарства і соціалістичної культури (Колісник, 2007: 125).

Важливу сходинку, для виховання підростаючого покоління в руслі радянської ідеології, займали дитячі та юнацькі періодичні видання. З цією метою була прийнята Постанова «Про заходи по дальшому розвитку радянської дитячої літератури» (1969 р.), що призвела до зростання кількості друкованої продукції для дітей молодшого та юнацького шкільного віку. Приміром, з 1977 р. в СРСР для дітей видавали 41 журнал і 28 газет (Колісник, 2011: 77). На думку Юрія Колісника, тематична спрямованість таких періодичних видань була досить широкою та торкалася як ідейно-політичних питань, що регламентували правила та норми поведінки «радянської людини», так і виховання у дітей чуйності, доброти, любові до природи та навколишнього середовища, поваги до старших людей, старанності та кмітливості. Проте основний акцент робився на замовчуванні історичної правди, пропаганді інтернаціоналізму та атеїзму серед дітей молодшого шкільного та юнацького віку. До відомих дитячих періодичних видань періоду «застою» можна віднести журнал «Малютко», «Барвінок» та «Піонерія» (Колісник, 2011: 77). Публікацій для національного виховання у дитячо-юнацьких виданнях часів «застою» практично немає (звернення до українських звичаїв, традицій тощо починається лише з середини 1988 р.). Цю нішу заповнюють партійно-ідеологічні матеріали (Колісник, 2011: 79). В основному такого роду друкована продукція виходила національною мовою, що робилося з метою кращого сприйняття у підростаючого покоління інформаційного матеріалу.

Друковані видання, зокрема преса і журнали, зробили значний вплив на розвиток білінгвізму УРСР. Проблема двомовності розглядалася партійним керівництвом, як один із етапів тотальної русифікації, асиміляції різних народів, зміни ідентичності, перетворення суспільства у єдину об'єднану спільноту – «радянський народ». Тому важливу роль відігравав не лише політико-ідеологічний зміст видання, але й сама мова. Фактично, ознакою престижу й авторитету журналу чи газети у роки «застою» (особливо у 1970-х – початку 1980-х рр.) стала російська мова публікації матеріалів чи дублювання нею україномовних видань. Одним із прикладів стало дублювання російською мовою газети «Вечірній Київ» (Лист ЦК КПРС...). Аналогічні тенденції були притаманні у великих містах УРСР. Так, українська мова поступово витісняється із друкованої продукції.

Радянські ідеологи висвітлювали білінгвізм як позитивне явище розвитку інтернаціонального суспільства, називаючи це природним і гармонійним процесом. Насправді двомовність країни на масовому рівні не може бути «гармонійною». Одночасне використання російської та української мови маскувало реальні процеси русифікації радянського періоду (Масенко, 2010 : 99-100). Характерна для періоду 1960-х – 1980-х рр. асиметрична масова двомовність не лише звужувала сферу вжитку української мови, але й зумовлювала основу для внутрішніх розладів, що сприяли змішуванню мов. У результаті такої діяльності суттєво скорочувалася чисельність і частка україномовних видань (Лотфі Гаруді, 2018). Відмітимо, що зміст преси і журналів безпосередньо впливав на зміну ідентичності, у тому числі мовної. Дослідники, журналісти, автори і редактори видань, виконуючи вказівки партійного керівництва, використовуючи певні методичні рекомендації радянських ідеологів і цензорів та, через друковані ЗМІ, нав'язували суспільству наративи про етнічну єдність і ментальну спорідненість українців та росіян, у тому числі про їх спільні мовні ознаки. Аналізуючи зміст радянської преси,

журнальної періодики та книжкової продукції, Л. Масенко відзначала, що руйнування національної належності, нав'язування інтернаціонального способу мислення здійснювалося із використанням радянською пропагандою певного набору риторичних фраз, які застосовували у лексиці для позначення родинних чи дружніх взаємин, зокрема: сім'я народів, братні народи, дружба народів, чуття єдиної родини та ін. (Масенко, 2010: 137). Такі фрази впливали на свідомість пересічної людини, формуючи певні уявлення про міжнаціональні взаємини народів СРСР, зокрема українського і російського. Друкованим виданням цього періоду було притаманним досить часто використання подібних виразів.

Висновки. Таким чином, партійна номенклатура здійснювала вплив на свідомість громадян через засоби масової інформації. Насадження марксистсько-ленінської ідеології відбувалося з молодшого шкільного та юнацького віку. За допомогою періодичних видань здійснювати ідеологічну обробку населення було досить просто. Радянська преса і журнальна періодика фактично мали низку взаємопов'язаних функцій: ідеологічну, публіцистичну, науково-освітню, культурологічну, просвітницьку та маніпулятивну. З посиленням русифікації ідеологічне наповнення зростало, а отже збільшувався і вплив на свідомість населення. Зміст видань все більше пропагував ідеї інтернаціоналізму, під яким приховувалося панівне становище росіян у СРСР. У комплексі з іншими методами відбувалася зміна світогляду населення, нівелювання національних особливостей і культурних традицій. У контексті мовного питання це зумовлювало появу білінгвізму, який мав стати перехідним етапом до повної русифікації.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Вовк В. Побут та дозвілля міського населення України в 50-80-х рр. XX ст.: дис. канд. іст. наук: спец. 07.00.01; Переяслав-Хмельницький ДПУ ім. Г. Сковороди. Київ, 2007. 222 с.

2. Каганов Ю. Радянська преса і конструювання масової суспільної свідомості в Україні (1950-ті – 1985 рр.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя, 2014. Вип. XXXVIII. С. 213-225.

3. Кличко С. Особливості розвитку періодики Криму (1945-1960 рр.). *Культура народів Причорномор'я*. 2008. № 125. С. 93-95.

4. Колісник Ю. Дитячо-юнацька преса УРСР та її роль у формуванні суспільної свідомості. *Збірник праць Науково-дослідного Інституту пресознавства*. 2011. Вип. 1. С. 75-84.

5. Колісник Ю. Організаційна роль партійно-радянської преси в контексті сучасної епохи (На прикладі журнальної періодики УРСР 1950-80 рр.). *Вісник Черкаського університету. Серія Філологічні науки*. Черкаси, 2007. № 108. С. 116-130.

6. Котляр Д. Становлення та розвиток радянської друкованої преси. *Вісник гуманітарного наукового товариства: наукові праці*. Черкаси: ЧНПБ імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2022. Вип. 22. С. 71-79.

7. Лист ЦК КПРС про дублювання газети «Вечірній Київ» російською мовою. ЦДАГО. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 2401. Арк. 1-2.

8. Лофті Гаруді Г. Білінгвізм в Україні, його соціолінгвістичні та правові передумови. 2018. URL: http://philologyjournal.lviv.ua/archives/3_2018/33.pdf

9. Масенко Л. Нариси з соціолінгвістики. Київ, 2010. 243 с.

10. Молоткіна В. Особливості мовної політики радянської влади в Україні: соціокультурний аспект. *Соціум. Документ. Комунікація*. Переяслав, 2022. Вип. 15. С. 82-105.

11. Новородовська Н. Вплив радянської політики русифікації на соціокультурний та мовний простір УРСР у 1964-1985 рр. *Молодий вчений*, 2018. №11(63). С. 30-35.

12. Новородовська Н. Преса та журнальна періодика на території УРСР у 1970-х на початку 1980-х рр.: соціокультурний аналіз. *Наукові записки з української історії*. Переяслав-Хмельницький, 2019. Вип. 45. С.67–75.

13. Попович В. (Українська) радянська ідентичність у 1960-х – 1980-х рр. через призму періодики ВНЗ Харкова. *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвуз. зб. наук пр. молодих вчених*. Дрогобич : Гельветика, 2022. Вип. 54, т. 2. С. 23-29.

14. Про випуск видавництвами республіки літератури з питань критики міжнародного сіонізму і українського буржуазного націоналізму. ЦДАГО. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 1883. Арк. 29–32.

15. Ярмоленко М. Мовна політика в УРСР у 40-80-х роках ХХ століття. *Наукові записки Інституту політичних і етнополітичних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2013. Випуск 3. С. 365-377.

REFERENCE

1. Vovk V. (2007). Pobut ta dozvillya mis'koho naselennya Ukrainy v 50-80-kh rr. XX st. [Life and leisure of the urban population of Ukraine in the 1950s and 1980s.]: dys. kand. ist. nauk: spets. 07.00.01; Pereyaslav-Khmel'nyts'kyu DPU im. H. Skovorody. Kyiv. 222 s. [in Ukrainian].

2. Kahanov Yu. (2014). Radyans'ka presa i konstruyuvannya masovoyi suspil'noyi svidomosti v Ukraini (1950-ti – 1985 rr.) [The Soviet press and the construction of mass public consciousness in Ukraine (1950s – 1985)]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakul'tetu Zaporiz'koho natsional'noho universytetu*. Zaporizhzhya, Vyp. XXXVIII. S. 213-225. [in Ukrainian].

3. Klychko S. (2008). Osoblyvosti rozvytku periodyky Krymu (1945–1960 rr.) [Peculiarities of the development of Crimean periodicals (1945–1960)]. *Kul'tura narodov Prychernomor'ya*. № 125. S. 93-95. [in Ukrainian].

4. Kolisnyk Yu. (2011). Dytyacho-yunats'ka presa URSS ta yiyi rol' u formuvanni suspil'noyi svidomosti [The children's and youth press of the Ukrainian SSR and its role in the formation of public consciousness]. *Zbirnyk prats' Naukovo-doslidnoho Instytutu presoznavstva*. Vyp. 1. S. 75-84. [in Ukrainian].

5. Kolisnyk Yu. (2007). Orhanizatsiyna rol' partiyno-radyans'koyi presy v konteksti suchasnoyi epokhy (Na prykladi zhurnal'noyi periodyky URSR 1950 – 80 rr.) [The organizational role of the Party-Soviet press in the context of the modern era (On the example of periodicals of the Ukrainian SSR 1950 – 80)]. *Visnyk Cherkas'koho universytetu. Seriya Filolohichni nauky*. Cherkasy, № 108. S. 116–130. [in Ukrainian].

6. Kotlyar D. (2022). Stanovlennya ta rozvytok radyans'koyi drukovanoi presy [Formation and development of the Soviet printing press]. *Visnyk humanitarnoho naukovohto tovarystva: naukovy pratsi*. Cherkasy: ChIPB imeni Heroyiv Chornobylya NUTsZ Ukrayiny, 2022. Vyp. 22. S. 71-79. [in Ukrainian].

7. Lyst TsK KPRS pro dublyuvannya hazety «Vechirniy Kyiv» rosiys'koyu movoyu [Letter from the Central Committee of the CPSU about duplicating the newspaper «Vechirniy Kyiv in Russian»]. TsDAHO. F. 1. Op. 25. Spr. 2401. Ark. 1–2. [in Ukrainian].

8. Lofti Harudi H. (2018). Bilinhvizm v Ukrayini, yoho sotsiolinhvistychni ta pravovi peredumovy [Bilingualism in Ukraine, its sociolinguistic and legal prerequisites]. URL: http://philologyjournal.lviv.ua/archives/3_2018/33.pdf

9. Masenko L. (2010). Narysy z sotsiolinhvistyky [Essays on sociolinguistics]. Kyiv, 243 s. [in Ukrainian].

10. Molotkina V. (2022). Osoblyvosti movnoyi polityky radyans'koyi vlady v Ukrayini: sotsiokul'turnyy aspect [Peculiarities of the language policy of the Soviet government in Ukraine: sociocultural aspect]. *Sotsium. Dokument. Komunikatsiya. Pereyaslav*, Vyp. 15. S. 82-105. [in Ukrainian].

11. Novorodovs'ka N. (2018). Vplyv radyans'koyi polityky rusyfikatsiyi na sotsiokul'turnyy ta movnyy prostir URSR u 1964-1985 rr. [The influence of the Soviet policy of Russification on the sociocultural and linguistic space of the Ukrainian SSR in 1964-1985]. *Molodyy vchenyy*, №11(63). S. 30-35. [in Ukrainian].

12. Novorodovs'ka N. (2019). Presa ta zhurnal'na periodyka na terytoriyi URSR u 1970-kh na pochatku 1980-kh rr.:

sotsiokul'turnyy analiz [The press and periodicals on the territory of the Ukrainian SSR in the 1970s and early 1980s: sociocultural analysis]. *Naukovi zapysky z ukrayins'koyi istoriyi*. Pereyaslav-Khmel'nyts'kyy, Vyp. 45. S. 67-75. [in Ukrainian].

13. Popovych V. (2022). (Ukrayins'ka) radyans'ka identychnist' u 1960-kh – 1980-kh rr. cherez pryzmu periodyky VNZ Kharkova [(Ukrainian) Soviet identity in the 1960s - 1980s through the prism of the periodicals of Kharkiv University]. *Aktual'ni pytannya humanitarnykh nauk : mizhvuz. zb. nauk pr. molodykh vchenykh*. Drohobych : Hel'vetyka, Vyp. 54, t. 2. S. 23-29. [in Ukrainian].

14. Pro vypusk vydavnytstvamy respubliky literatury z pytan' krytyky mizhnarodnoho sionizmu i ukrayins'koho burzhuaiznoho natsionalizmu [About publishing by publishing houses of the republic of literature on issues of criticism of international Zionism and Ukrainian bourgeois nationalism]. TsDAHO. F. 1. Op. 25. Spr. 1883. Ark. 29-32. [in Ukrainian].

15. Yarmolenko M. (2013). Movna polityka v URSS u 40-80-kh rokakh XX stolittya [Language policy in the Ukrainian SSR in the 40s-80s of the 20th century]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnopolitychnykh doslidzhen' im. I.F. Kurasa NAN Ukrayiny*. Vypusk 3. S. 365-377. [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

У період Радянського Союзу інформаційна політика та ЗМІ відігравали досить вагомую роль. Виховання «радянської людини» потребувало значних зусиль та всебічного впливу на свідомість широких народних мас. Вирішити цю проблему допомагала радянська преса та журнальна періодика, яка виконувала досить важливе завдання: пропагувала радянські цінності та усталену модель поведінки у соціумі. У цьому контексті важливо простежити, якою мовою друкувалися періодичні видання на території УРСР, виокремити їх ідеологічну складову та проаналізувати формування явища білінгвізму. Через свідому заміну морфологічної та лексикологічної структури української мови, радянський

режим поширював русифікацію, знищував мовно-культурні здобутки народів, що проживали на його території, насаджував атеїстичні погляди та ідеалізував партійних керманців, відводячи для них роль ідолів у розбудові комунізму. Досить часто укладачі газет та журналів нав'язували радянському суспільству чітко означені ціннісні орієнтири. Таким чином, реалізовувати курс на «злиття націй» було набагато простіше. Часто матеріали, які потрапляли у ЗМІ, пропагували курс на асиміляцію не російськомовних народів СРСР. Звісно, все це відбувалося у завуальованій формі, адже у жодному з нормативно-правових актів партія не визнавала русифікацію, як свідомий крок до нищення мовно-культурних здобутків українців та інших етнічних груп, які проживали на означеній території. Аналізуючи матеріали, що виходили друком у засобах масової інформації, варто відзначити поширення ідей марксизму-ленінізму, «звеличення» досягнень радянської промисловості, особливо в оборонно-технічній галузі, пропаганду досить відомого гасла про «дружбу народів», критику міжнародного сіонізму та українського буржуазного націоналізму, трудового та патріотичного виховання широких народних мас, заклики до соціалістичних змагань та розбудови комуністичної держави.

Діяльність сучасних ЗМІ ґрунтується на принципах свободи слова, думки та віросповідання. Проте, до початку російсько-української війни, у нашій державі існував досить значний відсоток періодичних видань, які друкували об'єкти своєї інтелектуальної власності саме російською мовою. На прикладі преси 60-80-х рр. XX століття автором здійснено порівняльний аналіз періодичних видань у контексті мовної проблематики та визначено певні чинники, що призвели до поширення русифікаційних тенденцій в українському соціумі, в тому числі до виникнення проблеми білінгвізму.

Ключові слова: білінгвізм, двомовність, журнали, «злиття націй», преса, періодичні видання, радянське керівництво, русифікація.

УДК 37:004.9“202”

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2022-17-199-226>

**THE INFORMATION AGE IS A SOCIETY OF
KNOWLEDGE AS THE REQUIREMENT OF A NEW
APPROACH TO THE EDUCATIONAL PROCESS**

**ІНФОРМАЦІЙНА ЕПОХА – СУСПІЛЬСТВО ЗНАНЬ ЯК
ВИМОГА НОВОГО ПІДХОДУ ДО ОСВІТНЬОГО
ПРОЦЕСУ**

Людмила Шимченко,
*кандидат філософських наук,
доцент, доцент кафедри
соціальних комунікацій,
документознавства та
інформаційної діяльності,
E-mail: ShymchenkoL@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2165-1377>,
Університет Григорія
Сковороди в Переяславі,
вул. Сухомлинського, 30,
м. Переяслав, Київська обл.,
Україна, 08401*

Liudmyla Shymchenko,
*Ph.D., Associate Professor,
Associate Professor of the
Department of Social
Communications,
Documentation and Information
Activity,
E-mail: ShymchenkoL@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2165-1377>,
Hryhorii Skovoroda University
in Pereiaslav,
30, Sukhomlynskyi Str.,
Pereiaslav, Kyiv region,
Ukraine, 08401*

Алла Зленко,
*кандидат історичних наук,
доцент, доцент кафедри
соціальних комунікацій,
документознавства та
інформаційної діяльності,
E-mail: zlenko.am@ukr.net;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5586-3984>*

Alla Zlenko,
*Ph.D. in Historical Sciences,
Associate Professor, Associate
Professor of the Department of
Social Communications,
Documentation and Information
Activity,
E-mail: zlenko.am@ukr.net;
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5586-3984>*

Університет Григорія
Сковороди в Переяславі,
вул. Сухомлинського, 30,
м. Переяслав, Київська обл.,
Україна, 08401

*Hryhorii Skovoroda University
in Pereiaslav,
30, Sukhomlynskyi Str.,
Pereiaslav, Kyiv region,
Ukraine, 08401*

Оксана Плужник,
доктор філософії, доцент
кафедри соціальних
комунікацій,
документознавства та
інформаційної діяльності,
E-mail:

oks.pluzhnik1@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8780-8288>

Researcher ID: ACO-8479-2022

Університет Григорія
Сковороди в Переяславі,
вул. Сухомлинського, 30,
м. Переяслав, Київська обл.,
Україна, 08401

Oksana Pluzhnyk,
Ph.D. in Educational
Sciences, Associate Professor of
the Department of Social
Communications,
Documentation and Information
Activity,

E-mail:
oks.pluzhnik1@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8780-8288>

Researcher ID: ACO-8479-2022

*Hryhorii Skovoroda University
in Pereiaslav,
30, Sukhomlynskooho Str.,
Pereiaslav, Kyiv region,
Ukraine, 08401*

ABSTRACT

The publication is dedicated to the study of new approaches to the educational process in the conditions of building a knowledge society, where special attention is paid to the innovative teacher who is able to both assimilate and produce new ideas; to use new forms, methods and methods of training specialists in institutions of higher education, since the information age requires from a young professional the skills of working with information, the skills of computer processing of information and knowledge, replenished throughout life, to transform an information resource into a product, service, new knowledge .

The article highlights the issue of changing the modern educational paradigm associated with the global revolution and transformational socio-economic changes, the emergence of a new information culture and in connection with the establishment of the perception of dynamic knowledge as the main value of the modern era. The dynamic knowledge and intelligence of the employee become the basic means of production, contribute to changing the way of life, communication, thinking, vision of the future and understanding of the future, therefore the article considers the directions and mechanisms of acquiring new knowledge.

From the point of view of the change of the educational paradigm, the prospects for the implementation of the competence approach in higher education are considered, which involves the training of a specialist who is fluent in the profession and is thoroughly oriented in related fields of activity, ready for constant knowledge growth and social mobility.

The article analyzes the experience of teacher-student cooperation on the system of acquiring skills for mastering existing and producing new knowledge, which develops self-education abilities, the ability to work with various information and data, and forms a new communicative culture. It is indicated that due to the pedagogy of partnership based on the principles of equality, complementarity and equivalence, the effectiveness of the system of active problem-based learning (discussions, round tables, case methods, debates, etc.) is ensured; developing skills:

- independent cognitive activity and critical thinking;*
- use of ICT with an understanding of the strengths and weaknesses of their application;*
- building effective communication during preparation and during training sessions;*
- constant deepening of intellectual development;*
- organization of the individual educational process and selection of effective learning strategies;*
- training oneself as a specialist, in accordance with the requirements of the modern labor market.*

Keywords: *educational process, information resources, knowledge society, social capital, intelligence, active learning methods, partnership pedagogy.*

Постановка проблеми. Новий час, що є результатом трансформаційних процесів, впливає на розбудову більш відкритого, громадянського суспільства; на формування нової держави та економіки і, відповідно, нової, чи кардинально удосконаленої освітньої системи з педагогом-новатором, здатним об'єктивно оцінювати нові ідеї, готовим творчо засвоювати і використовувати в своїй роботі все нове, прогресивне; з студентом, здатним жити в глобалізованому та динамічно змінному світі, готовим сприймати змінність як вагому складову власного способу життя. Трансформаційні процеси, що супроводжуються інформаційною змінністю, вимагають від людини вмінь нестандартно і швидко приймати рішення, тому педагогічний склад освітньої системи повинен відмовитись від існуючих стереотипів педагогічної праці і спрямувати зусилля на компетентісний підхід в освіті, що означає: навчатися впродовж життя, навчатися отримувати знання, навчатися працювати, навчатися разом.

Для навчального процесу головним постає – знайти механізми, за рахунок яких практична ефективність від співпраці студентів та викладачів була б найвищою. Цифрові можливості сприяють отриманню масиву знань, гарантують постійну підтримку у формуванні соціального капіталу, що в умовах переходу до інформаційної економіки, стає найбільш затребуваним ресурсом. Тому освітній процес повинен, використовуючи і цифрові можливості, і різні форми передачі/надання знань, забезпечити молодому поколінню гарантії їх успішності через знанняві компетентності. Набуття останніх можливе завдяки непростій формі передачі знань від викладача, а переважно через спонукання студентства до великої роботи над поглибленням, набуттям власних знань. Викладач повинен стимулювати поглиблене самонавчання,

пропонувати спільне проблемне навчання, активізувати процес набуття знань, застосовуючи різноманітні активні методи навчання.

Компетентнісний підхід, напрацювання умінь вирішувати різноманітні ситуативні проблеми допоможуть студентству бути успішними, конкурентоспроможними та цінними на ринку праці, тому питання зміни освітньої парадигми, технології, методів, форм та засобів навчального процесу, є актуальним як ніколи раніше.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика інформатизації, формування інформаційного суспільства, забезпечення переходу до знаннєвої епохи стала предметом дослідження широкого кола науковців, з-поміж яких особливий інтерес становлять праці І. Арістової (Арістова, 2013), О. Мельника (Мельник, 2007), О. Пархоменко (Пархоменко, 2010), Н. Писаренко (Писаренко, 2013), С. Савченко (Савченко, 2014), Н. Федорова (Федорова, 2015). Інноваційна освіта в нових умовах розбудови суспільства знань розглядалася такими вченими, як В. Бикало (Бикало, 2022), О. Данильян (Данильян, 2022), О. Дзьобань (Дзьобань, 2022), Л. Сідун (Сідун, 2011), С. Шаров (Шаров, 2018) та ін.

Метою написання статті є дослідження ефективних підходів до освітнього процесу в умовах розбудови суспільства знань.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інформаційна епоха розвитку людства вимагає нових підходів до освітніх процесів. Використання великого об'єму інформації потенційно забезпечує зростання ролі динамічних знань (постійно поновлюваних). Потреба в таких знаннях стає одною з найвагоміших цінностей людини, тому вимоги до освітнього процесу, до ролі освітніх закладів, як провідників динамічних знань, зростають. В чому повинні проявитися зміни в освітньому процесі, так як основного завдання навчальних закладів ніхто не відміняв – надати базові знання, навчити вчитися, сформувати розуміння потреби в знаннях як

локомотиві суспільного та особистісного становлення – питання, що все більше постає перед освітньою спільнотою України, а, отже, необхідним постає удосконалення парадигми сучасної освіти.

В основі освітньої парадигми є знання, форми та механізми їх отримання. В умовах «кіберпросторової економіки» динамічні знання стають цінністю, так як є невичерпним ресурсом, здатним швидко оновлюватись, змінюватись відповідно суспільному запиту. Процес оновлення знань відбувається на основі інформаційного ресурсу – його наявності, доступності для використання і здатності та вмінь людини працювати з інформацією. Результатом такої «дотичності» людини до інформаційного ресурсу і стає продукування нових знань, здатних в певній мірі замінювати/змінювати ресурси: сировину, землю, капітал; змінюючи ресурс часу, роботи, простору.

В інформаційну епоху динамічні знання та інтелект працівника стають головним надбанням будь-якої юридичної особи, як базовий засіб виробництва. В умовах конкурентного протистояння виробництво потребує постійного оновлення. Основним елементом, що зазнає швидких змін, є знання працівника, що удосконалюються та видозмінюються через механізм навчання впродовж всього життя. Особливістю такого навчального процесу стає невідривність від виробництва засобами інформаційної комунікації. Тому, як ми розуміємо, і із цих нових потреб повинна кардинально змінюватись сучасна парадигма освіти.

Отже, динамічні знання стають провідним продуктивним чинником сучасного інтелектуального і духовного суспільного розвитку, а тому освітній сектор має взяти на себе відповідальність за: доступність цифрової освіти, розширення спектру і поліпшення якості освітніх послуг, забезпечення індивідуальності/колективності в системі отримання знань з пріоритетним людино-центричним принципом гарантування індивідуальної траєкторії формування і розвитку неповторної особистості, що навчається.

Саме таке спрямування діяльності освітнього сектору, незалежно від рівня і компетентнісного спрямування, забезпечить «розквіт» природних нахилів особи; розкриє здібності та виявить обдарованість, сприяє створенню вмінь до дослідницької та аналітичної діяльності, гарантує практично спрямовану навченість. Підхід, вказаний нами, закладе такий освітній фундамент, який підвищить ймовірність успішного працевлаштування, гідної оплати праці, щасливого життя. Отже, освітній процес набуває рис людиновимірною розвитку ландшафту по-життєвого вдосконалення особистості через механізми розширення освітніх горизонтів людини та осмислення потреби в цьому для професійного зростання, матеріального забезпечення та духовного удосконалення.

Відповідно до сучасної парадигми освіти повинно стати догмою, що центральною фігурою в освітньому процесі є той, хто навчається, а «провідником», організатором і натхненником – викладач; що використання цифрових технологій буде супроводжуватись зміною складу, структури та масштабів суспільної діяльності і людина повинна бути готова до цього. Повинне бути постійне усвідомлення великої ролі динамічних знань, для досягнення успіху; сприйняття потреби у нових знаннях як гарантії попиту на ринку праці; відчуття необхідності в пізнанні світу та самовдосконаленні і за рахунок власних сил, і за допомогою зовнішніх систем. Освіта зобов'язана взяти на себе роль таких зовнішніх систем, а в молодому поколінні – закласти розуміння та вміння використовувати освітнє середовище в самореалізаційних процесах.

Той, хто навчається в умовах переходу до використання нових технологій, набуває розуміння про неминучість і постійність змін та про необхідність неперервної освіти. Нова парадигма освіти чітко вказує на напрямки, шляхи, механізми для набуття нових знань; повинна спрямовувати людину будь-якого віку, будь-якої професії при потребі перенавчитися, по-новому навчитися і продовжувати свій життєвий поступ через оновлену працю.

Змістовим наповненням «оновленої праці» стають знання, як результат проаналізованої та систематизованої інформації для ефективного використання в практичній діяльності, направлених на ініціювання, проектування чи реалізацію прогресивних інновацій. Тих інновацій, які видозмінюють процеси, забезпечують удосконалення, докорінно змінюють напрямки вирішення проблем, модернізують чи оновлюють. При цьому – забезпечують індивідуальний розвиток, удосконалюють інтелектуальний потенціал, видозмінюють професійні компетентності. «Оновлена праця» через механізм теоретико-практичної навченості забезпечується удосконаленням системного мислення, пов'язаного з прагненням до інноваційної діяльності. Таким чином, закладається фундамент соціального капіталу, формування якого і повинно бути основою основ нової освітньої парадигми.

Формування соціального капіталу не може проявлятися лише в професійно-виробничому спрямуванні; це багатогранність, що має глибинну духовно-ціннісну основу – людиноцентризм, свободолюбство з вмінням свободою користуватись, почуття гідності, порядності до оточення і дій, чесність і відповідальність, толерантність і наполегливість, патріотизм і людинолюбство. Соціальний капітал в українському вимірі, це не лише прив'язка до вітчизняного виробництва та суспільних відносин – це активна участь в глобалізаційних процесах, а тому – інтернаціоналізм в найкращих його проявах з високим рівнем національної гідності при погодженості з верховенством міжнародного та національного права; демократичність в світових масштабах.

Глобалізаційні процеси активізують населення країни до пошуку роботи з хорошими заробітками, комфортнішим рівнем життя, якіснішою медициною. На 2016-2018 роки Україна входила до першої десятки країн-донорів міжнародних мігрантів у світі. За різними оцінками кількість трудових мігрантів сягає 4 млн. осіб. При цьому, одночасно за межами

країни може знаходитися близько 2,6-2,7 млн. осіб (Скільки українців поїхало..., 2018). На момент початку повномасштабного вторгнення росії в Україну, за свідченням ООН, за кордоном перебувало 2,8 млн. Українців(Майже 4 мільйони..., 2022).

Велика частка цих мігрантів в умовах війни – жінки і діти, де останні продовжили навчання в зарубіжних країнах і потенційно можуть претендувати на подальше проживання. Для України сьогодні це вихід зі складної ситуації, але в подальшому може стати великим мінусом у забезпеченні економічної відбудови. Можна з різних позицій говорити про міграцію, але хотілося б акцентувати увагу на необхідності зміни політики нашої держави на предмет необхідності швидкого переходу до розвитку знаннєвої економіки: нові технології та виробництво, нові вимоги до рівня кваліфікації працівників, самозайнятість, корпоративна культура, креативність, ініціативність, відповідальність та достойний рівень безпечного життя. В цьому випадку не лише ті, хто отримає освіту і досвід, повернуться з-за кордону, а й привезуть із собою уже готових фахівців. Освіта в системі переходу до знаннєвої економіки закладає основу: базові знання, принцип вчитися вчитись, виховання громадянськості, патріотичності та відповідальності за відповідність новим вимогам суспільства і економіки.

Такими новими вимогами стають: потреба в змінюванні, відповідно часу, освітній базі особистісного розвитку людини, в підвищеній доступності освіти, в розширенні спектру освітніх послуг на основі поліпшеної якості освітніх процесів. Врахуванню підлягає і затребуваний в часі особистісний підхід з забезпеченням, як ми вказували раніше, індивідуальної траєкторії навчально-виховного процесу, спрямованого на дослідницько-практичну навченість, на формування морально-вольових якостей та активної громадянської позиції.

Направленість освітнього процесу в умовах переходу до знаннєвого суспільства та економіки повинна

супроводжуватись вибором нових механізмів передачі знань та набуття практичних навичок. Широке використання цифрових та оптико-волоконних технологій у сфері суспільного життя, прискорення інтеграційних та комунікаційних процесів, можливість більш продуктивного опрацювання електронних даних вимагають від освітнього процесу подальшої масштабної інформатизації, широкого застосування комп'ютерно орієнтованих засобів навчання, електронних освітніх ресурсів. Враховувати потрібно і використання студентами сервісів відкритих мереж, рівень можливої мобільності тих, хто навчається.

В навчальному процесі особливо важливим стає знаходження форм і методів співпраці викладач/студент по системі набуття навичок оволодіння існуючими та продукування нових знань. В такому швидкому переході до інформатизації не варто забувати про іншу сторону процесу – негативні явища у вигляді цифрової невротизації та знеособлення людини.

Тому в навчальному процесі особливо важливим стає знаходження форм і методів співпраці викладач-студент по системі набуття навичок оволодіння існуючими та продукування нових знань. На наш погляд, такими методами співпраці, що забезпечує оволодіння способами неперервного отримання нових знань, що гарантує навички самоосвіти, що сприяє формуванню самостійного мислення, що розвиває вміння працювати з різною інформацією, даними та формує професійну компетентність – є інтерактивне навчання.

Інтерактивні технології можна представити як різновид активних методів навчання. Але ми виділяємо їх в окремий розділ, щоб підкреслити важливу роль цих технологій у сучасній освіті. Суть інтерактивних технологій у тому, що навчання відбувається шляхом взаємодії всіх, хто навчається. Це співнавчання (колективне, кооперативне, навчання у співпраці), в якому і викладач, і студент є суб'єктами. Викладач виступає лише в ролі організатора процесу навчання, лідера

групи студентів. Інтерактивні технології навчання найбільше відповідають особистісно-зорієнтованому підходу до навчання. В процесі застосування інтерактивних технологій, як правило, моделюються реальні життєві ситуації, пропонуються проблеми для спільного вирішення, застосовуються проектні системи. Тому інтерактивні технології навчання найбільше сприяють формуванню у студентів умінь і навичок, виробленню особистих цінностей, створюють атмосферу співробітництва, творчої взаємодії.

- Інтерактивні технології дозволяють забезпечити глибину розуміння змісту. Студенти освоюють усі рівні пізнання: знання, розуміння, застосування, аналіз, синтез, оцінку.

- Змінюється роль студента: вона активна в плані прийняття важливих рішень щодо процесу навчання.

- Змінюється основне джерело мотивації навчання: стає внутрішнім з самореалізаційною направленістю.

- Значно підвищується роль особистості викладача. Педагог більше розкривається перед студентами, виступає як лідер, організатор навчально-пізнавального та дослідницького процесу.

- Засвоєння незначного обсягу інформації потребує значного часу.

- Кожна інтерактивна технологія потребує попереднього розгляду, інколи й дослідження та відповідної підготовки, як процедури.

Сучасна система навчання вимагає від тих хто навчається охоплення великого обсягу інформації, а оскільки запам'ятати все неможливо, то студентів потрібно навчати розумінню суті речей, осмисленню ідей та концепцій і вже на основі цього – пошуку потрібної інформації, трактування її та застосування в конкретних умовах, формулювання й відстоювання особистої думки. Саме цьому сприяють нові технології навчального процесу.

Використання інтерактивних технологій потребують певної зміни всього навчального процесу студентських

колективів, а також значної кількості часу для підготовки. Якщо в загальноосвітніх школах апробовуються прості інтерактивні технології – робота в парах, малих групах, мозковий штурм тощо, а в ЗВО – атмосфери співробітництва повинна переходити на значно вищий рівень, забезпечуючи при цьому можливість реалізувати особистісно-орієнтоване професійне навчання.

Підготовка педагога до використання інтерактивних технологій навчання повинна бути всеохоплюючою: різноманітні документи, погляди на ситуацію науковців, продумування ходу дій під час виконання завдань в групах чи окремими студентами, тощо. Самі заняття повинні бути ретельно прораховані по часу, по можливих нестандартних ситуаціях, по критеріях оцінювання. Варто продумати форми коментарів студентських дій, систему підготовки по співучасті в цікавій формі, обговорення висловленої іншої позиції.

Інтерактивні технології навчання передбачають застосування інтенсивної комунікації, різноманітних форм діяльності студентської групи та викладача, що змінює поведінку всіх учасників навчального процесу, удосконалює його, індивідуалізує можливості кожного з учасників. З використанням нових технологій по-новому сприймаються і студенти, і викладач завдяки розкриттю талантів чи проявам здібностей, завдяки застосуванню багатосторонньої комунікації, що дає можливість сприйняття студентами викладача як особистості. Крім того, відбувається напрацювання уміння з повагою ставитись один до одного, формулювати свою думку, пропонувати своє бачення проблеми та шлях її вирішення.

При інтерактивному навчанні викладач не може транслявати у свідомість студентів готових знань, а має організувати їхню самостійну пізнавальну діяльність через використання методів проблемного навчання, самостійного виконання різноманітних розумових операцій (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, класифікація та ін.). Він має

поєднувати різні форми організації розумової діяльності (індивідуальну, парну, групову), забезпечуючи постійний процес обміну думками між учасниками освітньої взаємодії. Учасники навчального процесу проявляються як індивідуальні особистості, що вміють обмінюватись набутими знаннями і це, на нашу думку, сприяє саморозвитку, свідомому регулюванню й активізації власної поведінки, виникненню впевненість в можливості власними силами долати перешкоди і труднощі, зародженню готовності до самостійної діяльності та взаємодії з кимось, а також усвідомлення відповідальності за здійснений вибір.

Важливим моментом у використанні інтерактивних навчальних занять є оцінювання діяльності кожного з учасників. Воно повинно бути обов'язково позитивним та оптимістичним, повинна створитись ситуація успіху як мотив до саморозвитку та подальшого самовдосконалення. Педагог при оцінюванні діяльності студентів повинен підкреслити цінність, неповторність, значущість досягнутого результату; вказати на індивідуальні досягнення студента.

На нашу думку, варто пропонувати студентам проводити і самоаналіз та самооцінку своєї діяльності на інтерактивних заняттях – але це робити у закритій формі по напрямках: зміни в розвитку студента, причини таких змін; оцінка ефективності навчальної взаємодії та рівня освітніх умов для розвитку. За рахунок таких письмових роздумів викладач оцінює свою діяльність на предмет: створення сприятливої, позитивної психологічної атмосфери в групі під час занять; на рівень забезпечення мотивації студентів до саморозкриття, відкритої позиції й прагнення до співпраці між собою і з викладачем та ін.

Хочемо зазначити, що використання інтерактивних методів навчання потребує або окремих приміщень, спеціально облаштованих, або створювати в аудиторії нетрадиційну форму розміщення меблів, насичувати аудиторію підручними засобами для успішного проведення такого заняття. На початку

потрібно провести інструктаж, де чітко розглянути правила ведення такого заняття, обговорити всі деталі і провести своєрідне налаштування студентів на роботу.

Застосування інтерактивних методів навчання передбачає моделювання реальних життєвих ситуацій, тому пропонуються і різні організуючі форми роботи: опрацювання студентами документів у малих групах, використання елементів ділової гри, обговорення проблемних питань усіма учасниками навчального процесу. Це, в свою чергу, сприяє створенню атмосфери співробітництва, творчої взаємодії в навчанні, опануванню усіх рівнів пізнання, розвитку критичного мислення, умінню розмірковувати над проблемними ситуаціями.

На наше переконання, інтерактивні технології навчання сприяють більш глибокому проникненню в процес вирішення складних питань, наприклад з освітнього компоненту «Основи демократії та права людини». При дослідженні питання демократичних механізмів функціонування об'єднаних територіальних громад та загроз сепаратизму, розбираємо проблему ідентифікації в ракурсі можливості убезпечення, вироблення своєрідних гарантій та ін. Тоді і постає необхідність досить фундаментально обговорити проблему, розглянувши ідентифікаційні процеси в окремих регіонах та сформованих в них ОТГ за напрямками: соціальна, культурна, етнічна, регіональна, національна та громадянська ідентифікація. Обговорення досліджуваних напрямків відбувається у вигляді круглого столу, де студенти роблять спробу, на основі проаналізованої інформації, прогнозувати можливості конфліктних ситуацій чи появи елементів сепаратизму.

З студентської групи долучаємо до обговорення «наукових експертів», тобто заздалегідь підготовлених з виступами студентів щодо позиції по даній проблематиці відомих науковців, експертів. Досить часто такі обговорення переходять в дебати і тоді арбітром повинен виступити

викладач з узагальнюючою інформацією. Хочемо звернути увагу, що тривалий період студенти особливу увагу звертали на проблему мовної ідентифікації в окремих регіонах і великої її ролі для об'єднання українського суспільства.

При вивченні освітнього компоненту «Основи публічного адміністрування» застосовуємо дослідження системи функціонування ЦНАПу в Переяславській громаді. Розділяємо напрямки роботи окремих груп: дослідження сайту громади на предмет інформації для жителів ОТГ про надання адміністративних послуг; проводиться експрес-опитування про рівень обслуговування в ЦНАП; окремо запрошуємо представника ЦНАП на семінарське заняття, де безпосередньо студентам розповідають про формування, функціонування, проблеми та досягнення ЦНАП, а кожна група звітується про пророблену роботу. Окремо відводиться час для запитань-відповідей, що надзвичайно цікаво в плані передачі досвіду. Елемент гостьової лекції теж є доречним при такій формі заняття, але елемент запитань-відповідей більш ефективний в плані сприйняття проблеми. Крім того, деякі пропозиції студентів щодо дизайну веб-сайтів є доречними, як відзначають фахівці ЦНАП Переяславської ОТГ.

Заняття у формі презентації ідей цікаво відбуваються при вивченні теми «Громадянське суспільство як суб'єкт формування цілей публічного адміністрування» з освітнього компоненту «Основи публічного адміністрування». Група по сайтах громадських організацій Переяславської ОТГ досліджувала напрямки їхньої діяльності, потім розділились на підгрупи за інтересами і безпосередньо розпочали співпрацю. Ознайомившись більш ґрунтовно з учасниками та засновниками громадських організацій, побувавши на їх заходах, особливо «громадських толоках», на семінарському занятті від кожної підгрупи представили власні ідеї поліпшення громадської діяльності організацій, показали фотовиставки своєї співпраці, навіть висвітлили їх участь в обговоренні проблеми благоустрою паркової зони Переяслава силами

молодіжних організацій. Їх активна співпраця з громадськими організаціями триває навіть в умовах війни, правда вже більше в формі волонтерської діяльності.

Не менш цікаво проходять семінарські заняття у формі дискусій при вивченні освітнього компоненту «Соціально-економічна безпека». На всіх семінарських заняттях піднімаються питання залежності рівня життя населення України від стану розвитку економіки країни. Тому проводячи дослідження галузевого, регіонально-економічного розвитку ми намагаємося з'ясувати проблеми і віднайти пропозиції уряду, науковців, аналітиків щодо виходу зі складних ситуацій. Навколо цих пропозицій в студентів виникає багато дискусій, так як це та тема, яка найбільше хвилює і вирішення якої є найбільшою потребою всього суспільства. Завдяки таким дискусіям студенти навчаються критично мислити, порівнювати факти, аналізувати статистичні дані, усвідомлювати, обмірковувати та викладати власні думки за законами розуму.

Правильно організована дискусія фактично є практикою організації творчої наукової праці, наукового спілкування, що забезпечує набуття нових знань. Хочемо наголосити, що організовані та правильно проведені дискусії виступають інструментарієм формування комунікативної культури, стимулюють ініціативність та забезпечують взаємозбагачення інформацією про предмет обговорення.

Оскільки правила проведення дискусії передбачають дотримання регламенту, то дискусія вчить лаконічності виступу, толерантності, сприйняття відмінної точки зору; випрацьовується дискусійна культура. В межах проведення дискусії відпрацьовуються і індивідуальний підхід під час підготовки, і забезпечується процес генерування ідей, що для студентів є важливим елементом навчального процесу, і актуалізуються набуті раніше знання.

В системі формування знаннєвого суспільства вагома роль відводиться такому освітньому процесу, де б випускники

мали навички виходити з любых професійних ситуацій, тому кейс-метод (метод конкретних ситуацій), як метод формування професійних умінь майбутнього педагога професійного навчання, повинен бути одним з провідних. Конкретна ситуація (кейс) застосовується для активізації пізнавальної діяльності студентів, для правильного використання теоретичних знань на практиці через механізми: ідентифікації проблеми, аналізу можливостей її розв'язання, прогнозування перебігу подій та ін. Кейс-метод допомагає формуванню майбутнього фахівця, що здатен працювати в команді, вміє спостерігати, відбирати важливу для аналізу інформацію, вислуховувати альтернативні пропозиції та висловлювати власну аргументовану думку; мислити та, при потребі, випрацьовувати процес швидкого набуття нових знань.

Варто погодитись із тими, хто вказує на складність розроблення кейсів для студентської аудиторії. Тому, на нашу думку, варто організовувати гостьові лекції з практиками виробництва і на основі їх досвіду формувати конкретні ситуації (кейси), як навчальні методи.

При вивченні освітнього компоненту «Теорія та практика референтської та офісної діяльності» застосовуємо кейс-метод, а конкретні ситуації розробляємо з представниками баз виробничої практики, щоб наблизити студента до тих проблемних ситуацій, які йому зустрінуться в час проходження такої практики. Зазвичай розглядається низка ситуацій і на протязі періоду проведення семінарських занять дані кейси досліджуються. Рекомендуємо студентам письмовий аналіз кейсу, огляд літератури з проблематики, роздатковий матеріал, матеріально-технічне забезпечення тощо. Викладач регулює процес аналізу конкретної ситуації; стежить за процедурою та регламентом обговорення; вчасно ставить запитання та оцінює пропонувані ідеї для стимулювання чи стримування дискусії, акцентує увагу на окремих моментах. Робота викладача повинна спрямовувати «невидимою рукою» до конструктивних рішень, які в подальшій фаховій діяльності допоможуть «правильно» вийти зі складної ситуації.

Звичайно, метод кейсів є своєрідною імпровізацією, але чим більше наближених до життя імпровізацій в студентській аудиторії, тим менше помилок в реальних ситуаціях. Вважаємо, що в ситуаційному навчанні важливішим є процес знаходження кінцевого результату ніж сам результат. Саме через процедуру знаходження шляхів вирішення ситуації закладається фундамент компетенцій, що з часом переросте в професійну якість. Закладається мисленнева компетенція, що проявляється через аргументування власної думки на основі наявних теоретичних знань та аналізу ситуації.

Практикуємо долучення в онлайн-форматі представників баз практики до проведення дискусії по вирішенню конкретних ситуацій з послідуочим їх коментарем пропозицій студентів. Отримання коментаря і від викладача, і від виробничника-практика – це додаткові переважно практичні знання.

Крім пропозицій по вирішенню конкретної ситуації нас, як викладачів, особливо цікавить процес підготовки пропозицій. Даний процес включає декілька складових, серед яких – рівень теоретичної підготовки відповідно до спеціальності та вміння використання інформаційних ресурсів для віднайдення оптимальної пропозиції по конкретній ситуації. Комп'ютерна техніка, що використовується для пошуку інформаційних ресурсів, будучи складовою загальних знань студента, допомагає здійснювати розумову діяльність, проте, більш значущою, на наш погляд, виступає складова «уміння мислити правильно, не втрачаючи здатності до інтелектуально-емоційної напруги..., народження нової інформації, визначення її сенсу та значення» (Данильян & Дзьобань, 2022).

Викладач повинен чітко, прослідковуючи процес підготовки студентом пропозицій, визначити – чи відбувається просте транслювання знайденої інформації, чи наявною є здатність до породження інформації. В першому випадку – це достатність знань для використання технологічних систем при пошуку рішення по конкретній ситуації. Але тим і відрізняється

знанняве суспільство від інформаційного, що ми, викладачі, повинні своєчасно виявити можливості і створити простір для розвитку людського розуму, сприяти його вдосконаленню та допомогти у саморозвитку.

Вірне транслявання інформації характерне для багатьох студентів і лише для невеликої частини з них отримана інформація, через механізм поєднання з соціальною інтелектуалізацією особи, з її рівнем розумових здібностей, забезпечує народження новизни. Завданням викладача є такий творчий прояв своєчасно підтримати і сприяти розкриттю, але і задати вектор «творення соціального продукту», який би продукував розвиток, а не руйнування.

Вказані вище завдання викладача в великій мірі виконуються через ще один вид активних методів навчання – ділові ігри, які можна визначити як імітацію діяльності організації, установи чи виробництва. Ділову гру можна вважати важливим методичним засобом дослідження певної проблеми задля підготовки та прийняття рішення. Особливістю навчання через механізм ділової гри цікавий є тим, що це дуже динамічний процес: потреба у прийнятті рішення супроводжується процедурою багатокрокового уточнення необхідних чинників, аналізу інформації, що додатково надходить під час гри. Відповідно виникають параметри обмежень, так як «впливають» додаткові виробничі ситуації, розв'язання яких підпорядковується загальній меті ділової гри.

Під час проведення ділової гри використовуються навчальні, виробничі та дослідницькі елементи:

– навчальні, так як для вирішення проблеми задіяними повинні бути всі теоретичні знання – тому швидко виявляються прогалини в знаннях, прискорюється процес їх заповнення через механізм використання Інтернет мережі та комп'ютерного забезпечення. «Усім відомо, що комп'ютер має просто фантастичну швидкість роботи. Сучасні навіть побутові моделі є досконалими настільки, що можуть здійснювати мільярди операцій за секунду. Причому, інтервал між цими

операціями настільки малий, що його неможливо сприймати свідомо, а лише на рівні підсвідомості (звідси поняття «підсвідомий час»). Змагатися у швидкості з комп'ютером людська свідомість не в змозі. За час, який існують комп'ютери, людина пройшла шлях від усвідомлення часу в одиницях «мілісекунд» до малої величини – «наносекунди» (Данильян & Дзьобань, 2022).

- виробничі, так як отриману інформацію потрібно чітко поєднати зі специфікою виробничих потреб, визначити міру можливого використання отриманої інформації.

- дослідницькі, так як, проаналізувавши позитиви/негативи від використання рекомендацій, перевіряється власна гіпотеза на предмет її правильності/неправильності.

При проведенні ділової гри намагаємося забезпечити повне занурення студентів у проблематику організаційної системи, що моделюємо, вводимо в правдоподібну експериментальну ситуацію і, тим самим, даємо відчуття себе частиною тої чи іншої виробничої структури. Відповідно, у студентів збільшується інтерес і до навчальних занять, і до тих проблем, що моделюються; зростає пізнавальний напрямок у навчальному процесі, змінюється і самооцінка та оцінка можливостей професійно-людського чинника у виробничих ситуаціях; покращуються взаємовідносини в студентському колективі і, навіть, кардинально міняється відношення до викладачів тих освітніх компонентів, знання яких посприяли результативній участі в грі. Ділова гра допомагає налагодити між студентами та викладачами більш партнерські відносини. Вдало проведена гра характеризує викладача в очах студентів як особистість, професіонала та партнера.

Шляхом долучення студентів до активних методів навчання ми закладаємо в майбутніх педагогах професійного навчання складові професійної компетентності:

- вміння формулювати систему педагогічних завдань при педагогічній ситуації;
- конкретизування поетапних та оперативних завдань;

- передбачення результатів навчання;
- орієнтація на студента із власними цілями та мотивами в навчально-виховному процесі;
- вміння по-новому (нові технології та концепції навчання) працювати зі змістом навчального матеріалу, формуючи загальні та спеціальні навички та вміння;
- вміння працювати з різними за віком, психологічним станом, здібностями студентами, підбираючи ефективні форми, методи та прийоми навчання;
- вміння самоаналізувати власну діяльність та планувати шляхи самовдосконалення і ін.

Поєднання цих та інших компетенційних рис забезпечує формування професійної педагогічної майстерності, яка і перетворюється на своєрідного гаранта в системі розбудови «суспільства знань», як ключа до кращого майбутнього людства, де освіти відводиться роль не «підготовлювача» до життя, а способом життя.

Використання ділової гри, круглих столів, прес-конференцій, дискусій, кейс-методів як пріоритетних форм проведення семінарських занять викладачами кафедри соціальних комунікацій, документознавства та інформаційної діяльності, забезпечується засобами інформаційних і телекомунікаційних технологій, що стали тими педагогічними інструментами, які допомагають істотно підвищити ефективність освітнього процесу.

В процесі підготовки до таких різноманітних активних форм занять студенти користуються сучасними засобами, технологіями і базами даних; мають можливість віддаленого доступу до наукової та навчально-методичної інформації; удосконалюють майстерність комп'ютерної комунікації. В процесі використання комп'ютерної комунікації студенти оволодівають інформаційно-пошуковою комунікативною компетенцією, опановують навичками генерування оригінальних ідей – тим самим, інтенсифікують освітній процес, підвищують його ефективність і якість.

Отриману інформацію у вигляді нових, оригінальних ідей, студенти демонструють на семінарських заняттях у формі «живої подачі»; подальше обговорення цих ідей забезпечує «живе» спілкування: обґрунтування позиції щодо новизни ідей; аргументування на користь її ефективності; надання відповідей на поставлені аудиторією запитання. Дана форма навчального процесу дійсно наближує студентів до реалій майбутньої професійної діяльності; сприяє більшому усвідомленню відповідальності за власний рівень професійної компетентності; допомагає удосконалювати комунікативну та інформаційну культуру.

Так як ми в умовах і карантинних, і військових проблем все частіше стали користуватися дистанційними формами навчання, спілкуватися на форумах, у чатах, проводячи веб-конференції чи віртуальні тренінги, то дотримання норм комунікативної та інформаційної культури перетворилось на ново-професійну компетентність. За короткий проміжок часу, завдяки роботі в команді: держава-університет-викладач-студент-інформаційно-технологічні можливості, ми забезпечили такий рівень комунікації, що це дозволило формувати нові професійні компетенції у всіх учасників команди; дистанційно проводити різноманітної форми навчальні заняття, консультувати, складати сесії, організовувати міжнародні відео-конференції, навчатися без відриву від виробництва, підвищувати професійний рівень шляхом доступу до навчальних програм та ін.

Життя організувало для всіх нас проблемне навчання, поставило вимогу опанування новими комунікативними технологіями з дотриманням норм інформаційної культури і, тим самим, допомогло зрозуміти, що нинішня епоха потребує динамічних, постійно удосконалюваних знань; «багатопланової», творчої людини з багатою індивідуальністю; креативної особистості, здатної до ефективної професійної діяльності в швидко змінюваних умовах.

Висновки. Вхідження сучасного світового простору в

нову епоху переконує нас в тому, що інформація і знання стають основними продуктами виробництва та споживання і це висуває якісно нові вимоги до системи освіти – напрацювати зміни парадигми освіти: від «освіти на все життя» до «освіти впродовж всього життя»; від акценту засвоєння значних обсягів інформації до опанування способами безперервного набуття нових знань та вміння вчитися самостійно – тим самим адаптувати людину до динамічних змін в умовах поширення інтенсивних інформаційних потоків. Освіта повинна сприяти розвитку особистості, оволодіння нею способами та навичками отримання існуючих та продукування абсолютно нових знань через механізм постійної самоосвіти та формування самостійного мислення завдяки розвитку умінь працювати з різноманітною інформацією та різними даними і набувати, таким чином, знаннєвих компетенцій.

Виникає, відповідно, потреба в запровадженні інноваційного освітнього процесу, де широко використовуватимуться цифрові технології та активні форми комунікації; нові високопродуктивні методи навчання пов'язуються переважно з активними формами навчання та спрямовуються на відкритість, доступність, ініціативність і винахідливість, з тим щоб формувати у студентів здатність самостійно приймати рішення в будь яких життєвих ситуаціях. Механізм постійного удосконалення професійної компетентності забезпечується за рахунок перетворення освіти в спосіб життя та набуває рис гаранта захисту особистості від непередбачуваного сучасного світу зі всіма його викликами і швидкостями.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Арістова І. В. Доктрина інформаційного права. Київ : Центр учбової літератури, 2013. 347 с.
2. Биков В. Ю. Моделі організаційних систем відкритої освіти : Монографія. Київ: Атіка, 2008. 684 с.

3. Биков В. Ю. Проблеми та перспективи інформатизації системи освіти України. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/9649/1/Art105Text-2.pdf> (дата звернення 08.11.2022).

4. Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Інформатизація як атрибут інформаційного суспільства: від ретроспекції до сучасної рефлексії. *Інформація і право*, 2022. № 1 (40). С. 9-20, с. 14.

5. Майже 4 мільйони українців зараз у Європі. Скільки з них ми можемо втратити і чому. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/06/9/688009/> (дата звернення 23.11.2022).

6. Мельник О. Л. Інформаційне суспільство та суспільство знань – становлення та розвиток понять. *Вісник національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*: Філософія. Психологія. Педагогіка. 2007, № 2. С. 57-60.

7. Пархоменко О. В. Інформаційно-знанняве суспільство: проблеми, особливості. *Науково-технічна інформація*. 2010. № 1. С. 3-6.

8. Писаренко Н. Н. Концепція «суспільства знань»: зміст, основні характеристики. *Водний транспорт*, 2013. № 2. С. 103-107.

9. Савченко С. В. Еволюція переходу інформаційного суспільства в «суспільство знань» у добу глобалізації. *Актуальні проблеми державного управління*, 2014. № 2. С. 271-277.

10. Сідун Л. Ю. Компетентнісний підхід як чинник якісної вищої освіти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка, соціальна робота»*, 2011 . Вип. 20. С. 133-136.

11. Скільки українців поїхало за кордон і що державі з цим робити. URL: <https://ces.org.ua/migration/>

12. Федорова Н. Є. Перспективи трансформації інформаційного суспільства в економіку знань. *Глобальні та національні проблеми економіки. Наукове фахове видання Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського*, 2015. № 3. С. 28-32.

13. Шаров С. Компетентнісний підхід: переваги, структура та особливості. *Науковий вісник МНУ імені В.О. Сухомлинського. Педагогічні науки*, 2018. № 4 (63). С. 194-199.

REFERENCES

1. Aristova, I. V. (2013). *Doktryna informatsiinoho prava* [Doctrine of information law]. Kyiv : Tsentr uchbovoi literatury, 347 [in Ukrainian].
2. Bykov, V. Yu. (2008). *Modeli orhanizatsiinykh system vidkrytoi osvity* [Models of organizational systems of open education] : Monohrafiia. Kyiv: Atika, 684 [in Ukrainian].
3. Bykov, V. Yu. (2017). *Problemy ta perspektyvy informatyzatsii systemy osvity Ukrainy* [Problems and prospects of informatization of the education system of Ukraine]. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/9649/1/Art105Text-2.pdf>[in Ukrainian].
4. Danylian, O. H., Dzoban, O. P., (2022). *Informatyzatsiia yak atrybut informatsiinoho suspilstva: vid retrospektsii do suchasnoi refleksii* [Informatization as an attribute of the information society: from retrospection to modern reflection]. *Informatsiia i pravo*, 1 (40), 9-20 [in Ukrainian].
5. *Maizhe 4 miliony ukraintsiv zaraz u Yevropi. Skilky z nykh my mozhemo vtratyty i chomu* [Almost half a million Ukrainians are now in Europe. How many of them can we lose and why]. URL. [https:// www.epravda.com.ua/ news/ 2022/06/9/688009/](https://www.epravda.com.ua/news/2022/06/9/688009/) [in Ukrainian].
6. Melnyk, O. L. (2007). *Informatsiine suspilstvo ta suspilstvo znan – stanovlennia ta rozvytok poniat* [Information society and knowledge society - formation and development of concepts]. *Visnyk natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy «Kyivskyi politekhnichniyi instytut»*: Filosofiia. Psykholohiia. Pedahohika, 2, 57-60 [in Ukrainian].
7. Parkhomenko, O. V. (2010). *Informatsiino-znannieve suspilstvo: problemy, osoblyvosti* [Information and knowledge society: problems, features]. *Naukovo-tekhnichna informatsiia*, 1, 3-6 [in Ukrainian].

8. Pysarenko, N. N. (2013). Kontseptsiiia «suspilstva znan»: zmist, osnovni kharakterystyky [The concept of «knowledge society»: content, main characteristics]. *Vodnyi transport*, 2, 103-107 [in Ukrainian].

9. Savchenko, S. V. (2014). Evoliutsiia perekhodu informatsiinoho suspilstva v «suspilstvo znan» u dobu hlobalizatsii [The evolution of the transition of the information society into the «knowledge society» in the era of globalization]. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia*, 2, 271-277 [in Ukrainian].

10. Sidun, L. Yu. (2011). Kompetentnisnyi pidkhid yak chynnyk yakisnoi vyshchoi osvity [Competency approach as a factor of quality higher education]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia «Pedahohika, sotsialna robota»*, Vyp. 20, 133-136 [in Ukrainian].

11. Skilky ukrainsiv poikhalo zakordon i shcho derzhavi z tsym robyty [How many Ukrainian swent abroad and what should the statedo about it]. URL. <https://ces.org.ua/migration/> [in Ukrainian].

12. Fedorova, N. Ye. (2015). Perspektyvy transformatsii informatsiinoho suspilstva v ekonomiku znan [Prospects for the transformation of the information society into the knowledge economy]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky. Naukove fakhove vydannia Mykolaivskoho natsionalnoho universytetu im. V. O. Sukhomlynskoho*, 3, 28-32 [in Ukrainian].

13. Sharov, S. (2018). Kompetentnisnyi pidkhid: perevahy, struktura ta osoblyvosti [Competency approach: advantages, structure and features]. *Naukovyi visnyk MNU imeni V.O. Sukhomlynskoho. Pedahohichni nauky*, 4 (63), 194-199 [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

Публікація присвячена дослідженню нових підходів до освітнього процесу в умовах побудови суспільства знань, де особлива увага приділена педагогу-новатору, здатному як

засвоювати, так і продукувати нові ідеї; використовувати нові форми, методи та прийоми підготовки фахівців у закладах вищої освіти, оскільки інформаційна епоха вимагає від молодого професіонала вмінь роботи з інформацією, навичок комп'ютерної обробки інформації та знань, поповнюваних впродовж життя, для перетворення інформаційного ресурсу в продукт, послугу, нові знання.

В статті висвітлюється питання зміни сучасної освітньої парадигми, пов'язаної з глобальною революцією та трансформаційними суспільно-економічними змінами, зародженням нової інформаційної культури та в зв'язку з утвердженням сприйняття динамічних знань як основної цінності сучасної епохи. Динамічні знання та інтелект працівника стають базовим засобом виробництва, сприяють зміні способу життя, спілкування, мислення, бачення майбутнього та розуміння майбутнього, тому в статті розглянуто напрями та механізми набуття нових знань.

В ракурсі зміни освітньої парадигми розглянуто перспективи реалізації компетентнісного підходу в вищій освіті, що передбачає підготовку фахівця, який вільно володіє професією і ґрунтовно орієнтується в суміжних галузях діяльності, готового до постійного знаннєвого зросту та соціальної мобільності.

В статті проаналізовано досвід співпраці викладач-студент по системі набуття навичок оволодіння існуючими та продукування нових знань, що розвиває здібності самоосвіти, вміння працювати з різноманітною інформацією, даними та формує нову комунікативну культуру. Вказано, що за рахунок педагогіки партнерства на принципах рівності, доповнюваності та рівнозначущості забезпечується ефективність системи активно-проблемного навчання (дискусії, круглі столи, кейс-методи, дебати та ін); розвиваються навички:

– самостійної пізнавальної діяльності та критичного мислення;

- використання ІКТ з розумінням сильних і слабких сторін їх застосування;
- вибудовування ефективної комунікації під час підготовки та в процесі проведення навчальних занять;
- постійне поглиблення інтелектуального розвитку;
- організації індивідуального навчального процесу та вибору ефективних стратегій навчання;
- підготовки себе як фахівця, відповідно до вимог сучасного ринку праці.

Ключові слова: освітній процес, інформаційні ресурси, суспільство знань, соціальний капітал, інтелект, активні методи навчання, педагогіка партнерства.

УДК 070.13(477)«19»(091)

DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2022-17-227-243>

**«HROMADSKA DUMKA» AS THE FIRST DAILY
UKRAINIAN PUBLIC AND POLITICAL NEWSPAPER AT
THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY**

**«ГРОМАДСЬКА ДУМКА» ЯК ПЕРША ЩОДЕННА
УКРАЇНСЬКА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ГАЗЕТА
ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ**

Тетяна Шинкар,

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри соціальних
комунікацій,*

*документознавства та
інформаційної діяльності*

E-mail: tatianapanchenko@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0704-0059>

Researcher ID: A-3147-2019

Університет Григорія

Сковороди в Переяславі,

вул. Сухомлинського, 30,

м. Переяслав, Київська обл.,

Україна, 08401

Tetiana Shynkar,

Ph.D. in Philological Sciences,

Associate Professor of

Department of Social

Communications,

Documentation and Information

Activity

E-mail: tatianapanchenko@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0704-0059>

Researcher ID: A-3147-2019

Researcher ID: A-3147-2019

Hryhorii Skovoroda University

in Pereiaslav,

30, Sukhomlynskoho Str.,

Pereiaslav, Kyiv region,

Ukraine, 08401

Володимир Вакулич,

доктор політичних наук,

професор, професор кафедри

політології

E-mail: vvm.velym@ukr.net

Університет Григорія

Сковороди в Переяславі,

вул. Сухомлинського, 30,

м. Переяслав, Київська обл.,

Україна, 08401

Volodymyr Vakulych,

Doctor of Political Science,

Professor, Professor of the

Department of Political Science

E-mail: vvm.velym@ukr.net

Hryhorii Skovoroda University

in Pereiaslav, 30, Sukhomlynsky

Str., Pereiaslav, Kyiv region,

Ukraine, 08401

ABSTRACT

The article is devoted to the development and formation of the first Ukrainian-language daily newspaper «Hromadska Dumka» and its legal successor, the newspaper «Rada» at the beginning of the 20th century. It was researched that newspapers were published in a difficult and full of censorship time. Imperial Russian officials at first gave permission for the publication to be printed, but quickly abandoned the promised democratic freedoms and moved to their restrictions, thus banning the publication of Public Opinion. At the end of December, the newspaper «Hromadska Dumka» still received permission to publish.

On the first page of the periodical, mainly journalistic articles, news from the life of Kyiv, reviews of the press, and literature were printed. On the second - historical excursions, works of writers, folklore explorations. The third page contains the latest news, telegrams, bibliographic news, discoveries in science and technology. Half of the space on the fourth page was occupied by advertising, the other half by columns-posts.

It was found that the editors and creative and technical staff of «Hromadska Dumka» approached the publication process professionally. They did everything to ensure that newspaper materials attracted the attention of as many readers as possible. Of course, a large number of publications had an open populist orientation, which negatively affected the existence of the publication, which was too meticulously proofread by the censors.

In addition, the newspaper was under constant surveillance by officials and the police, who often raided the editorial office and confiscated the numbers of newspapers that violated censorship. Employees of the Kyiv imperial administration often intimidated newspaper subscribers, blackmailing them with the loss of their positions. Finally, a year later, the publication was closed.

Subsequently, the first issue of the daily newspaper «Rada» was published, which was to inherit the ideological foundations of «Hromadska Dumka». However, this number was confiscated due to radical journalistic materials. This newspaper lasted longer than

its predecessor, but it too was closed due to anti-government sentiments.

It is concluded that the imperial authorities harshly suppressed any development of Ukrainian culture, including the publication of periodicals in the Ukrainian language: the newspapers «Ukrainska Dumka» and «Rada», which, despite the pressure, persecution, and arrest of their editors and contributors, existed and developed, violating several important Ukrainian issues.

Keywords: *history of journalism, newspaper, publication, censorship committee, national idea.*

Постановка проблеми. Важко переоцінити значення українських періодичних видань у духовному розвитку соціуму. На кожному етапі історико-літературного процесу XIX–XX століть періодика не лише сприяла розвитку літератури, а й популяризувала суспільно-політичну думку, нові філософські ідеї, досягнення науки та художньої творчості. Історія преси тісно переплетена із загальною історією суспільства. Суспільно-політичні потреби народу України, що розвивався, сприяли відродженню українську журналістику. Невдоволення народних мас і визвольна боротьба проти соціального гноблення породжували передові ідеї, які активно проникали в суспільно-політичне життя України, а, відтак, і в літературу та публіцистику. Журналістика, що виникла з прагнень народу до визволення, не тільки відобразила їхній характер і зміст, а й глибоко вплинула на розвиток цих прагнень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні роки з'являється все більше досліджень з історії національної культури, чому сприяє низка перевидань заборонених раніше праць, а це своєю чергою дає можливості краще пізнати історичні витоки української журналістики та гідно поцінувати її надбання за роки розвитку та становлення. Серед українських дослідників, які вивчали особливості

розвитку національної журналістики, виокремлюємо таких: Ю. Бондаря, В. Здоровегу, В. Карпенка, Б. Коваленка, Т. Коць, І. Михайлина, М. Навальну, Т. Панченко, О. Пономарева, В. Різуна, О. Сербенську, Г. Солганик, О. Стишова, Г. Шаповалову та інших. Не дивлячись на значну кількість наукових розвідок з історії журналістики, все ж нині бракує фундаментального дослідження з об'єктивним і всебічним висвітленням особливостей формування й розвитку української періодики.

Тому вивчення історії українських ЗМІ є одним із **актуальних** завдань сучасних дослідників. Журналістикознавча наука ХХІ ст. послідовно та наполегливо аналізує та вивчає історичний шлях і практичні здобутки мас-медіа України, зокрема від перших періодичних видань на території нашої держави до новітніх ЗМК, не оминаючи увагою всіх аспектів творчо-виробничої сфери професійної журналістики.

Мета розвідки полягає в тому, щоб проаналізувати та опрацювати питання розвитку та становлення першої щоденної громадсько-політичної і культурно-просвітницької газети «Громадська думка».

Відповідно до мети, сформовані **завдання**: здійснити екскурс в історію формування та розвиток національних періодичних видань, зокрема газети «Громадська думка» та її правонаступниці газети «Рада» і проаналізувати наукові праці щодо питань становлення цієї української преси.

Виклад основного матеріалу. За свідченням істориків, українська преса почала зароджуватися ще у ХVІІІ ст., коли на теренах нашої держави виходили друком неукраїномовні видання. Відтак, у 1776 р. у Львові впродовж року видавався французькомовний тижневик «Gazette de Léopol», подаючи загальноєвропейські та місцеві новини, а також інформацію з Наддніпрянської України. У 1811 р. у столиці Галичини було започатковано найстаріший з наявних нині видань «Gazeta Lwowska», а у 1848 р. – першу в історії україномовну газету «Зоря Галицька».

Але дослідники В. Ігнатієнко та Ю. Тернопільський переконані, що зародження української періодики розпочалося в Харкові, де з 1812 р. почав виходити тижневик «Харьковский еженедельник» (Енциклопедія, 2005: 239-240). На противагу їм, І. Кревецький стверджує, що: «Періодична преса на Україні з'являється у XVIII ст. Як і перша книжка, також і перша газета з'являється на Західній Україні, у Львові» (Кревецький, 1926: 6).

Перші наукові спроби аналізу української періодики належать Осипу Маковею, який наприкінці XIX ст. написав розвідку «Пятьдесятилітній ювілей руської публіцистики». В обговоренні питання становлення вітчизняної преси брали участь І. Франко, В. Щурат, В. Дорошенко, І. Калинович.

У 20-30 рр. XX ст. В. Ігнатієнко у праці «Українська преса» обґрунтував періодизацію української преси та окреслив найважливіші історичні моменти з 1816 р. до 1923 р., а також їхній вплив на розвиток української журналістики:

1) 1816-1834 рр. – розвиток української періодики в межах австро-угорської та російської імператорських монархій;

2) 1834-1904 рр. – період зростання української періодики;

3) 1905-1914 рр. – період революції, «під час якої російський уряд, під натиском бурхливих подій примушений був дати країні деякі вольності. Між іншими вольностями, що було здобуто в період революції 1905 р., досягнуто й волю друку. Зникли й заборони для українського друкованого слова» (Ігнатієнко, 1926: 42);

4) з 1914 р., від початку війни, – до 1917 р., початку революції – «найкоротший по своєму довголіттю, але разом з тим він повертає українську пресу до часів Валуєва (1863) або часів 1876 р., коли печатка заборони лежала на українському друкованому слові» (Ігнатієнко, 1926: 42).

5) 1917-1922 рр. – період розквіту, у який преса «продовжує розвиватись, виявляючи тільки деякі тенденції до зменшення числа назв, порівнюючи з першими роками революції» (Ігнатієнко, 1926: 42).

На думку І. Михайлина історія української преси має чотири періоди:

- 1) російсько-український період;
- 2) австрійсько-український або галицько-український;
- 3) «три десятиліття XX ст.»;
- 4) 1930–1980 рр. (Михайлин, 2000: 20–24).

М. Романюк виокремлює чотирнадцять етапів, зокрема «зародження й становлення української газетної періодики (від найдавніших часів до середини XIX ст.); формування журналістських систем (60–90-ті рр. XIX ст.); українська преса епохи першої народної революції (1898–1905 рр.); українська журналістика (1905–1914 рр.); українська журналістика в період Першої світової війни (1914–1917 рр.); українська журналістика періоду російських революцій та національно-визвольних змагань в Україні, преса Січових стрільців, початок комуністичної та офіційної радянської преси (1917–1921 рр.); західноукраїнська преса (20–30-х рр. XX ст.); преса Радянської України (20–30-ті рр. XX ст.); українська еміграційна преса (20–40 рр. XX ст.); українська преса періоду Другої світової війни (1941–1945 рр.); преса в Україні після Другої світової війни, тоталітарна журналістика (1945–1990 рр.); українська преса поза межами України, преса української діаспори (1945–1990 рр.); українська підпільна й неформальна преса, самвидав (1960–1990 рр.); напівлегальні видання (1957–1990 рр.); преса періоду розбудови української державності (1991 р. і до наших днів)» (Лебедева-Гулей, 2007).

У нашому дослідженні нас цікавить період розвитку україномовної періодики в період з 1905 до 1914 рр., зокрема видання газет «Громадська думка» та «Рада».

Першу щоденну україномовну газету було надруковано наприкінці 1905 р. Як згадує видавець газети Є. Чикаленко, спершу в планах було видавати щотижневик. Згодом вийшли «Правила про друк», тому «рішили, на основі їх, подати заяву, що я видаватиму щоденну газету «Громадське слово» та місячник «Нове життя» (Чикаленко, 2003: 76). Д. Дорошенко

про це писав так: «Обидва видання зорганізував Євген Чикаленко при матеріальній співучасті Василя Симиренка і Володимира Леонтовича. Редактором газети мав бути Федір Матушевський, місячника – Борис Грінченко. І газета, і місячник видрукували вже докладні плакати в дусі програми Української Радикальної Партії: автономія України й земельна реформа» (Дорошенко, 1949: 75). Російські самодержавці швидко відмовилися від обіцяних демократичних свобод і перейшли до їх обмежень. Тому справа з місця не рушила: губернатор відмовив Є. Чикаленку видавати періодику.

Наприкінці грудня колектив ще не створеного видання отримав приємну новину: газету «Громадська думка» дозволено друкувати, чого зміг добитися В. Леонтович від адміністрації, користуючись різними заходами. Редакція взялася до роботи. Втім, ситуація складалася не найкраще, адже 23 грудня 1905 р. було заарештовано духовного наставника С. Єфремова. Та попри це сформувалася редколегія: редактор Ф. Матушевський, відповідальний секретар В. Козловський. Отож, перша щоденна україномовна газета вийшла 31 грудня 1905 року у Києві на 13 сторінках форматом А 2. Газета мала рубрики: «З газет та журналів», «По Росії», «По Україні».

У першому номері газети в редакційній статті «Київ, 31 грудня» було зазначено: «Справдилося! Давно сподіваний час настав... Вперше сьогодні ми прилюдно виступаємо зі своїм словом, вперше сьогодні піднімаємо і свій голос в оборону потреб і прав українського народу його рідною мовою. 250 літ мова тая бриніла потроху тільки під убогою сільською стріхою, виливаючи в живому слові усю тугу змученого серця й поболілої душі усі гуки неволі, тяжких злиднів та кривди, що зазнав народ...» (Громадська думка, 1905, № 1).

На першій сторінці газети розмішувалися переважно публіцистичні статті, новини з життя Києва, огляди преси, літератури. На другій – історичні екскурси, красне письмо, фольклорні розвідки. На третій сторінці можна

було прочитати останні вісті, телеграми, бібліографічні новини та дізнатися про нове в науці й техніці. Половину площі четвертої сторінки займала реклама, іншу половину – рубрики-дописи.

Працівники газети «Громадська думка» професійно підходили до процесу творення видання. Вони робили все, щоби матеріали, розміщені на її шпальтах, привертали увагу читачів. Певна річ, велика кількість опублікованих матеріалів мала відверте народницьке спрямування, проте це мало негативні наслідки для видання, яке надто прискіпливо вичитували цензори. Наприклад, на перших сторінках були надруковані статті «Київ, 12 січня», «Київ 13 січня», «Київ 19 січня», замітка «Збори українців» (від 20 січня 1906 р.), у яких рецензенти-українофоби знайшли антидержавні мотиви.

Тож співробітникам видання доводилося працювати під постійним тиском та прицільним наглядом, що сприяло виникненню дестабілізації творчого процесу. Найважчий період для молодого видання стався тоді, коли російський міністр внутрішніх справ надіслав лист до київського губернатора, наголошуючи на особливу увагу до місцевої преси. Дотримуючись такої рекомендації, київський губернатор вирішив «...ввиду вредного направления выходящей в Кіеве газеты «Громадська думка»... приостановить ее на время действия в Кіеве военного положения» (ЦДІАК України, ф. 295, арк. 4). Та ситуацію знову врятував В. Леонтович, домовившись із цензурним комітетом не припиняти роботу видання. Тому заборону було знято, проте зовсім не припинилися кримінальні переслідування працівників видання. І навіть найменший натяк на українське питання призводив до утисків та невиправданих звинувачень. Наприклад, у статті від 2 серпня 1906 р. «Чи буде наука по вищих школах?» редакцію «Громадської думки» було звинувачено, що у публікації відбувається підбурення студентів проти знань, хоча насправді у статті йшлося про впровадження української мови у школах та закладах вищої освіти.

У газеті «Громадська думка» друкувалися публіцистичні твори С. Єфремова, Д. Дорошенка, М. Лозинського, праці М. Грушевського, Б. Грінченка, Олександра Олеса, Миколи Вороного, А. Тесленка, А. Ніковського та ін. Видання мало свою читацьку аудиторію, зокрема в першому півріччі 1906 р. кількість передплатників сягнула 4093. Згодом з'ясувалося, що це були читачі, які передплачували видання на кілька місяців чи півроку, а річних налічувалося всього 500 осіб. Кількість постійних передплатників не зростала. Одна з причин полягала в тому, що інформаційні новини з-за кордону йшли із запізненням на добу. Також багато скарг було щодо радикалізму в публікаціях газети, що вплинуло на внутрішньоредакційне життя: В. Леонтович залишив керівну посаду, адже не міг утримувати видання без сміливих і радикальних думок. Натомість видавцем став Є. Чикаленко. Д. Дорошенко згадував: «Чимало українців, як того побоювався В. Леонтович, було злякано радикалізмом «Громадської думки», вважаючи її за революційний орган, який, мовляв, нацьковує селян на панів, голоту на людей заможних. Через те вони були проти цього видання (Дорошенко, 1949: 76). Крім того, певні урядові установи забороняли своїм службовцям здійснювати передплату газети «Громадська думка», часом і пошта додавала проблем, не розповсюджуючи газету передплатникам.

На шпальтах цієї газета часто друкувалися публікації політичної тематики, ознайомлюючи читачів із життям і проблемами різних політичних партій та організацій, які на початку ХХ ст. існували на території підросійської України. Цікавилася редакція і темою селянства та робітників. Видання мало відверто «революційний характер», тому практично постійно існувала загроза або закриття, або конфіскації номерів, що траплялося досить часто. Поліція безперервно стежила за діяльністю редакційного колективу «Громадської думки». 18 серпня 1906 р. було здійснено обшук і знайдено в редакції заборонену літературу.

За спогадами видавця Є. Чикаленка, «18 серпня 1906 р., коли я був у Перешорах, у редакції «Громадської думки» зробили трус, познаходили у декого в столах виборзку відозву (розпущеної першої Державної Думи), протоколи Московського з'їзду і т. ін. Мені надіслали телеграму, що газету закрито» (Чикаленко, 2003: 352). І це не дивно, адже стосунки між видавцем Є. Чикаленком і київською імперською адміністрацією були складними. Д. Дорошенко згадував, що київська місцева імперська адміністрація ставилася до газети «Громадська думка» негативно (Дорошенко, 1949: 77). Відтак, після обшуків цензор зазначив у рапорті від 05 червня 1908 р., що через «революционный характер газета подвергалась судебным и административным преследованиям и в августе 1906 г. выход был прекращен на основании военного положения» (ЦДІАК України, ф. 295, арк. 115).

Було розпочато слідство, яке планувало з'ясувати імена авторів. Обшуки проводилися і в передплатників. Проблеми з цензурою торкалися не лише гострих публікацій видання, за які їм доводилося відповідати. Видавці були вимушені оплачувати не тільки штрафи, а й платити цензорам регулярні хабарі. «Громадська думка» щомісяця цензору Сидорову давала хабаря. Є. Чикаленко після сутички з цим цензором-хабарником згадував: «Мене така злість взяла на Сидорова, що я мало не сказав: «І чого ще ви хочете від нас, ми ж вам і так платимо по 50 крб. місячно, та ще й під Новий рік і на Великдень посилаємо по 100 крб.» (Чикаленко, 2003: 101).

Редактор Є. Чикаленко намагався відновити газету, але дозвіл йому так і не надали. Тому він вирішив використати дозвіл київської адміністрації, виданий у січні 1906 р. Б. Грінченку на друк періодичного видання. 15 вересня 1906 р. було надруковано перший номер щоденної газети «Рада», яка мала успадкувати ідейні засади «Громадської думки». Однак цей номер було конфісковано через радикальні публіцистичні матеріали, попри те що редакція газети обрала позицію «українства зогляду ріжних поступових партій». Нове

україномовне періодичне видання виступало на захист українських інтересів, порушуючи важливі проблеми, зокрема української автономії, введення української мови в навчальний процес, відкриття українських кафедр у закладах вищої освіти; проблеми селянства й економічних реформ на користь народу. У кожному номері публікувалися гострі матеріали, пройняті національною ідеєю.

Саме через ці погляди редакції не полишилося поза увагою чиновників київської імперської адміністрації. Вони організували постійний поліцейський нагляд за редакторами видання, його співробітниками, безперервно передивлялися публікації газети, аби проконтролювати дописувачів та передплатників видання. Відтак, 18 січня 1907 р. було проведено обшук редакції газети «Рада» працівниками Київського губернського жандармського управління. У результаті вони вилучили літературу антиурядового спрямування, серед якої було понад тисяча примірників брошури «Якого ладу нам треба?», програма Української національної партії, редакційні оригінали антиурядових статей партії.

Це призвело до адміністративних санкцій, зокрема до арештів працівників редакції, обвинувачених «у державних злочинах» та виданні брошур на «малороссийском языке на современные темы в духе революционно-освободительного движения» (ЦДІАК України, ф. 274, арк. 41). Київське губернське жандармське управління заарештували В. Винниченка, С. Єфремова, С. Шелеста, Б. Грінченка, М. Левицького, яких з часом відпустили під велику грошову заставу.

Є. Чикаленко у листі до М. Грушевського, коментуючи свої стосунки з київськими чиновниками, зауважував: «Це якесь глумління: позаарештовували найвизначніших людей, щоб другого дня випустити! Значить, у їх ніяких основаній не було для арешту, а прямо на «авось», може», найдуть нитки якоїсь організації» (Чикаленко, 2003: 121). Крім цього, Київська

місцева адміністрація вживала й інші засоби, аби перешкоджати Є. Чикаленкові здійснювати видавництво української періодики та друкувати україномовні книги.

Згодом російським урядом було видано ряд документів, які по суті узаконювали переслідування україномовної преси, знищуючи її. Відтак, у циркулярі Головного управління у справах друку вводилася заборона на статті антиурядового характеру. 27 січня 1907 р. вийшов таємний циркуляр, у якому дозволялося вилучати на пошті та передавати місцевим губернаторам українську періодику. Науковець Г. Касянов наводить такий приклад з тодішнього життя « у с. Деньках Золотоноського повіту пристав конфіскував у поштаря «Раду», адресовану селянам, а дозволяв привозити її тільки «попам», яким інтереси українства були дуже далекі» (Касянов, 1993: 144). Навіть учителям заборонялося виписувати газету. Наприклад, інспектор шкіл Полтавської губернії поставив працівників освіти перед фактом: або газета, або посада. Та не дивлячись на такі перепони, Є. Чикаленко у видавничій справі досягав певних успіхів, адже його видання мали прихильників та вважалися авторитетними серед пересічних українців.

Співробітники газети описували в статтях арешти редакторів та друкованої продукції, знайомили читачів з тим, як конфіскували журнали та переслідували журналістів. Відтак, у замітці «Заборонено газету» було написано про двох киян, яких було засуджено на рік та вісім місяців, тому що в селі Тарасівка Звенигородського повіту читали присутнім газету «Хлібороб» та пояснювали їм прочитане. У 1910 р. редакція газети звернулася в листі «До передплатників і прихильників газети «Рада» з проханням підтримати вихід видання 1911 р. На адресу редакції надійшло багато відгуків, покращивши фінансовий стан газети. Її підтримали й колеги зі львівської газети «Діло», закликавши своїх читачів передплатити київське друковане видання.

У 1912 р. «Рада» знову звернулася до читачів, аби ті допомогли. І, звісно, знову отримали підтримку, що сприяло

збільшенню кількості передплатників до 600 осіб. Газета часто друкувала сатиричні твори, вірші, фейлетони, гуморески, памфлети, але тільки під псевдонімами. Відтак, вірш «Прихильники» було підписано як П. Михайлович (П. Гасенко), фейлетон «Як я перейшов од слова... до думки», «Я видаю газету» – як В. Сивецький (В. Самійленко).

Коли розпочалася Перша світова війна було посилено цензуру, чим скористалася імперська адміністрація і таки змусила Є. Чикаленка припинити видавництво української періодики та книговидання. 20 серпня 1914 р. Головокомандувач Південно-Західним фронту генерал-адютант М. Іванов, покликаючись на пункт 14 статті 19 «О местностях объявляемых состоящими на военном положении» від 18 червня 1892 р. «признал необходимым приостановить издание в Киеве газеты на малорусском языке “Рада” на все время военного положения» (ЦДІАК України, ф. 295, арк. 42).

Газету «Рада» закрили 21 липня 1914 р., а останній номер датований 20 липня. За офіційною версією, газета закрилася через початок воєнного стану. Проте основна причина – це публікація О. Білоусенка «Наше становище» (18 липня 1914 р.). Хоча в статті й немає особливого радикалізму, але автор згадує про громадянство, якому нема на кого покладатися, тільки на самого себе в боротьбі з неприхильними обставинами, особливо, коли це все лише применшує здобутки національної роботи. Однак суспільство твердо йде до власної мети, вірячи в перемогу.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Отже, у період з 1905 до 1914 рр., коли імперська влада жорстко придушували будь-який розвиток української культури, виходили такі щоденні періодичні видання українською мовою: газета «Українська думка» та газета «Рада». ЗМІ зазнавали постійного переслідування та прискіпливого нагляду, обшуків, арештів інтелігенції, причетної до видавництва, переслідування передплатників. Та попри це періодичні видання виходили і порушували низку важливих питань, зокрема викладання в

школах української мови, а їхні статті часто мали відверте народницьке спрямування. Врешті імперська влада заборонила видавати спершу одну, а потім іншу газети.

Уважаємо, що питання розвитку україномовної періодики є важливим та актуальним, адже дає можливість прослідкувати основні етапи становлення української журналістики, тому перспективним вважаємо наступні дослідження, які стосуються зародження журналістики на теренах України загалом та виникнення перших газет українською мовою зокрема.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Громадська думка. 31 грудня 1905 р. № 1.
2. Дорошенко Д. Мої спомини про давнє минуле (1901–1914). Вінніпег, Манітоба : Тризуб, 1949. 167 с.
3. Енциклопедія історії України: Т. 3: Е – Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : В-во «Наукова думка», 2005. 672 с.
4. Ігнатієнко В. Українська преса (1816–1933) : історико-бібліографічний етюд. Харків : Держ. вид-во України, 1926. 78 с.
5. Касьянов Г. Українська інтелігенція на рубежі XIX – XX століть : Соціально-політичний портрет. Київ, 1993. 176 с.
6. Кривецький І. Перша газета на Україні. *Бібліологічні вісті*. 1926. № 4. С. 5–15.
7. Лебедева-Гулей О. Тенденції розвитку української газетної публіцистики 1991–2006 рр. *Електронна бібліотека Ін-ту журналістики / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т журналістики*. 2007. URL : <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=2169> (20.12.2022).
8. Михайлин І. Історія української журналістики: підручник / І. Михайлин. Книга перша: Період становлення: від журналістики в Україні до української журналістики. Харків: ХІФТ, 2000. 279 с.
9. Центральний державний історичний архів України в м. Києві, фонд 295, опис 1, справа 199.

10. ЦДІАК України, ф. 274, оп 1, спр. 1420.
11. ЦДІАК України, ф. 295, оп. 1, спр. 139.
12. ЦДІАК України, ф. 295, оп. 1, спр. 51.
13. Чикаленко Є. Спогади. Зібрання творів : у 7 т. Київ, 2003. Т. 1. 432 с.

REFERENCES

1. Hromadska dumka – *Public Opinion*. 31.12.1905. № 1. [in Ukrainian].
2. Doroshenko D. (1949). *Moi spomyny pro davne mynule* [My memories of the ancient past]. (1901–1914). Vinnipeg, Manitoba : Tryzub. [in Ukrainian].
3. Entsyklopediia istorii Ukrainy (2005). [Encyclopedia of the history of Ukraine] : Т. 3: Е – Я. Kyiv : V-vo «Naukova dumka». [in Ukrainian].
4. Ihnatiienko V (1926). *Ukrainska presa (1816–1933) : istoryko-bibliohrafichniy etiud*. Kharkiv [Ukrainian press (1816–1933): historical and bibliographical study] : Derzh. v-vo Ukrainy. [in Ukrainian].
5. Kasianov H. (1993). *Ukrainska intelihentsiia na rubezhi XIX–XX stolit : Sotsialno-politychnyi portret* [Ukrainian intelligentsia at the turn of the 19th and 20th centuries: Social and political portrait]. Kyiv. [in Ukrainian].
6. Krevetskyi I. (1926). *Persha hazeta na Ukraini* [The first newspaper in Ukraine]. *Bibliolohichni visti – Bibliographic news*. 4. S. 5–15. [in Ukrainian].
7. Lebedieva-Hulei O. (2007). *Tendentsii rozvytku ukrainskoi hazetnoi publitsystyky 1991–2006 rr.* [Trends in the development of Ukrainian newspaper journalism 1991–2006]. *Elektronna biblioteka In-tu zhurnalistyky – Electronic library of the Institute of Journalism* / Kyiv. nats. un-t im. T. Shevchenka, In-t zhurnalistyky. URL : <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=2169> (20.12.2022). [in Ukrainian].
8. Mykhailyn I. (2000). *Istoriia ukrainskoi zhurnalistyky: pidruchnyk* [History of Ukrainian journalism: a textbook] /

I. Mykhailyn. Knyha persha: Period stanovlennia: vid zhurnalistyky v Ukraini do ukrainskoi zhurnalistyky – Book one: The period of formation: from journalism in Ukraine to Ukrainian journalism. Kharkiv: KhIFT. [in Ukrainian].

9. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy v m. Kyievi [Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv]. f. 295, descr. 1, file 199. [in Ukrainian].

10. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy v m. Kyievi [Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv]. f. 272, descr. 1, file 1420. [in Ukrainian].

11. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy v m. Kyievi [Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv]. f. 295, descr. 1, file 139. [in Ukrainian].

12. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy v m. Kyievi [Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv]. f. 295, descr. 1, file 51. [in Ukrainian].

13. Chykalenko Ye (2003). Spohady. Zibrannia tvoriv [Memoirs. Collection of works]. (Vols. 1-7). Kyiv. (Vols. 1). [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено розвитку та становленню першої україномовної щоденної газети «Громадська думка» та її правонаступниці газети «Рада» на початку XX століття. Досліджено, газети виходили в непростий і сповнений цензури час. Імперські російські чиновники спершу надали дозвіл для друку видання, але швидко відмовилися від обіцяних демократичних свобод і перейшли до їх обмежень, тому заборонили вихід «Громадської думки». Наприкінці грудня газета «Громадська думка» все-таки отримала дозвіл на видання.

На першій сторінці періодичного видання друкувалися переважно публіцистичні статті, новини з життя Києва, огляди преси, літератури. На другій – історичні екскурси, твори письменників, фольклорні розвідки. На третій сторінці – останні вісті, телеграми, бібліографічні новини,

відкриття в науці й техніці. Половину площі четвертої сторінки займала реклама, іншу половину – рубрики-дописи.

З'ясовано, що редактори та творчі й технічні працівники «Громадської думки» професійно підходили до процесу видання. Вони робили все для того, аби газетні матеріали привертали увагу якомога більшої частини читачів. Звісно, велика кількість публікацій мала відверте народницьке спрямування, що негативно позначалося на роботі видання, яке надто прискіпливо вичитували цензори. Крім того, газета перебувала під постійним наглядом чиновників і поліції, які часто здійснювали обшуки в редакції та конфісковували номери газет, які порушували цензуру. Працівники київської імперської адміністрації нерідко залякували передплатників газети, шантажуючи їх втратою посади. Врешті через рік видання було закрито.

Згодом вийшов перший номер щоденної газети «Рада», яка мала успадкувати ідейні засади «Громадської думки». Однак цей номер було конфісовано через радикальні публіцистичні матеріали. Ця газета проіснувала довше, ніж її попередниця, та все ж її теж було закрито через антиурядові статі.

Зроблено висновки, що імперська влада жорстко придушували будь-який розвиток української культури, зокрема й друк періодичних видань українською мовою: газет «Українська думка» та «Рада», які попри тиск, переслідування та арешти їхніх редакторів і дописувачів існували та розвивалися, порушуючи низку важливих українських питань.

Ключові слова: історія журналістики, газета, публікація, цензорний комітет, національна ідея.

***To the authors of Bulletin
Dear authors!***

Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav accepts for publication in the scientific collection «Society. Document. Communication» articles on current issues of historical science, archeology, historiography, source studies and special historical disciplines (original research results in the field of document science, library and publishing, social communications and socio-humanities at the national and international levels), research theory and practice modern educational and methodical technologies of training specialists.

In order to be able to submit articles to the collection and check the current status of your submissions, you must log in to the website <https://sdc-journal.com> or register.

Requirements for design of the publication

The article is submitted in the original language (Ukrainian or English).

If the article is written in English, it is necessary to submit a translation (in Ukrainian) to the Editorial Board!

The main body of the article (*without annotations and literature*) should be at least 10 pages long. The total volume of the article should not exceed 25 pages.

Manuscripts undergo mandatory «blind» review.

Technical requirements for the article: **Margins:** lower, upper - 2 sm; right - 1.5 sm; left - 3 sm.

Editor: MS Word.

Headset: Times New Roman, *pins (size)* 14, *spacing* – 1.

The text is typed without hyphenation.

Regarding the characters: only the following text should be quoted in the text: «»», a dash is a short dash: «–». You do not need to put extra spaces, especially in front of square brackets or in parentheses. To prevent this, use the «Unprinted» function.

Tables in the text should be executed in Excel or Word without filling. Drawings made in Word should be grouped together and be a single graphic object. All illustrations must be in black and white or in grayscale, you can use other fill modes (pattern).

The scientific article should contain the following necessary elements:

- statement of the problem in general form and connection with important scientific or practical tasks; relevance of the topic;
- analysis of the latest research and publications in which the problem is solved and which the author relies on, the selection of previously unresolved parts of the general problem to which the article is devoted;
- formulating the goals (goals) of the article, setting the task;
- presentation of the main research material with full justification of the scientific results;
- conclusions and prospects for further exploration in this direction.

The article is formulated as follows:

In the upper left corner: UDC code;

In the middle:

- title of the article (in English, capital letters, bold);
- title of the article (in Ukrainian, capital letters, bold).

In two columns:

On the left (in Ukrainian):

- *name, surname of the author (authors) (italics, bold);*
- academic rank, academic degree, position;
- e-mail;
- ORCID;
- Researcher ID;
- place of work;
- postal address of the institution where the author (s) works.

On the right (in English):

- *name, surname of the author (authors) (italics, bold);*
- academic rank, academic degree, position;
- E-mail;

- ORCID;
- Researcher ID;
- place of work;
- postal address of the institution where the author (s) works.

Width alignment:

Abstract of the article (in English, *italics*, volume - not less than 1800 characters without spaces (230-250 words)). **Keywords** (in English, *italics*, 6-8 words)

Article text in original language (as required).

SOURCES AND LITERATURE (title in center, bold)

...

...

REFERENCES (title in center, bold)

....

...

Abstract of the article in Ukrainian (*italics*, volume - not less than 1800 characters without spaces (230-250 words)). **Keywords** (in Ukrainian, *italics*, 6-8 words);

Citation and in-text references to literary sources are made in the **APA** style, for example (Petrenko, 2008); if the source page is specified, it is given through a colon, for example (Petrenko, 2008: 125).

Literature design

The literature is designed in accordance with the requirements of «DSTU 8302: 2015. Bibliographic reference. General Terms and rules of assembly», of July 1, 2016)

References are made according to the APA standard

For transliteration of the Ukrainian text into Latin the free site <http://www.slovnkyk.ua/services/translit.php> is used (we choose the American variant);

Articles whose authors do not have a scientific degree are additionally accompanied by a review of Ph.D., Doctor in the field of publication or an extract from the protocol of the meeting of the department on the recommendation of the article for

publication. The review or extract from the protocol is submitted in the original or in scanned form by e-mail.

Tel.: (097) 758-40-85; (093) 534-12-58; (095) 460-98-24

Website of the collection of scientific works: <https://sdc-journal.com>

E-mail: redkolegiasdk@gmail.com

Editorial Board

До авторів збірника Шановні автори!

Університет Григорія Сковороди в Переяславі приймає до друку в науковому збірнику «Соціум. Документ. Комунікація» статті з актуальних питань історичної науки, археології, історіографії, джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін (оригінальні результати досліджень у галузі документознавства, бібліотечної та видавничо-поліграфічної справи, соціальних комунікацій та соціогуманітаристики на національному та міжнародному рівнях), теорії та практики досліджень у галузі сучасних навчально-методичних технологій підготовки фахівців.

Для того, щоб мати можливість подавати статті до збірника та перевіряти поточний статус своїх подань, необхідно увійти на сайт <https://sdc-journal.com> або зареєструватись.

Вимоги до оформлення публікації

Стаття подається мовою оригіналу (українською або англійською).

Якщо стаття написана англійською мовою, необхідно представити до редакції її переклад (українською мовою)!

Обсяг основного тексту статті (*без анотацій та літератури*) має становити не менше 10 стор. Загальний обсяг статті не повинен перевищувати 25 сторінок.

Рукописи проходять обов'язкове «сліпе» рецензування.

Технічні вимоги:

Поля: *нижнє, верхнє* – 2 см; *праве* – 1,5 см; *ліве* – 3 см.

Редактор: MS Word.

Гарнітура: Times New

Roman, *кегель* (розмір) 14, *інтервал* – 1.

Текст набирається без переносів.

При наборі тексту слід дотримуватися таких загальних норм:

- між словами ставити тільки один пробіл;

- розрізняти тире (–) та дефіс (-). Тире у тексті обов’язково з обох боків відділяють пробілами;
- не відділяти від попередньої цифри знак градуса, мінути, секунди, процента (25°; 5'; 30"; 77%);
- відділяти нерозривним пробілом (одночасне натискання клавіш Ctrl+Shift+Пробіл) знаки і літери на означення томів, частин, параграфів, пунктів, номерів сторінок тощо від наступної цифри (Т. 2; ч. 15; § 7; № 17; С. 28–29); загальноприйняті позначення одиниць виміру від попередньої цифри (120 грн; 30 км; 7 млн; 40 тис.);
- відділяти нерозривним пробілом ініціали та прізвище (П.П. Петренко); скорочення після переліків (і т. п., і т. д.), перед іменами та прізвищами (П. Петренко, ім. В. Винниченка), перед географічними назвами (м. Київ, с. Моринці, р. Дніпро);
- скорочення типу 90-ті, 2-го друкувати через нерозривний дефіс (одночасне натискання клавіш Ctrl+Shift+Дефіс);
- лапки використовувати парні лапки («»);
- апостроф має виглядати так – ’;
- дати подавати через тире без пробілів. Перед скороченнями р., рр., ст. –ставити нерозривний пробіл. Якщо дати наводити в дужках, то «рр.» не писати. У сполученнях на означення десятиліть між датами ставити тире з пробілами: 40-х – 50-х рр., 1940-х – 60-х рр. Роки, що не збігаються з календарними, подавати через похилу риску (2018/19 навчальний рік);
- часові та числові інтервали оформляти через тире без пробілів (36–44; липень–серпень);
- у цифрових даних, що включають більше п’яти цифр, після кожних трьох цифр ставити нерозривний пробіл (11 111; 111 111);
- таблиці в тексті мають бути виконані в Excel або Word без заливання. Малюнки, виконані у Word, мають бути згруповані і являти собою один графічний об’єкт. Усі ілюстрації треба подавати в чорно-білому варіанті або у градаціях сірого кольору, можна використовувати інші способи заливки (узор).

Наукова стаття повинна містити такі необхідні елементи:

- постановка проблеми у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; актуальність теми;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор (**обов'язково з покликаннями на праці цих авторів і внесенням їх до загального списку літератури!**), виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
- формулювання цілей (мети) статті, постановка завдання;
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Стаття повинна мати таку структуру:

У верхньому лівому кутку: Шифр УДК;

По центру:

- назва статті (англ. мовою, великими літерами, напівжирним шрифтом);
- назва статті (українською мовою, великими літерами, напівжирним шрифтом).

У двох колонках:

З лівого боку (українською мовою):

- *ім'я, прізвище автора (авторів) (курсивом, напівжирним шрифтом);*
- вчене звання, науковий ступінь, посада;
- E-mail;
- ORCID;
- Researcher ID;
- місце роботи;
- поштова адреса установи, де працює автор (автори).

З правого боку (англійською мовою):

- *ім'я, прізвище автора (авторів) (курсивом, напівжирним шрифтом);*

- вчене звання, науковий ступінь, посада;
- E-mail;
- ORCID;
- Researcher ID;
- місце роботи;
- поштова адреса установи, де працює автор (автори).

Вирівнювання по ширині:

Анотація статті (англійською мовою, *курсивом*, обсяг – не менше 1800 знаків без пробілів (230-250 слів)). Ключові слова (англійською мовою, *курсивом*, 6-8 слів)

Текст статті мовою оригіналу (відповідно вимог).

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА (назва по центру, **напівжирним** шрифтом)

...

...

REFERENCES (назва по центру, **напівжирним** шрифтом)

....

...

Анотація статті українською мовою (*курсивом*, обсяг – не менше 1800 знаків без пробілів (230-250 слів)); **Ключові слова** (українською мовою, *курсивом*, 6-8 слів);

Цитування та внутрішньо текстове покликання на літературні джерела здійснюються за стилем **АРА**, наприклад (Петренко, 2008); якщо зазначається сторінка джерела, то вона подається через двокрапку, наприклад (Петренко, 2008: 125).

Оформлення літератури

Література оформлюється відповідно до вимог «ДСТУ 8302:2015. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання», що вступив в дію 01.07.2016)

References оформлюється згідно стандарту АРА

Для транслітерації українського тексту на латиницю використовується безкоштовний сайт <http://www.slovyuk.ua/services/translit.php> (вибираємо варіант *американська*).

Статті, автори яких не мають наукового ступеня, додатково супроводжуються рецензією кандидата, доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку. Рецензія або витяг з протоколу подається в оригіналі або в сканованому вигляді електронною поштою.

**Довідки за телефоном: (097) 758-40-85; (093) 534-12-58;
(095) 460-98-24**

Сайт збірника наукових праць: <https://sdc-journal.com>

Електронна адреса: redkolegiasdk@gmail.com

Редакційна колегія

ДЛЯ НОТАТОК

Society. Document. Communication. Соціум. Документ. Комунікація.
зб. наук. праць. Переяслав: ФОП Домбровська Я.М. 2022. Вип. 17. 254 с.

Наукове видання

Society. Document. Communication **Соціум. Документ. Комунікація**

Серія «Соціальні комунікації»

Випуск 17

Редакція не несе відповідальності за погляди, судження, результати та висновки, зроблені авторами статей і надруковані в збірнику. Відповідальність за точність поданих фактів, цитат, цифр і прізвищ **несуть автори матеріалів.**

Статті приймаються до друку лише після їх обговорення на засіданні редколегії збірника при наявності позитивної рецензії рецензента та підтримки їх більшістю членів редколегії.

У разі передруку посилання на «Соціум. Документ. Комунікація» **обов'язкове.**

Підписано до друку 27.12.2022 р. Формат 60x84/16.
Папір офсет. Гарнітура Times New Roman. Наклад 100.

Зам. № 100. Ум. друк. арк. 10.

Виробник ФОП Домбровська Я.М Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців

ДК № 6366 від 22.08.2018 р.

08055, Київська обл., Макарі́вський р-он., с. Вільне,

e-mail: devis519@ukr.net
